

ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ

**ՉՐՈՅՅՆԵՐ
ԿԱՐԴԻՍ ՍՈՒՐԵՆԵԱՆԻ
ՀԵՏ**

ԵՐԵՒԱՆ՝

2 0 0 3

9(47.925)

Ք-80

ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ

88F
000
000
000

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՏՈՐԱՆԻ ԿԱՐԴԻՆԱԼԻ ՎԵՐԿԱՆՈՒՄԻ
ՎԵՐԿԱՆՈՒՄԻ ԿԱՐԴԻՆԱԼԻ ՎԵՐԿԱՆՈՒՄԻ

ՀՐՈՅՑՆԵՐ ԿԱՐԴԻՆԱԼԻ ՎԵՐԿԱՆՈՒՄԻ

3325

Լ. ԳԵԼԱ

ԵՐ

Մ.

ԵՐԵՎԱՆ 2003

ՀՏԴ 941(479.25)
ԳՄԴ 63.3(23)
Թ 807

Հեղինակի Հասցեն է՝
Toros TORANIAN MD
P.O. BOX 6872
Aleppo - SYRIA
Tel. 5718-836

Թ 807 Թորանեան Թորոս
ԶՐՈՅՑՆԵՐ ԿԱՐՊԻՍ ՍՈՒՐԵՆԵԱՆԻ ՀԵՏ: Եր.: «Զանգակ-97», 2004,-
168 էջ:

Գիրքը կը նուիրուի Պէյրութի Մելգոնեան Սանուց Միութեան, բոլոր
Սանուց Միութիւններուն եւ անոնց, որոնք անցան լուսոյ այս վառարանէն,
անոնք ըլլան դասախօս, աշակերտ, թէ պաշտօնեայ:

Հայ ոգիի մէկ յուշարձանն է Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւնը,
որուն շարունակելութիւնը ցանկալի է ապահովուած տեսնել այնքան
ատեն, որ Սփիւռքի մէջ Հայ լեզուին ու մշակոյթին, Հայ անցեալին ու
ներկային կապուած Հայեր կան:

Թ 0503020913
0003(01)-2004 2004

ԳՄԴ 63.3(23)

ISBN 99930-2-852-5

© Թորանեան Թ.
© «Զանգակ-97»

ՎԱՍՆ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻ

Կարպիս Սարկաւագեան-Սուրէնեանին Հետ ծանօթութիւնը մեր կը
սկսի 1944 թուականէն, Կիպրոսի Մելգոնեան Կրթական Հաստատու-
թեան մեր ուսանողական օրերէն:

Նոյն տարին Սարկաւագեանը կ'աւարտէր իր ուսման ընթացքը,
տարի մը կը պաշտօնավարէր նոյն դպրոցին մէջ, ապա՝ մերժելով Պրիւք-
սէլի մէջ Համալսարանական ուսումի տիրանալու իրեն ընծայուած առի-
թը, կը մեկնէր Յունաստան, իր ծնողներուն մօտ ու անոնց Հետ 1946ին
կը ներգաղթէր Հայաստան:

Մենք տասնամեակներ իրար հետեանք: 1963թ. բախտաւոր օր մը,
կրկին Հանդիպեցանք իրար Երեւանի մէջ, այսօրուան «Հանրապետու-
թեան» կոչուող Հրապարակին վրայ, Արմենիա հիւրանոցի դրան առջեւ:

Ի զուր չէր, որ բախտաւոր կոչեցինք այդ Հանդիպումը: Նախ՝
Հայրենի հողին վրայ էինք, երկրորդ՝ ընդունուած էինք մեր Համալսա-
րանական ուսումը շարունակելու Երեւանի մէջ:

Մեր ուսումնառութեան եօթ տարիներուն հաճելի էր Կարպիսին
Հանդիպիլը եւ երկարօրէն զրուցելը անոր Հետ, նոյնիսկ զէրոյէն 20
աստիճան վար ձիւնածածկ Երեւանի փողոցներուն մէջ:

Կարպիսը շատ կանուխէն, Մելգոնեան ընդունուելու նոյնիսկ առա-
ջին տարիներուն, ցոյց տուած է զօրաւոր հակում դէպի արուեստներն
ու գրականութիւնը, գիտութիւնն ու փիլիսոփայութիւնը:

Մելգոնեանի մեջ մեր ուսանողական օրերուն Կարպիսը կը սիրէր
կրկնել.

- Մէկ երազ ունիմ՝ երթալ Հայաստան, սորվիլ ռուսերէն լեզուն եւ
իւր բնագրէն Հայերէնի թարգմանել Տոսթոեւսկիի «Քարամազով եղբայր-
ները» վէպը:

Կարպիսը տիրացաւ իր երազին՝ քալելով կամուրջներու վրայէն:

Մելգոնեան կրթարան հասած ընթացիւ, տակաւին շէնքին աստիճան-
ներու վրայ փնտռած էի Սարկաւագեանը: Այդպէս պատուիրած էր
ինձի ընկերներէս Մարտիրոս Գուշագեանը՝ աւելցնելով. «Եթէ Սարկա-

ւագեան Կարպիսին ընկերութիւնը շահիս, շատ բան կը սորվիս»:

Այդպէս ալ, առաջին ընկերութիւնը գտայ Կարպիսը՝ տակաւին դպրոցական արձանագրութիւնս հունեցած:

Հայրենական տարիներուն, երբ ալ մօտեցած էինք ստանալու մեր բժշկական վկայականը, օր մը, խօսքը մեր՝ ուղղելով մեր վաղեմի ընկերոջ, ըսած էինք.

- Կարպիս ճան, եթէ օր մը մեր Հալէպ վերադարձէն ետք ունենանք յարմարաւէտ բնակարանային պայմաններ, անպայման ձեզ, այսինքն քեզ, տիկնոջդ՝ Մարիամին հետ, երեք ամիսով կը հրաւիրենք մեր մօտ:

Այդ օրերուն յարմարաւէտ բնակարան մը ունենալու գաղափարն իսկ տարօրինակ հնչեց: Թէեւ անկեղծութեան կնիքը կար մեր խօսածին վրայ, խօսք, որ արժանացաւ նոյն պահուն Կարպիսի թերահաւատ խնդրին:

Մենք աւարտեցինք Երեւանի Բժշկական Համալսարանը եւ 1970թ. նոյեմբերին վերադարձանք մեր ծննդավայրը՝ Հալէպ:

Դարձեալ անցան տարիներ:

Ու ահա 1994թ. գարնանային օրերուն, հաւատարիմ ըլլալով մեր խոստումին, մեր բնակարանային պայմանները յարմար գտնելով, երեք ամիսներու կացութեան հրաւէր մը ուղղեցինք մեր սիրելի բարեկամին:

Պատասխանը հուշացաւ: Կարպիսը կը գրէր, թէ ինք կրնար առանձինն գալ: Տիկինը՝ Մարիամը, զբաղած էր իր թոռնիկով, քանի՝ իրենց բժիշկ որդին եւ հարսը աշխատանքի մէջ ըլլալով, փոքրիկին նայող մը պէտք էր:

Եկաւ Կարպիսը, թէեւ ինք տխուր, բայց ուրախութիւն բերաւ մեր տունին: Ու ահա այդ ամիսներու մեր խօսակցութիւններէն՝ ծնաւ այս ոչ ծաւալուն գիրքը:

Թ. Թ.

ԶՐՈՅՑՆԵՐ ԿԱՐՊԻՍ ՍՈՒՐԷՆԵԱՆԻ ՀԵՏ

ՕՐ ԱՌԱՋԻՆ

- Garbis is in wonderland /Կարպիսը հրաշքների աշխարհում է/, - բացականչեց Կարպիս Սուրենյանը, երբ, մտնելով իրեն յատկացուած սենեակը, միացուց ելեքտրական լոյսը եւ ունեցաւ լոյս, մտնելով լուացարան եւ դարձնելով ծորակը, գտաւ ջուր եւ կրկնեց. «Հրաշք է, կայ ջուր ու լոյս»:

Այդպես էր իրեն համար, քանի ինք կու գար այդ օրերու Երեւանէն, ուր ջուրն ու լոյսը պահմտոցի կը խաղային մեր ժողովուրդին հետ՝ ըսել ուզելով, թէ դիւրին գործ էր երազուած անկախութեան մը տիրանալը:

Երեւանեան մեր վերջին օրերուն Կարպիսին հետ իջած էինք մեզ շատ սիրելի Աստաֆեան-Աբովեան փողոց եւ խանութէ մը ապահոված ձայնապնակներ՝ ըստ իր թելադրութեան, թելադրութիւն, որուն ծանրութեան կեղբորն ղապական երաժշտութիւնն էր: Պեթհոլէնի կողքին՝ Խաչատուրեան:

Ու Հալէպ եկած Կարպիսին առաջին հարցումը եղաւ՝ «Ո՞ւր են մեր գնած ձայնապնակները»:

Եւ Պեթհոլէնի Ե-րդ համանուագի սկաւառակը գործիքին վրայ շուրջալար մը սկսաւ, իսկ Կարպիսը անցաւ իր վերլուծումներուն՝ միաժամանակ մասնակցելով երաժշտութեան նուրբ ելեւէջներուն:

- Պեթհոլէնի Pastorale-ն /Հովուերգական/ բնութեան զարթոնքը կը ներկայացնէ: Առաջին մասը՝ «Բնութեան զարթոնք»: Բողբոջներ կը ծաղկին, առուակներ կը խոխոջեն, կը լսուի գարնան աւետաբեր կուկուին ձայնը... ու զգայուն էակ մարդը, ի լուր այդ բոլորին, կ'ունենայ այլուրային ապրումներ...

Երկրորդ մասը՝ «Պտոյտ առուակի փերով»: Զուրբեր կը գլզան, կանաչավարս են դաշտերը՝ ծաղիկներով դրասանագուած, ինքը՝ Պեթհոլէնը կ'ապրի բեկրանքը կեանքի ու մեզի կը փոխանցէ նոյն ապրում-

ները, ու մեղեդիներ իրարու կը յաջորդեն...

Երրորդ մասով մեզի կը տրուի «Գիւղացիներու ուրախութիւնը».
անոնց պարերը, խայտաւեր: Ժողովուրդն է, որ կը միանայ բնութեան:
Ուրախութիւնը միայն անձնական չէ, համաժողովրդային է: Տակաւին
փողեր ալ կը հնչեն...

Չորրորդ մասը՝ «Ամպրոպ եւ փոթորիկ»: Հեռուէն կը սկսի որոտու-
մը, - կ'որոտայ Կարպիսը եւս ձայնով ու ձեռքի շարժումներով՝ ձեռքերը
բռնեցքի վերածած եւ միաժամանակ երգեցիկ խօսելով, - որոտումը
յուշիկ կը մօտենայ եւ յանկարծ՝ կայծակ... յետոյ կը խաղաղի փոթո-
րիկը...

Հինգերորդ՝ «Փոթորիկէն յետոյ» մասին մէջ կը բացուի արեւը:
Ուրախութիւն, որուն մէջ կայ պայծառ թախիծ մը: Ինչ գողեցիկ օր
է:

Սիւմֆոնիները կ'ըլլան զուտ եւ ծրագրային: Այս սիւմֆոնիան ծրա-
գրային է, այսինքն՝ պատմողական, նկարագրական: Պեթհովէնի 5-րդ
սիւմֆոնիան ծրագրային չէ: Ուժեղ է ու տրամաթիւր: Մեղեդի չկայ: Կը
խփէ ճակատագիրը իր դուռը, ու ինք պիտի պայքարի ճակատագրին
դէմ:

Ա մասը՝ պրկուած:

Բ մասը՝ ողբերգական, խոհական ու առնական:

Գ մասը՝ ընդվզում ճակատագրի դէմ: Հանդէս կու գայ թաւջու-
թակը, քոնթրապասերը կը հնչեն, քիչ յետոյ աշխոյժ, ու յանկարծ...
Ճակատագիրը կը հարուածէ: Պայքար, ներքին փոթորկումներ:

Գ էն Դ բաժինին անցումը կտրուկ չէ: Յանկարծ պայթիւն, յաղթա-
նակ ուրեմն:

Դ մասին մէջ յաղթանակ ճակատագրին դէմ: Ճակատագիրը, այս-
տեղ, դուռը կը զարնէ կամաց: Կայ պայծառ թոնայնութիւն յաղթա-
նակի: Այս մէկը զուտ սիւմֆոնիա է:

Տիտաններու տիտանն է Պեթհովէնը: Իր մօտ ջուրի կաթիլներն ան-
գամ կրնան ընթացք տալ եղանակի մը: Անշուշտ հարմոնիայի իմացու-
թիւնը իր դերը ունի: Ինքնիրեն կու գայ: Այստեղ է, որ կ'ըսեն. «Մէտնէս
էնտ մէյճըր - Խենթութիւն եւ չափ»: Պէտք է չափ տալ:

Պեթհովէնի 3-րդ սիւմֆոնիան կը կոչուի «Հերոիքա - Հերոսական»,
որուն Բ մասը ողբերգական է, կարծես հերոսի մը թաղումը կայ, հանդի-
սաւոր, ըսենք՝ ողբ զոհուած հերոսի մը վրայ...

Պեթհովէն իր այս համանուագը նուիրած կ'ըլլայ Նափոլէոնին:
Բայց Նափոլէոն, երբ ինքզինք կայսր կը հռչակէ, երգահանը կը պատուէ
իր ձօնը: Նափոլէոնը այլեւս իր հերոսը չէր:

Կը դադրի համանուագը, բայց չի դադրիր Սարկաւագեանին փոթո-
րիկը:

Կարպիսը Աթէնքէն եկած էր Կիպրոս քիչ մը կակազ: Բայց երբ
կ'երգէր ու կ'ասմունքէր, տարբեր անձ մը կ'ըլլար: Ծիշդ կ'երգէր ու
հիանալի կ'արտասանէր: Երաժշտութիւնը իր երկրորդ սիրուհին էր:
Գուցէ եւ առաջինը:

Երթալով Հայաստան՝ Կարպիսը մի քանի տարի մաս կազմեց Պետա-
կան երգչախումբին իր կնոջը Մարիամին հետ: Ժամանակ մը ետք դար-
ձաւ «Սովետական Արուեստ» ամսագրի երաժշտական բաժնի խմբա-
գիրը: Յաճախ, երբ ինք այդ պաշտօնին վրայ էր, հեռախօսով հարց
կը տրուէր իրեն՝ «Իսկ դուք, ընկեր Կարպիս, ո՞ր կոնսերվատորիան էք
աւարտել»: Սուրէնեանը հպարտութեամբ կը պատասխանէր՝ «Աւար-
տած եմ Կիպրոսի Մելգոնեան Կրթական Հաստատութիւնը»:

Անկասկած, Պեթհովէնի փոթորկաշունչ համանուագները մեծ ազդե-
ցութիւն գործած էին Կարպիսին վրայ: Խօսինք օրինակով: Օր մը, ոմն
երաժշտագէտ յօդուած մը կը բերէ Սուրէնեանին՝ «Սովետական Արուե-
ստ» ամսագրին մէջ տպուելու խնդրանքով: Կարպիսը սիրով կ'ընդունի
յօդուածը ու կ'ըսէ.

- Մի քանի օրից անցէք, ծանօթացած կը լինեմ նիւթին:

Մի քանի օրէն կու գայ յօդուածին հեղինակը:

- Ձեր յօդուածը, յարգելի ընկեր, ընդունելի չէ, կարող էք վերցնել,
- կ'ըսէ Կարպիսը:

- Ինչո՞ւ:

- Յօդուծի նման չէ: Խոտան է: Մենք խոտան չենք տպում:

- Կը տպէ՞ք, էն էլ ո՞նց կը տպէք, - կ'ըսէ յօդուածագիրը ու բար-
կաճայէթ կը մեկնի:

Յաջորդ օրը կը հեռաձայնեն Հայկոմկուսի Կենտկոմէն ու կ'առա-
ջարկեն տպել յօդուածը:

- Եթէ ես եմ խմբագիրը, - կը պատասխանէ Պեթհովէնի նուիրեալ
աշակերտը, - այդ յօդուածը չի տպուիր:

Երբ տպուելու հրամանը կու գայ, այս անգամ Կարպիսն է բարկա-
ճայթ դուրս եկողը իր սենեակէն: Կը լքէ գործը ու կը յայտարարէ՝

«Գրականութիւն մշակելով պիտի ապրիմ»: Ու Կարպիսը մինչեւ այսօր կ'ապրի գրականութիւն մշակելով, պատմութեամբ ու հասէ գրելով, սքանչելի թարգմանական աշխատանքներ ընելով:

Այս բոլորը իմիջալոց:

Կարպիսի Հալէպ ժամանման առաջին ժամերուն իսկ, դուք եւս տեսաք, մենք ունեցանք մեր առաջին դասը, որուն նիւթը տիտաններու տիտանին երաժշտութիւնն էր:

Բայց առաջին օրը չփակուեցաւ այդ դասով:

Ծայր առաւ զրոյց մը մեր լեզուի մէջ ընդգրկուող օտար բառերու շուրջ: Սուրէնեանը դէմ էր փիւրիթէնիզմին՝ մաքրակրօնութեանը:

- Պեթհովէնի Pastoral-ին ինչո՞ւ անպայման հովուերգական ըսենք: Ամբողջ աշխարհը Պեթհովէնի Ծ-րդ սիմֆոնիան կը ճանչնայ որպէս Pastoral, եւ այդպէս ալ կը կոչէ... հովուերգական բառը մերն է, պահենք, բայց օգտագործենք նաեւ Pastoral բառը, թող հարստանայ մեր լեզուն: Չվախնանք: Մեր լեզուն ունի պէտք եղած ուժը նման բառեր մարսելու: Փիւրիթէնիզմը կրնայ վնասել մեր լեզուն, այսինքն՝ մեզի:

Երբ փորձեցինք հակաճառել, Կարպիսը բորբոքած շարունակեց.

- Տամ այլ օրինակ: Մենք ունինք համարժէք համանուագ բառը: Բայց աշխարհը ընդունած է սիմֆոնիա բառը: Բայց կը վնասե՞նք, եթէ գործածենք երկուքն ալ: Կը շահինք: Խօսքը ժողովրդի մասին չէ, որ շատ անգամ ժողովուրդի լեզուին վրայ կը հնչէ եւ ընդունելի չէ, անշուշտ, գրական լեզուին մէջ: Պարզ է, որ Հայաստանի մէջ ապրող հայը խօսակցական իր լեզուին կը խառնէ ռուսերէն բառեր: Ի դէպ, կը կարծէք, որ ռուսերէնը քիչ օտար բառեր ունի: Շա՛տ ունի: Բայց չի վախնար սեփականացնելէ թալանդ բառը, որ մեր մօտ տաղանդ կը նշանակէ:

- Այո՛, - կ'ըսենք, - Սուրիոյ եւ արաբական աշխարհի մէջ ապրող հայերը արաբերէն բառեր կ'օգտագործեն, երբ կը խօսին հայերէն: Նոյնն է պարագան Յրանսայի կամ Յունաստանի մէջ ապրող հայերուն: Մեր խօսքը գրաւոր լեզուի մասին է: Որոշ միջազգայնացած բառեր կարելի է ընդունիլ: Երբ ունինք խորհրդարան բառը, ինչո՞ւ ըսենք՝ պառլամենտ, կոպիտ ալ բառ է: Կամ ինչո՞ւ ըսենք կուլտուրա, երբ ունինք բարեհնչոյն մշակոյթ բառը:

Կարպիսը կրնա՞ր չբարկանալ:

- Այո՛, - կ'ըսէ, - կրնանք ըսել կուլտուրական մարդ: Չըսուիր մշակութային մարդ: Չըսուիր խօսքի մշակոյթ, կ'ըսուի խօսքի կուլտուրա: Մի՛ վախնար, մեր լեզուն չի վնասուիր, կը շահի: Միայն թէ կուլտուրա բառը գիտնանք գործածել տեղին: Ուրիշ օրինակ մը տամ: Աբսուրդ: Ի՞նչ պէտք է ըսենք հայերէն՝ անթիթութիւն: Աբսուրդ բառը փիլիսոփայական եզր է: Աւելի լաւ չէ՞, որ օգտագործենք արսուրդ եւ հարստացնենք մեր լեզուն՝ նախադասութեան տալով ճշգրիտ իմացումը ըսելիքին: Կայ աւտոբուս բառը: Ի՞նչ պիտի ըսենք հայերէնով՝ մարդատար մեքենայ: Չգործածե՞նք թաքսի բառը, որ համընդհանուր եզր մըն է: Հիպնոզ բառին տեղ ի՞նչ գործածենք: Քնէածուծիւն: Հիպնոզ յունարենով քուն կը նշանակէ: Ռատիոյին ձայնասփիւռ կ'ըսենք: Ռատիօ բառը աշխարհով մէկ ընդունուած է: Շինծու չի՞ հնչեր ձայնասփիւռը: Պոյքոտ բառին տեղ ինչ գործածենք՝ խեցեվճռել: Չեղաւ: Փոտո ապարատին տեղ ըսենք լուսանկարչական մեքենայ, բայց այդ գործիքը մեքենայ չէ: Այլ՝ ապարատ: Սենտիմենտալին տեղ, եթէ ըսենք զգայնիկութիւն, կը հնչէ: Կոստիւմին տեղ ձեռք մը հագո՞ւստ ըսենք:

- Անպայման իմպրեսիոնիզմ ըսե՞նք, երբ ունինք տպաւորապաշտ բառը: Օրինակ Մանէն տպաւորապաշտ էր: Կու տար լոյսին ձգած ցոլացումը իրերու վրայ, մարդոց վրայ, ջուրերու վրայ, - բայց մեր կարգին կ'առարկենք:

- Գործածենք երկուքն ալ: Մեր լեզուն կը հարստանայ, - կը վերջապէս Կարպիս:

Նոյն օրը երկու դաս: Շա՛տ եղաւ: Երբե՛ք:

ՕՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

Յաջորդ օրուան մեր զրոյցը կեդրոնացաւ թարգմանական գրականութեան վրայ: Խօսողը փորձառու թարգմանիչն է, նկատի առէք:

- Թարգմանիչը նախ եւ առաջ պէտք է ունենայ լեզուի իմացութիւն: Յետոյ՝ քոմբիլթըրային մտածողութիւն, բնածին մղուածութիւն: Թարգմանութիւնը լեզուէ մը այլ լեզուի վերածումը չէ: Խօսինք օրինակով: Եթէ Տոստոեւսկի պիտի թարգմանենք, ըսել չէ, թէ ռուսերէնէ հայերէնի պիտի թարգմանենք, այլ հեղինակին գործը ռուս լեզուամտածողութենէ հայ լեզուամտածողութեան պիտի վերածենք: Հոն է դժուարութիւնը: Ի դէպ, ռուսերէն եւ հայերեն լեզուամտածողութիւնները շատ աւելի մօտ են, քան անգլերէն լեզուամտածողութիւնը, որուն հնդեւրոպական

չերտին վրայ կայ Կելտականը:

Թարգմանիչը լաւատեղեակ էր ռուսերէն լեզուին եւ ռուս լեզուամտածողութեան: Մենք չէինք կրնար առարկել՝ ըլլալով անտեղեակ այդ լեզուին: Մանաւանդ որ մեր խօսակիցը իր ըսածներուն կող տար տրամաբանական, ընդունելի շեշտ մը:

- Թարգմանիչը, - կը շարունակէ Կարպիս, - պէտք է իմանայ դերասանութիւն, որպէսզի իր թարգմանած երկին Հերոսներուն հոգեվիճակը ապրի: Պէտք է իմանայ երաժշտութիւն, երբ թարգմանելի գործը, ըսենք, բազմահերոս վէպ մըն է, այսինքն սիմֆոնիա մը: Ուրեմն, թարգմանիչը պարտի հմտացած ըլլալ կատարողական արուեստի մէջ, որպէսզի գրուած սիմֆոնիան, անցնելով իր հոգիի քուրայէն, հնչեցնէ ինչպէս պէտք է: Թարգմանիչը պէտք է ապրի ստեղծագործողի ոգեշնչութեամբ, սիրահարը ըլլայ իր գործին, հետազոտած ըլլայ թարգմանելի երկին հեղինակի կեանքը, բնաւորութիւնը, անցած ստեղծագործական ճանապարհը, օգտագործած բառահարստութիւնը: Գիտնայ նաեւ բառարան գործածել, ունենայ լեզուական հոտառութիւն, բառակերտումի շնորհք ու երբեք չթարգմանէ բառացի, այլ տայ այն ոգին, ինչ կայ բնագրին մէջ:

Ահա իրաւ վերլուծումը թարգմանական արուեստին: Կարպիսը ըսելիք ունի տակաւին.

- Ձինական հիերոգլիֆներ կան, որոնք բազմիմաստ են: Մեհենագրեր: Այդ նշանները գիրերու տառեր չեն, հասկացողութիւններ են, թարգմանելիս պէտք է նկատի ունենալ այս պարագան: Կարելոր է նաեւ թարգմանիչը բարձր գնահատել: Օրինակ, կարելի է թարգմանական գործը դնել պետական հիմքերու վրայ եւ դպրոցական տարիքի տղոցմէ զատել բնատուր ձիրքերով օժտուածները եւ յատուկ խնամք ընձեռել անոնց մինչեւ համալսարան եւ անկէ յետոյ... Իսկ դասախօսը գիտակ պէտք է ըլլայ այդ բոլորին եւ ոչ թէ փրօֆան մէկը...

- Ըսել կ'ուզէք, կուտուրակա՞ն մէկը, կարդացած ժան ժագ Ռուսօ կամ Փետտալլոցի՞, - աւելցուցինք մեր կողմէ:

- Անշուշտ: Այլապէս ինչպէս պատրաստել լաւ թարգմանիչներ:

- Բայց այսօր ինչպէ՞ս գտնենք նման պատրաստուած ուսուցիչներ մեր Սփիւռքահայ դպրոցներուն համար: Դուք պետական գործ նկատեցիք նման նախաձեռնութիւն մը: Մենք պետութիւն չենք: Սփիւռքի մէջ ինչպէս կարելի է նիւթապէս գոհացնել պատրաստուած ուսուցիչ-

ները գէթ: Օրինակ, այսօր Հայ դպրոցներու համար Հայերէն լեզուի ուսուցիչ չունինք: Ուր մնաց թարգմանիչներ պատրաստել...

Մենք կրնանք ճառել 5-րդ դարու մասին, ըսել, թէ մեր գրականութիւնը իր մեկնարկը սկսած է թարգմանութիւններով, «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զիրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ» Հայերէնով գրուած առաջին նախադասութեամբ, որ իսկապէս հանճարի ճառագայթով կազմուած է: Յետո՞յ...

- Յետոյ ա՛յն, որ այդ նախադասութիւնը ուղեցոյց եղաւ մեր ազգին ու կը շարունակէ մնալ այդպիսին:

- Լաւ ուղեցոյցը չի՞ կրնար խամրիլ, երբ պայմանները ծանր են, մանաւանդ, երբ Հայ մարդը հողէն զրկուած կ'ապրի: Մեր օրերուն Հայ երիտասարդութիւնը կ'ուզէ իմանալ աշխարհի բոլոր նորութիւնները: Ո՞ր լեզուով պիտի իմանայ: Եթէ մեր մայրենիով չթարգմանուին դասական ու ժամանակակից մեծերը, պիտի դիմէ իր գիտցած օտար լեզուին: Այն ատեն, նորագոյն սերունդին գրադարանները պիտի լեցուին օտար գիրքերով՝ դուրս մղելով մեր տուններէն Հայագիր գրականութիւնը:

- Այ տղա՜յ իմ թէզս պաշտպանեցիր:

- Հարցեր դրինք, հարցականներ մնացին: Ձկրցանք գտնել ոչ թէ լուծում, այլ լուծումի բանաձեւ մ'անգամ:

- Լուծումը կ'ըլլար մասամբ կարելի, եթէ Սփիւռքի մէջ մենք պահել գիտնայինք վարժապետանոցներ: Մէկ հատ ունէինք՝ Մելգոնեանի մէջ: Ահա թէ ինչո՞ւ այսօր կը տազնապինք Հայերէն լեզուի դասատուներու անգտանելի ըլլալու իրողութենէն: Նմանած ենք այն յիմար կոյսերուն, որոնք չեն ապահոված պէտք եղած ձէթը իրենց ճրագներուն համար:

- Ժամանակները այնպիսի արագութեամբ ենթակայ են փոխուելու, որ մենք նախ կ'ուզենք մտացի ղեկավարներ, այլ ոչ մտացիր, որպէսզի կարելի ըլլայ համադրել մեր ուժերը, յուժապէտս չվատնել մեր հարստութիւնը, ժամանակին հետ քայլ պահել՝ դիմագրաւելու կորսուելու մեծ վտանգը...

- Կարելին Հայրենի հողին վրայ մէկտեղուիլն է, ոչ թէ 1946-47-ի Հայրենադարձութեան պէս հապճեպ, անպատրաստ: Անպատրաստ էր Խորհրդային Միութիւնը Բ համաշխարհային ընթացքին: Այդ պատճառով տուաւ միլիոնաւոր զոհեր...

Մեր այսօրուան անել վիճակը անպատրաստութեան արդիւնք է:

ՕՐ ԵՐՐՈՐԴ

Հանդիպումի երեկոյ մը կայ այսօր՝ «Հայու աչքեր» գեղեցիկ խորագրի մը տակ: Հոն ենք երկուքս ալ՝ որպէս ունկնդիր: Խորագիրը մեծ բազմութիւն մը բերած է սրահ: Բեմին վրա երկու ստեղծագործ Հայեր՝ երաժիշտ եւ երփնագորդ, կը պատասխանեն երաժշտական, նկարչական եւ ընդհանրապէս արուեստներու վերաբերեալ հարցումներու:

Հարցումները ճակատային են. ստեղծագործողին ներաշխարհին բնութագրումը տուեալ ժամանակին, անոր շրջապատին ազդեցութիւնը, ապրած մթնոլորտը, իր պատրաստութիւնը, ան իր հողին վրայ կը ստեղծագործէ, թէ՞ օտար երկինքին տակ, ի՞նչ են իր մտահոգութիւնները, ազգային՝ արուեստ ստեղծելու ճիգին մէջ է, թէ կը մշակէ ուղղութենատիպ արուեստ:

Աշխոյժ երեկոյ մըն էր: Լաւ տպաւորութիւններով կը վերադառնանք տուն:

Կարպիսը առանձնանալ կ'ուզէ: Հին թշնամին գլուխ ցցած է արդեօք: Տարիներով ի՞նք օրօրած է իր միկրէնը, թէ միկրէնը՝ զինք: Ահաւոր գլխացաւեր կ'ունենար Կարպիս եւ ինքզինք կը նետէր փողոց՝ նոյնիսկ եթէ սառցակալած ըլլային Երեւանի փողոցները:

Բարի գիշեր կը մաղթենք իրեն:

ՕՐ ԶՈՐՐՈՐԴ

Նախորդ երեկոյին շուրջ կարծիքներու փոխանակութիւն ունեցած էինք: Կը վերլուծենք երեկոն, ուր հնչեց Հայ երգը թէ՛ դաշնամուրի վրայ եւ թէ՛ հեղինակին շրթներէն: Իսկ հեղինակը երգահան Ռոպերտ Ամիրխանեանն էր, մէկը, որ յօրինած է 600 երգ, գուցէ եւ աւելի:

Յարուցուած էր ազդեցութեան հարց: Անշուշտ, արտաքին աշխարհը մեծապէս կ'ազդէ ստեղծագործողին վրայ՝ բնութիւնը իր ծառ ու ծաղիկներով, ովկէանոսը իր անհունութեամբ, ջրվէժները իրենց շառաչով, հանգարտ գետերը իրենց գլգլոցով, նոյնիսկ ջուրի կաթիլը, հապա կենդանական աշխարհը՝ իր բազմազանութեամբ:

Ո՞վ կ'ըսէ, թէ արուեստագէտը կու տայ միայն իր ներքին աշխարհը: Առանց արտաքին աշխարհի միթէ աղքատ չի՞ մնար մարդու ներքինը: Միթէ արտաքին աշխարհը տպաւորութիւններու կուտակումով չի՞ սրէր ստեղծագործողին երեւակայութիւնը:

Յարուցուեցաւ Ազգային արուեստի հարց: Ամէն ժողովուրդ ունի

իր ներդրումը համաշխարհային արուեստի ոսկէ ֆոնտին մէջ: Ամէն արուեստագէտ ներսդին կը կրէ իր ժողովուրդին դարաւոր անցեալը եւ միաժամանակ ունի աշխարհը ընկալելու իր ձեւը, մօտեցումը: Ստեղծագործողը մարդ է: Ուրեմն անոր գործը կը պատկանի մարդկութեանը, հասարակութեանը:

Նիւփփոն նկարիչին գործը կամ չինացի նկարիչին պայծառ գոյները կը խօսին մեր հոգիին: Բայց անոնց գործերը կը պատկանին Նիւփփոն եւ չինական նկարչութեան:

Կոթիկ արուեստին որոշ տարրերը, թէեւ ծնած են Հայ վարպետներու ձեռքէն, անցած են Եւրոպա: «Գորգագործութիւնը աշխարհ եկած է Հայաստանի մէջ», - գրած է գորգի գերմանացի մասնագէտ Գանձորնը:

Ազգային կայ, բայց ազգային արուեստը կրնայ դառնալ սեփականութիւնը աշխարհին, եթէ տրուի իրաւ արուեստի լեզուով:

Ստիպել արուեստագէտը, որ արտադրէ կաղապարնե՞ր... անկարելի է: Արուեստը երբեք չի ճանչնար կաղապար: Արուեստագէտին մեծագոյն գանձը իր ազատութիւնն է, ստեղծագործելու ազատութիւնը:

ՕՐ ՀԻՆՔԵՐՈՐԴ

Այսօր բարձր էր Կարպիսին տրամադրութիւնը: Կ'ուզէր կատակել եւ ըրաւ պատմութիւնը լուրջ կատակի մը. «Օր մը, Սարգիս Մելիքսէթեան թատերագիրը, հանդիպելով Վահրամ Փափագեան դերասանին, խնդրած է անոր տան բանալին՝ յայտնելով, թէ ունի աւարտելիք կարեւոր գործ մը: Վարպետը անվարան թատերագիրին կ'երկարէ իր տան բանալին:

Ուշ գիշերին, Վարպետը, բարձրանալով իր տունը եւ դրան ճեղքէն ճառագայթող լոյսը տեսնելով, կը խորհի, թէ Սարգիսը կրնայ իր գործը աւարտած չըլլալ, ուստի յանուն քաղաքավարութեան եւ ընկերասիրութեան, կը մեկնի: Կէս գիշերը բաւական անց վերադառնալով տուն, երբ դարձեալ կը նկատէ դրան ճեղքէն ցայտող լոյսը, կ'ըսէ ինքն իրեն՝ «Շան աղջիկ, որքա՞ն կը յոգնեցնես Սարգիսը» ու դարձեալ կը մեկնի՝ որոշելով գիշերը անցնել բարեկամի մը տունին մէջ:

Առաւոտեան, երբ դարձեալ կու գայ տուն, կը տեսնէ, թէ բաց է լուսամուտը, եւ Սարգիսը մարգանքով զբաղած է: Տեսնելով Փափագեանը՝ Սարգիս Մելիքսէթեանը կը յարէ՝ «Փափագ ջան, սաղ գիշերը աշխատել եմ, նոր եմ վերջացրել երկարապատում յօդուածս»: Փափա-

գեանին գահ-գահին ձայնը կը հնչէ այնքան բարձր, որ կ'արձագանքէ մինչեւ այսօր»:

ՕՐ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

Այսօր որոշեցինք երեկոն անցնել ուրիշ Մելգոնեանցի մը՝ Ասատուր Մեսրոպեանի տանը մէջ: Ասատուրը մեր օրերու Մելգոնեանցիներէն է: Աւելի քան կէս դար առաջ ճանցած ենք զինք: Կը սիրէ փրկիսփայել եւ խորքերդ ծնած ըլլալուն՝ սովոր է կրկնել.

- Խորքերդցին կը ծնի զարգացած: Չի սորվիր: Գիտէ: Խորքերդցին բառարան չի բանար, բառարան կը պատրաստէ:

Ահա, որուն տան մէջ ենք այսօր:

Ասատուրը կը հարցնէ Կարպիսին.

- Դուն կը կարծես՝ ամէն հայ նո՞յնն է:

- Ինչո՞ւ, ամէն ֆրանսացի նո՞յնն է, - կը պատասխանէ Կարպիս:

- Օրինակ, - կը շարունակէ իր մտածումը Ասատուր, - Հալէպի հայը կը նմանի՞ Պէյրութի հայուն, որքան ալ այս քաղաքները հեռու չեն իրարմէ: Իսկ Հալէպի հայուն հայրերը ուրեքանո՞վ առնչութիւն ունի փարիզահայուն հետ: Բոլորս հայանման արարածներ ենք, այլ՝ ոչ հայեր: Ժողովուրդին համը իր ապրած հողէն կու գայ, ըսել կ'ուզեմ իր Հայրենիքէն: Խորքերդցի 87-ամեայ մայրիկ մը մեռած էր: Մենք տունով գացած էինք Գոմք գիւղի այդ նախկին բնակիչին քառասունքին: Խօսք եղաւ հոն այն մասին, թէ այս տարիքին մեռնող մարդոց թաղումով ափ մը հայրենի հող կը կորսնցնենք: Այս սերունդն էր երկրին համը մեզի փոխանցողը:

- Այդ համը մեզի պէտք է տայ նորանկախ Հայաստանը, - աւելցուցինք մենք մեր կողմէ:

- Մեր ալ սպասածը այդ է, - շարունակեց Ասատուր, - այլապէս գնա Մարսի մէջ հայ փնտռէ: Գուցէ գտնես, բայց ան չպիտի խօսի Մեսրոպի լեզուն, պիտի խօսի մարսերէն: Լեզու մը, որ պիտի չհասկնանք: Իսկ առանց լեզուի ի՞նչ հայութիւն: Շատ-շատ հայանման բան մը, որ հայ չէ:

ՕՐ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

Այսօր շարունակեցինք երէկուան նիւթը գրգռել:

Սուրէնեանը ըսաւ, թէ ինք, թէեւ կ'ապրի Երեւանի մէջ, բայց կը

ճանչնայ Սփիւռքը: Լաւ ճանչնալու համար Սփիւռքը մարդ գալու է ոչ թէ Հալէպ կամ Պէյրութ, այլ երթալու է Լոս Անճելըս, ուր Իսթանպուլէն գաղթած հայը չի հաւնիր Թեհրանէն եկած հայերը, Թեհրանցին՝ եգիպտահայերը, Հայաստանէն արտագաղթածները՝ մնացեալ բոլորը՝ սուրիահայը, լիբանանահայը, յունահայը, պուլկարահայը, ռուսահայը... եւ այսպէս, այլազան երկիրներէ եկած հայեր ամէն օր անաւարտ վէճ ունին իրար հետ: Ու՞ր է հայուն միասնութիւնը: Ե՞րբ պիտի սիրենք զիրար: Կորսուելէ՞ ետք...

- Մեր ազգը հազար անգամ թաղուած ու հազար անգամին ալ յարութիւն առած է, - կ'ըսենք մենք:

- Դարերը փոխուած են, - կը մեկնաբանէ Կարպիս, - օրերը տարբեր են հիմա, աւելի ժանտ, քան միջնադարը: Խօսողը ուժն է, ու զօրաւորը ոչ թէ կը սպառնայ զօրաւորին, այլ՝ տկարին:

Յիշելով Ասատուրին պատմածը՝ մենք եւս ուզեցինք պատմել կատարուած դէպքի մը մասին: Նիւ Եորք ենք, Մէնհէթընի վրայ չորս հայ, բոլորն ալ հայ գիրի մարդիկ՝ Ժիրայր Աթթարեան, Արիս Սեւակ, Մարգալետ Մարկոսեան եւ ես: Սրճարանէն ելած ենք ու կը շարունակենք վիճիլ: Ի՞նչ է նիւթը: Եթէ ոեւէ հայ հարիւր տոկոսանի հայ չէ, Մարկոսեան եւ Աթթարեանը որոշած են հայ չճանչնալ: Լուռ էր Արիս Սեւակ: Մենք չկրցանք չպոռթկալ միջազգային դրամատիրութեան այդ մեծ, բանուկ պողոտային վրայ ու պոռալով ըսինք.

- Ինչո՞ւ, դուք հարի՞ւր տոկոսանի հայ էք, որ նուազ տոկոս ունեցող հայը դուրս կը շարժուէք ձեր շարքերէն: Երբ Պէյրութ կը բնակէիք, քիչ մը աւելի լաւ հայեր էիք, Նիւ Եորք գալով՝ դարձաք նուազ հա՞յ, իսկ ես պատրաստ եմ որպէս հայ ընդունելու այն անհատը, որ քսան տոկոսով, տասը տոկոսով հայ մնացած է: Բարեկամներ, այդ տասը տոկոս հայն ալ իր տասը տոկոսով օգտակար կ'ըլլայ ազգին:

Արիսը համաձայն գտնուեցաւ:

ՕՐ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

Մարտը խենթ ամիս է, այսօր՝ խենթ այդ օրերէն մէկը: Նկարչական ցուցահանդէս մը կը բացուի Հ.Բ.Ը.Միութեան Հ.Ե.Ընկերակցութեան սրահին մէջ: Հայրենի չորս գեղանկարիչներու գործերուն պիտի ծանօթանանք: Հետաքրքրասէրներու բազմութիւնը կ'ուրախացնէ մեզ:

Հանդիսութեան ժապաւէն կտրելը մեզի շնորհուած է, ուր ըսինք

երկու խօսք եւս.

- Տարապայման դժուարութիւններու մէջ տուայտող Հայաստանը արուեստի գործեր կը բերէ մեզի: Հայը ամենադաժան պայմաններու ընթացքին անգամ ոչ միայն կը ստեղծագործէ, կը կերակրէ Սփիւռքը նաեւ: Հակասութիւն կը տեսնէք այս երեւոյթին մէջ: Չկայ հակասութիւն: Հայն ու արուեստը երկուորեակներ են անբաժանելի:

Այդպէս է հայը: Գրուած է չէ՞, 1915-ին իր հողէն զէնքի ուժով տարագրուող հայը վերջին բռնակէին կը ջրէր իր վարդենիները, որպէսզի ծարաւահիւժ չմնային, մինչ ինք միջոց մը ետք, Եփրատի ափին ծարաւէն մահուան մը յանձնուէր:

Կարպիսը մեր խօսքին համար դժուարաւ տուաւ բարենիշ մը:

ՕՐ ԻՆՆԵՐՈՐԴ

Թատրոնի երկու տոմս ունէինք: Չգացինք, տուինք բարեկամներու: Կարպիսին հիւր եկաւ անհաճոյ միկրէնը:

Կէս գիշեր էր, երբ մեր տան հեռախօսը զիլ հնչեց:

- Լաւ որ չէիք եկած թատրոն, - ըսին մեր բարեկամները, - պատժուողները մենք եղանք: Ոչ միայն թոյլ, այլ բոլորովին նախնական բեմադրութիւն մըն էր, տեղ-տեղ գռահիկ ըլլալու աստիճան:

- Անցած ըլլայ, - ըսինք այս կողմէն:

- Արդէն անցաւ, - ըսին ու վար դրին ընկալուէր:

Սուրէնեանը, եղածը լսելով, յօրանջելով ըսաւ.

- Միկրէնս փախաւ...

- Վերջին փախուստը ըլլայ, ըլլայ անվերադարձ, - մաղթեցինք:

- Ամէն, - ի խորոց սրտի ձայնեց Կարպիս:

Կերեւի մանկութեանը կարպիս! Աթէնքի հայոց եկեղեցիին մէջ դպիր! եղած էր:

ՕՐ ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ

Կարպիսին հետ ծննդավայրի մասին խօսիլ կը նշանակէ բանալ ա-
նոր օրհնաբեր բերանը, որ հազար գովք հիւսէ իր ծննդավայր աթէնքի
մասին:

Հոն, պալատի մը մէջ ապրած է Կարպիսը, այո՛, ապրած է յոյն
մշակոյթի պալատին մէջ, ապրած է Հոմերոսով եւ արիստոտելով, ապ-
րած է յոյն դիցաբանութեան աստուածներով:

- Ծննդավայրը անջնջելիօրէն դրոշմուած կը մնայ մեր ուղեղին
պատառին վրայ՝ մեր մանկութեան իսկ զօրութեամբը: Մեր մանկու-
թեան օրերը լոյս են: Խաւար չկայ մանկութեան մէջ, ամէն անձ ու
երեւոյթ լուսաւոր են, մաքուր, արեւի պէս յաւերժական, ուրեմն անմո-
ռանալի:

Ծննդավայրը բիւր առ բիւր հաւաքուած հուշ է, զոր մեզի հետ
կ'ապրեցնենք մինչեւ յուսկ մեր շունչը: Ծննդավայրն է մարդը դիեց-
նողը, ահա թէ ինչու պաշտամունքի հասնող սէր մը կը սնուցանենք
անոր նկատմամբ:

Որքան հեռանանք մեր ծննդավայրեն, այնքան աւելի կը սիրենք
զայն ու հոն վերադառնալ կ'ուզենք: Ուր ալ ըլլանք, նոյնիսկ թաղուիլ
կ'ուզենք մեր ծննդավայրին մէջ:

Կարպիսը ապրած է այդ պահը: Երբ տասնամեակներ ետք առիթ
ունեցած է որպէս այցելու գտնուիլ իր ծննդավայրը, երկարած է կանաչ
խոտերու մէջ ու փակելէ ետք աչքերը, ցանկացած է հոն մեռնիլ՝ հան-
գիստ, դանդաղօրէն:

Անցորդ մը խանգարած է Կարպիսին «մահը»՝ զինք «արթնցնելով»
վիճակէն՝ ըսելով. «Բարեկամ, օգնութեան պէտք ունի՞ք...»:

Մարդիկ մարդը երազով մեռնելու ալ չեն թողուր...

«Մ տայր ինձ զծուխն ծխանի...»

Խօսքին թելը մենք ձեռք կ'առնենք.

- Ծննդավայրը բնութեան կնիքն է մարդու սիրտին մէջ: Հայրե-
նիքը՝ պատմութեան կնիքը: Կա՞յ աւելի մեծ ողբերգութիւն, քան այն
իրողութիւնը՝ ծննդավայրդ ըլլայ այլ տեղ, Հայրենիքդ՝ այլ տեղ:

- Մօ՛, - ըսաւ յանկարծ Սուրէնեանը, - կախարդ ե՞ս: Միտքե՞րս
կարդացիր, այս բռնակէն ըսածներդ կ'ապրէի:

Երկուքս ալ հազարամեայ քաղաքներու մէջ ծնած էինք, մեր պապե-
նական Հայրենիքէն հեռու: Ինչու՞ չպղտորենք պահը...

ՕՐ ՏԱՍՆՄԷԿԵՐՈՐԴ

Իշխանութեան մասին խօսեցանք: «Իշխանութիւնը ճնշող ուժ է»,
- ըսած է ընկերաբան մը: Մենք կ'ըսենք՝ «Իշխանութիւնը արդեօք
կառուցող ուժ մըն ալ չէ՞: Վերցուցէք իշխանութիւնը, կեանքը չի՞
վերածուիր Բաբելոնի աշտարակաշիւթեան:

Իշխանութիւն ժառանգողը պէտք է ժառանգած ըլլայ նաեւ իր

ժողովուրդին պատմությունը: Այսինքն պետք է խմանայ իր երկրին աշխարհագրությունը, այդ ալ լաւագոյնս, մշակոյթը, քաղաքական անցեալը, շրջապատող երկիրները, անոնց դիրքն ու պատմությունը, նոյնիսկ անոնց ներկայի ղեկավարներուն կենսագրությունը...»:

- Այդքանը գիտնալը կը բաւէ՞ ղեկավար ըլլալու համար, - գոչեց Սուրէնեանը՝ կռիւի կանչող քաղաքի պէս... - ու՞ր կը թողուս աշխարհի այսօրուան մեծերուն դիրքորոշումները, որոնք քաղաքական են, բայց ծնունդ առած են տնտեսական գերհզօր տուեալներէ:

Արդարութիւնը գէնքի ծայրին է շատ անգամ:

Քաղաքականօրէն խուսանաւելու մեծ արուեստը սորվիլ ու գործադրել կը սպասուի այսօրուան մեր իշխանութիւններէն: Ինչպէ՞ս ընել, որ մեր փոքր նաւը խութերու չզարնուի սա ալեկոծ օրերուն: Քաղաքական քամիները մեզ չզարնեն ժայռէ ժայռ: Այստեղ է, որ ցոյց պիտի տան իրենց ուժը մեր իշխանութիւնները՝ անկարելին դարձնելով կարելի:

Ատոր հասնելու համար մենք պէտք է հասնինք ներքին համաձայնութեան: Բոլորս կը խօսինք այդ մասին, առանց սակայն այս տեսակէտին հասնելու համար առաջին քայլին դիմելու:

Այլապէս...

ՕՐ ՏԱՍՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ

Սուրէնեանը կապուած է Հայաստանի մէջ մի քարին, մանաւանդ երբ այդ քարը ճարտարապետական կոթողէ մը ինկած է վայրապար...

Երբ կ'ըսէ, թէ Հայաստանը համատարած որբանոց է, նկատի չունի ի հօրէ կամ ի մօրէ որբ մնացած հայ մանուկները: Նկատի ունի մեր փլիված եկեղեցիներու աւերակները: Բայց դուրս կ'ելլէ աւերակներէն պահ մը ու ոգեղինացումով կը խօսի հրաշք եկեղեցիի՝ Մարինէի մասին /13-րդ դար/, կ'երթայ Կարմրաւոր/7-րդ դար/, կը հասնի Եղվարդի դամբարան եկեղեցին/1301թ-ի կառոյց/ երկյարկանի ու սլացիկ դամբարանը, որուն երկրորդ յարկ տանող աստիճանները քանդուած են: Կը բարձրանայ Հաղարծին, կը կանգնի արեւի ժամացոյցին դիմաց, կը յամենայ երբեմնի համալսարանի սրահներուն առջեւ:

- Հաղարծինը կարծէք կակաչ մըն է անտառներու կանաչութեան ֆոնին վրայ բացուած, - պատկերով կը միջամտենք Կարպիսին մտածումներուն, որ չուրախացներ Կարպիսը:

- Կակաչին կեանքը կարճ է, - կ'ըսէ:

Գոչավանք կը մեկնի: Դէպի իջեւան Աղստեւ գետին վրայ կամուրջ մը կայ ու հովիտ մը ու հոն՝ Գոչ գիւղը եւ գիւղի կուշտին՝ Մխիթար Գոչի գերեզմանը:

Կարպիսը ատենին քննադատած է այս սրբավայրին անտէրութիւնը: «Դատաստանագիրքին» օրէնքներով չպատժուած, եկած շտկած են անտէր գերեզմանը: Ուրեմն քննադատութիւնը կը շարունակէ մնալ չժանգոտած գէնք:

- Արդէն մաքրած էին Գոչավանքին շուրջը, - կը հիշէ Կարպիսը, - գետնին նայելով կը քալէի, ճեղք մը տեսայ պատին վրայ, արեւը ելաւ ինկաւ ճեղքին վրայ, հոն արձանագրութիւն մը կար՝ Վեցիկ: Ծածկեցի: Լուր տուի: Վիլիսով գացինք, վերցուցինք քարը, դրինք փոքր թանգարանին մէջ, քարը ճեղքուած էր, վրան գրուած՝ Վեցիկ: Վ. տառը քիչ մը անորոշ էր, ոմանք կարծեցին, թէ գրուածը գեղեցիկ բառն է: Բայց նման արձանագրութիւններու մէջ երբեւէ չէ օգտագործուած գեղեցիկ բառը:

Ես դիտեցի կառոյցը ու գտայ, թէ Ծաղկաձորի Վեցիկի կառուցած եկեղեցիին շատ նման է: Վեցիկ ճարտարապետը ծաղկաձորի մէջ թաղուած է: Գուցէ Վեցիկի կառուցած առաջին եկեղեցին Գոչավանքն է... վարպետ ճարտարապետ էր Վեցիկը:

Ուշադիր աչքը կրնայ յայտնաբերումներ կատարել: Եթէ պատմաբան ըլլայի, մեծ սիրով կը նուիրուէի բազում պեղումներու: Քիչ առաջ ըսածս ոչ մէկ ճարտարապետի կողմէ հերքուեցաւ, ոչ ալ հաստատուեցաւ:

Նոյն օրը մենք ունեցանք զրոյց մը Լամբտայ Վանքին մասին Վենետիկի ճարտարապետական համալսարանէն շրջանաւարտ Անդրանիկ Մարկոսեանի հետ՝ այցելութիւն մը տալով Յակոբ Օշականի եւ Միսս Քառէն Եփփէի դամբարաններուն: Անդարանիկը կը ձեւակերպէ Մեծ Եղեռնի մեր նահատակներուն յուշարձանը Հալէպի Հայ Առաքելականներու գերեզմանատան մէջ:

Երեկոյան մեր մէջ փափաք արթնցաւ բանալ Կարպիս Սուրէնեանի «Արեւորդիներ» գիրքը՝ տպուած Երեւան, 1979-ին, բանալ 49-րդ էջը, ուր կար երկխօսութիւն մը Ա. Իսահակեանի հետ.

«Այլեւս կարիք կա՞ր բացատրելու, այն էլ Իսահակեանին, թէ ինչ է ծննդավայրը, եթէ նոյնիսկ դժոխք լինի, մանկութեան քաղցր, անջն-

Ջեյի, աւելի՝ հոգի կերտող յիշատակներ, բնութեան կնիքը մարդու սրտում: Առաւել եւս կարիք կա՞ր բացատրելու, թէ ինչ է Հայրենիքը՝ դրախտ լինի, թէ՛ դժոխք. պատմութեա՛ն կնիքը մարդու սրտում, այն կենսական, ժառանգական, դարեր խտացնող դրոշ մը, առանց որի մարդը չի կարող ապրել, այսինքն կը տառապի եւ կամ կ'այլասերուի, կը դառնայ հոգեպէս դիմազուրկ օտարած՝ մարդկայնօրէն անբնական:

Երանի՛, երանի՛ նրանց, որոնց սրտի երկու հակադիր կողմերում չեն դրոշմուած բնութեան եւ պատմութեան այդ կնիքները, այլ դրոշմուած է միաձոյլ մի կնիք՝ սրտի կենտրոնում:

Երանի՛, երանի՛ երկրագնդի բոլոր այն մարդկանց, որոնք կարող են Աւ. Իսահակեանի հետ ասել՝ ամէն մէկը խօսելով ի՛ր ծննդավայր-Հայրենիքի մասին.

«Միրելագոյն Շիրակն ինձ համար տիեզերքի կենտրոնն է եղել, որովհետեւ այստեղ է, որ սկսել է բաբախել իմ սիրտը: Այստեղ եմ զգացել աշխարհը: Այս կենտրոնում է սկիզբ առել իմ աշխարհաճանաչումը: Այստեղ եմ լսել եւ սովորել մեր հոյակապ մայրենի լեզուն: Այստեղ, մեր անոյշ տատիկներից լսել եմ հոգի կախարդող հեքիաթներ, մեր փորձադաշտ պապիկներից՝ իմաստուն զրոյցներ, խօսք եւ առած...»

Հայկական անցեալ փառաւոր մշակոյթի այս վայրում՝ նուիրական Շիրակումն եմ հիւսել իմ շքեղ երազները՝ նրա զմրուխտ Մանթաշում, Ալագեազի աղամանդէ կատարի վրայ, բիւրեղ աղբիւրների զրնգոցի մէջ, Արփաչայի ափերում, բոստաններում, ջրաղացներում եւ Անիի ներշնչող պարիսպների եւ առիւծաբաշ բուրգերի տակ: Շիրակումն է իմ հոգին խոյացել արդար հպարտութեամբ՝ ի տես մեր նախնիների կերտած այդ զարմանալի գեղեցիկ եւ ներդաշնակ ճարտարապետութեան:

Այնուհետեւ, ինչքան հասակ եմ առել, այնքան ընդարձակուել են Շիրակի սահմանները եւ վերջը գրկել են ամբողջ Հայաստանը: Եւ Հայաստանը ես միշտ եւ հանապազ կրել եմ իմ հոգում, ուր որ եղել եմ, Հայաստանը տարել եմ ինձ հետ: Նայել եմ Մոնթանին, բայց տեսել եմ Մասիսը, կանգնել եմ Աթէնքի Պարթենոնի առաջ, բայց զգացել եմ Երեւուքը եւ Հռիփսիմէի տաճարը: Լսել եմ Նէպոլի ժողովրդական երգերը, բայց յուզուել եմ մեր ժողովրդի երգով:»

Այս բոլորը լսել է ետք, դարերու հիացում պատճառող Պարթենոնի շուքին աշխարհ եկած Կարպիս Սարկաւագեանը ինչպէ՛ս չփոթորկեր

եւ իր ալ սիրտը կամըրջնկէց Արաքսի պէս չափաբեր Վարպետին...այս իր խօսքով.

«Բայց, վա՛յ նրան, Վարպետ, ում բաժին է ընկել ճակատագրի այն հար կատակը՝ այդ խոր, անբնական երկփեղկուածութիւնը: Գիտակցի կամ ոչ՝ նա հոգեկան ողբերգութիւն է ապրում: Օտարութեան մէջ ծնուած՝ նա իր ծննդավայրում տարօրինակ, հիւանդագին հայրենասէր է դառնում եւ օտարներին ներշնչում է կարեկցանք, բայց եւ յարգանք միաժամանակ եւ կամ դառնում է ուժացած, անդէմ, անգոյն աշխարհաքաղաքացի՝ դաւաճանելով իր էութեանը... Երբ հասուն տարիքում գալիս է Հայրենիք՝ իր պապենական երկիրը, նրան սկսում է խռովել ծննդավայրի, մանկութեան կարօտը՝ մարդկային սրտի բնական օրէնքով»:

Կարդացինք այս բոլորը բարձրաձայն: Յանկարծ, Կարպիսին այցի եկաւ իր աներես միկրէնը... Բակ իջաւ՝ պտոյտ տալով հանգստանալու...

Կարպիսին պատմեցինք, թէ Երեւանէն վերադարձին ինչպէս մեր զաւակները տարինք Հալէպի այն արուարձանը՝ Տաուտիէ՛/այժմ՝ Էշրէֆիէ/, ուր անցած էր մեր պատանեկութիւնը, այն տունը, որուն անշրջանակ լուսամուտին մօտ նստած լուսնի լոյսին տակ մեր նախակրթարանի դասերը կը սորվէինք...

Հողէ, չթրծուած աղիւսներով բարձրացած միասնեակ այդ տունը պալատ կը թուէր մեզի, մեր նախորդ թիթեղաշէն խրճիթէն ետք: Այդ տարին առատ ձիւն իջաւ, եւ քանի մեր տունը կիսաւարտ էր, առանց շրջանակի դուռ ու պատուհաններով, ձիւնը խուժեց ներս, ու մենք ստիպուած մեր հին քիլիմները /կարպետները/ կախ տուինք դրան ու պատուհաններուն վրայ, երբ անսանձ քամի մը սկսաւ օրօրել այդ քիլիմները... փոքր էինք, զուարճացանք, օրօրուող քիլիմներու դէմն ու դէմը պար բռնեցինք...

Մեր զաւակներուն պատմեցինք այդ բոլորը, եւ յանկած տխրութիւն մը պատեց մեր հոգին, անիմանալի տխրութիւն մը: Երէկ պալատ թուացող մեր տունը խեղճուկ սենեակ մըն էր ահա, մեր աչքերուն դէմ, ու եթէ բարձրացնէինք մեր բազուկները, կրնայինք շօշափել անոր քիւերը...

Ուրեմն, ա՞յս «պալատ»-ին մէջ հասակ առած էինք...

Կարպիսը բացակայ-ներկայ մըն էր այդ պահուն: Հաւանաբար

միտքով մեկնած էր Աթէնք եւ երկարած ձիթենիի մը շուքին տակ: Չէ՞ որ յոյները պաշտած են իրենց ձիթաստանները...

ՕՐ ՏԱՍՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ

Խօսեցանք անգլիացի պատմաբան Քրիստոֆըր Ուոքըրի մասին, որ ճշմարտապատու գիրք մը գրած էր Հայոց մասին «The Survival of a People» խորագրին տակ:

Պատմեցինք Կարալիսին, թէ մենք ինչպէս այս պատմագիրին երթու-դարձի տոմս մը ղրկելով, հրաւիրեցինք զինք Հալէպ տասն օրով, եւ թէ ան ի՞նչ յուզիչ դասախօսութիւններ կարդաց մեր գաղութին մէջ:

- Այ տղայ, ինչպէս հրաւիրեցիր, մեծ ծախս է,- զարմացաւ Կարալիսը:

- Տոմսը ուղարկելէ ետք գացինք Օթէլ Պարոնի սեփականատէր պարոն Գրիգոր Մազլումեանի մօտ, գիտնալու համար, թէ որքանի՞ պիտի արժէր անգլիացի պատմաբանին տասն օրուայ կեցութիւնը իր հիւրանոցին մէջ, անշուշտ սննդառութեամբ հանդերձ: «Մօ», - ըսաւ պարոն Գոգոն, - դուն քանի՞ գլխանի ես, որ նման հրաւէր կու տաս: Դուն Հայ ես, մենք Հայ չենք: Կարդացած եմ այդ տղուն Հոյակապ գիրքը: Թող գայ, որքան ուզէ մնայ, իմ հաշույս...»:

Հարցը այսպէս լուծուեցաւ, Կարալիս ջան: Նոյն ձեւով հրաւիրեցինք նաեւ Տէյվիտ Մարշալ Լենկը, որ մեր մասին գրած էր «Armenia Cradle of Civilisation» գիրքը:

- Ապրի՛ս, տղայ, - ըսաւ Կարալիսը, երբ մենք շարունակեցինք պատ-մել անգլիացի այս երկու պատմաբաններուն կարդացած դասախօսու-թիւններուն մասին:

- Քրիսթոֆըրը պատգամեց՝ կառչիլ ռուսերուն: Լենկը խօսեցաւ Բրիտանիայի թանգարաններու մէջ գոյութիւն ունեցող հայկական ձեռագրերու մասին եւ նոյն նիւթը ցուցադրող սլայտները մեզի նուիրեց: Այս դասախօսութիւնը կարդաց արաբ կաթոլիկ շրջանակին համար: Յետ դասախօսութեան, ներկաներէն շատեր, մօտենալով մեզի՝ կ'ըսէին. «Գիտէ՞ք, մենք ալ Հայ ենք»: Ներկաներէն շատ շատեր արաբացած Հայեր էին: Լենկը անոնց ազգային հպարտութիւն ներշնչեց...

ՕՐ ՏԱՍՆՁՈՐՍԵՐՈՐԴ

Կարալիսը ամէն օր պէտք է առաւօտեան իր մարզանքը եւ վազքը կատարէր Հալէպի հանրային պարտէզին մէջ, ուր շահած էր բարեկամ-

ներ: Այդ Հայերը իրեն պէս ամէն օր կու գային այդ այգին: Նոյն այդ Հայերը կարծէք սիրահարուած ըլլային Կարալիսին՝ անոր խօսքի հմայ-քին տակ:

Արդեօք Սուրէնեանը քանի՞ դասախօսութիւն կարդաց այդ տղոց... Անոնք մեզի յայտնեցին իրենց հիացմունքը Կարալիսին մասին:

Կարալիսը իր ամէնօրեայ մարզանքին ընթացքին անխուսափելիօրէն կը յիշէր Մելգոնեան հաստատութիւնը Կիպրոսի, մեր մարզանքի ուսու-ցիչ՝ անմոռանալի Յակոբ Աճէմեանը:

Ահա այդ օրերէն մէկուն ընթացքին, օրուան մարզանքէն եւ հանգիս-տէն յետոյ, Կարալիսը ուզեց իր թոռներուն համար գնել մարզական կօշիկներ ու կաշիէ դպրոցական պայուսակ: Մենք երկուքով կ'երեւա-կայէինք թոռնիկներուն ուրախութիւնը: Մինչ մտքով կերթայինք մեր նախակրթարանի օրերուն, երբ պայուսակի փոխարէն մեր վիզէն կախ ունէինք գոյնզգոյն լաթի կտորներէ կարուած տոպրակ մը, ուր կը գետեղէինք մեր գիրքերը:

Երբ մեր առջինեկը՝ Անին, եղաւ երեք տարեկան եւ սկսաւ յաճախել Պէյրութի Տէմիրճեան վարժարանը, մեր առաջին գործը եղաւ կաշիէ դպրոցական պայուսակ մը առնել իր Ա.Բ.Գ.-ի համար:

Նոյն կեանքով ապրած էր Կարալիսը՝ Աթէնքի մէջ:

Կարալիսը խոժոռ հայեացք մը ուղղեց վրաս, երբ նոյն պահուն մենք սկսանք պատմել մեր այցելութիւնը Անիի աւերակներուն...

- Դուն, - ըսաւ Սուրէնեան, - պէտք է ազատութիւնը ունենաս ու-զած պահուղ, ուզած երկիրդ երթալու, իսկ մենք, Խորհրդային Միութեան ընդարձակածաւալ երկրի քաղաքացիներս, ըլլանք զրկուած նման գերագոյն հաճոյքներէ, դուն...

Պատմեցինք, թէ ինչպէս, երբ մօտեցանք Անիի Մայր Տաճարին, ծունկի եկանք եւ համբուցինք սրբատաշ քարերուն վրայ ձեռքերը հանճարեղ ճարտարապետին... մեր յուզումը հասաւ նոր բարձրակէտի, երբ նկատեցինք, թէ մեր որդին՝ Արան, նոյնը կը կրկնէր...

Կարալիսին աչքերը արտոսրի լիճերուն մէջ ինկած էին...

ՕՐ ՏԱՍՆՀԻՆՔԵՐՈՐԴ

Յովհաննէս Չամսարեանը մեր ապրած քաղաքին լուսանկարիչներէն է: Արուեստասէր տղայ է: Իր խանութին մէջ, պարապոյ ժամերուն ջութակ կը նուագէ: Ամէն անգամ որ լսէ, թէ քաղաքս ժամանած է

Հայ արուեստագետ մը, կ'ուզէ անպայման նկարել զայն: Ուզեց, որ նկարէ նաեւ Կարպիս Սուրէնեանը:

Չամսարեանը, երբ լուսանկարելի յաճախորդ մը հունի եւ երբ կը դադրի նուագելէ, խօսակից մը գտնելու պարագային իր նիւթը, յաւիտենական նիւթը՝ Հայաստան կ'ըլլայ:

Քիչ մը թոթով է Յովհաննէս՝ Կարպիսին անցեալը յիշեցնող, կ'ըսէ.

- Լսեցի՞ք, ռուսական երկու հազարանոց զօրք մը իջած եւ դիրք գրաւած է Ղարաբաղի եւ Ազրպէյճանի միջեւ՝ երկու կողմերուն ալ պարտադրելով 30-ական քիլոմետր ետ քաշուիլ: Ազերիները ուզած են, որ այդ զօրքը Հայաստանի եւ Ղարաբաղի միջեւ ըլլայ, ինչ որ ընդունուած չէ՛... վերջը բարին ըլլայ...

Կարպիսը, շրջանցելով նիւթը, պատմեց կէս կատակ, կէս շիտակ պատմութիւն մը Սերօ Խանզադեանի մասին՝ փորձելով խօսիլ ճիշդ անոր պէս. «Դուք գիտէք ո՛չ, ժիվոյ կլասիկ եմ /կենդանի դասական/, ախպարը՝ ախպարին է սիրում: Օրինակ, Սուրէնեանը ինձ չի սիրում, սիրում է Պերճին, որ ախպար է: Դուք ինձ կը հասկնաք ո՛չ: Ես ունեմ հերոսի չքանչան՝ Սովետական Միութեան հերոսի: Բայց այժմ, որ սոված եմ, էս ա վաճառում եմ իմ ոսկի մետալը...»

Տխուր ժպիտ մը կար մեր դէմքերուն վրայ:

Սերօն մեր տունն ալ գտնուած է Սօս Սարգիսեանի հետ: Մենք, քաջ գիտնալով անոնց խմիչքի պահանջին մեծութիւնը, յայտարարեցինք. «Այսօր մեր տանը մէջ խմել չկա՛յ...»: Կարծէք անամպ երկինքէն Վահագնի շանթերէն խուրձ մը կայծակեց...

- Ո՛նց թէ, Թորոս ջան, ախր առանց կոնեսակի սեղան կը լինի՞...

- Կը լինի, բայց հափաւոր: Սփիւռքը ձեր մէջ ոչ թէ ձեր անձերը, այլ Հայաստանը կը տեսնէ: Երբ բեմ կ'ելլէք երկու խօսքի համար, մի՛ օրօրուեք: Քի՛չ խմեցէք, եղբայրք..., - խաղաղեցրի նրանց:

ՕՐ ՏԱՍՆՎԵՑԵՐՈՐԴ

Այսօր հրաւիրուած էինք ճաշի աղջկաս՝ Անիի տունը: Սեղանին շուրջ վեց հոգի էինք: Փեսաս՝ Յակոբ Միքայէլեանը լեցուց բաժակները ոտքայով: Բոլորս խմեցինք խոհազրոյ, թարգմանիչ, փիլիսոփայական միտքերու խուզարկու եւ մեկնաբան Կարպիս Սուրէնեանի կենացը:

Սրտբաց զրոյցի երեկոյ մըն էր:

Կարպիսը, պատասխանելով Անիի մէկ հարցումին, խօսեցաւ Մեծն

Վահրամ Փափագեանի մասին: Պատմեց, թէ ինչպէս, օր մը, խուճը մը երեւանցի Հայ մտաւորականներ, որոնց մէջ նաեւ դերասանապետ՝ Հրաչեայ Ներսէսեան, նստած Արմենիա հիւրանոցի ճաշարանին իրենց յատուկ մէկ անկիւնը, յանկարծ ներս կը խուժէ Փափագեանը՝ աղմկալի խանդավառութեամբ: Կու գայ, կը նստի ու կը գրաւէ իր սեղանը: Բոլորը կը կախուին Փափագեանի մաքնիսացնող խօսքերէն: Հրաչեայ կ'ըլլայ Փափագեանին խօսքը ստորակետով մը կեցնողը:

- Մօ, Վահրամ, - կ'ըսէ Հրաչեայ, - կու գաս Երեւան, Շէյքսպիր կը խաղաս, յաջորդ օրը կը մեկնիս Ռուսաստան: Կու գաս - կ'երթաս, կ'երթաս - կու գաս, է՛, ասոր վերջը ի՞նչ պիտի ըլլայ: Ես ալ կ'ըսէի բաներ մը սորվինք Փափագէն, բայց դուն Երեւան կեցած չունիս որ, տիտիկ չես ըներ, որ քեզմէ օգտուինք:

Փափագեանը առանց ռեփլիկի՝ «Օ՛, ոչ, Հրաչեայ, քեզի ըսելիք մը ունիմ, եկուր ըսեմ»: Ու Փափագեանը, Հրաչեան տանելով շէնքի գոգին վրայ բացուող այն պատուհանը, ուր, խոռոչի մը մէջ, մարդոց աչքէն հեռու, փայտէ թաղար մը ցոյց տալով Հրաչեային՝ կը յարէ. «Այս թաղարէն լուր ունէի՞ր, գիտե՞ս անոր մէջ ծաղկող սա բոյսին անունը, - ինք կու տայ բոյսին լատիներէն անունը, ու կը շարունակէ, - իշտէ այս բոյսը չորս տարին անգամ մը կարմիր ծաղիկ մը կու տայ, այսինքն կը կատարէ իր դերը: Ո՞վ իրեն բան կը սորվեցնէ, եւ տեսա՞ր, աչքէ հեռու ալ է... Ես քեզի ձեռք-ոտք շարժե՞լ պիտի սորվեցնեմ...»:

Բնութեան դա՛ւր... Փափագեանի՞ դասը, այդ ալ մեծ դերասանապետ Հրաչեայ Ներսէսեանին:

Կարպիսը իր տարերքին մէջն է: Փափագեանով սկսուած պատմութիւնը կը շարունակուի այլ բովանդակութեամբ:

- Երեւանի մէջ բեմ պիտի բարձրանար Սարոյեանի «Սիրտս լեռներում է» բիէսը: Փափագեանը պիտի խաղար Մէք Կրէկըրիի դերը: Ան, մէկ երկու ականջներու խորագոյն տխրութեամբ կը փսփսայ, թէ ինք այս դերի կատարման պահուն պիտի մեռնի: Արդէն իր ցանկութիւնն էր բեմի վրայ մահանալ:

Այս վշտալի փսփսոցը լսողներ լուրը կը տարածեն ականջէ-ականջ: Լսողը տխրութեամբ կը համակուի: Բիէսին տոմսերը կը վաճառուին զարմանք պատճառող արագութեամբ: Լեցուած է թատրոնին սրահը: Կու գան Երեւանի հեռուստանկարիչները ոչ միայն նկարելու բիէսը, այլ յատկապէս կեդրոնանալու տխուր առիթին վրայ:

Խաղը կը սկսի: Սրահը ելեքտրականացած է: Յանկարծ, Փափազեան-Մէք Կրէկըրին գետին կ'իյնայ ու պահ մը իսկապէս կը մեռնի: Բեմին վրայ բոլորը շուարած են: Սրահին մէջ է Վարդան Աճէմեանը, որ կ'անճրկի եւ չի գիտեր ինչ ընել, միայն ձեռքի շարժումներով իր անզօրութիւնը կը յայտնէ:

Հոն է թատերական քննադատ Վակիմ Մելիքսէթեանը՝ սկիզբէն լուրին չհաւատացողը: Բայց այդ պահուն, վայրկեան մը ինք եւս կը հաւատայ եւ կը փորձէ փութալ բեմ՝ «օգնութեան»:

Երկու-երեք րոպէ իսկապէս մեռած Փափազեանը նախ կը բանայ իր մէկ աչքը, կը քթթէ, ապա, լրիւ շունչ կ'առնէ՝ սարսափէն ազատելով ներկաները:

Այդպէս էր բեմի համար ծնած, Շէյքսպիրով մեծցած ու Շէյքսպիրը մեծցնող Փափազեան երեւոյթը: Այն հայը, որ չէ դիտած Փափազեան դերասանը բեմին վրայ, չէ կարդացած Փափազեանի գրականութիւնը, մեծ խօսած չըլլամ, իրաւունք չունի հայ թատրոնի մասին խօսելու, - կ'եզրակացնէ Կարպիս:

Իրաւ երեւոյթ մը՝ դարուն մեծերուն հետ բեմ բարձրացած մեծն Փափազեանը:

ՕՐ ՏԱՍՆԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

Կէօթէն ըսած է. «Բանաստեղծը ճանչնալու համար պէտք է տեսնել անոր հայրենիքը»:

Խօսքը բանաստեղծը խորապէս ճանչնալու մասին է: Եւ Սուրէնեանը խորապէս ճանցած է Վարպետը՝ Իսահակեանը, անշուշտ, Հայաստան ներգաղթելէ, Ալազեազի լանջերը չափելէ ետք: Այդպէս է հասկցած ողջ խորութեամբ «Ալազեազի մանինները» եւ նոյնիսկ «Արուլալա Մահարի» պոէմը:

Առիթով մը նշուած է Իսահակեանի յօբելեանը: Նոյն օրերուն, Երեւանի մէջ լոյս տեսած են Ա. Իսահակեանի գործերուն ռուսերէն թարգմանութիւնները երկու հատորով: Այս հանդիսութեան ներկայ ըլլալու եկած են ռուս երեւելի գրողներ Մոսկուայէն ու, աչքէ անցնելով թարգմանութիւնները, ըսած են. «Մեկնելով այս թարգմանութիւններէն՝ Իսահակեանը մեծ բանաստեղծ մը չէ...»: Նոյն վայրկեանին ռուս հեղինակներուն ցոյց տուած են Ալեքսանդ Բլոկի կատարած թարգմանութիւնները Իսահակեանի գործերէն: «Այ, այս Իսահակեանը իսկապէս մեծ

է», - ընդունած են ռուս գրողները:

Այս բոլորով, Կարպիսը կարեւորել կ'ուզէր թարգմանիչը, թարգմանական արուեստին օգուտները: Իրաւունք ունէր Կարպիս:

Մենք յիշեցինք, թէ ինչպէս 1969-ին Թումանեանի 100-ամեակին առիթով տրցակ մը ֆրանսերէնի եւ անգլերէնի թարգմանուած բանաստեղծութիւնները տարինք Թումանեանի գործերէն՝ տպագրել տալու հոլանտական, ֆրանսական ու պելճիգական մամուլին մէջ: Կարդալով այդ թարգմանութիւնները՝ հոլանտացի բանաստեղծ դոկտոր Տրիէսսէնն ու պելճիգացի բանաստեղծ Ռոփէ Պոտալը ըսին մեզի Ամսթերտամի ու Պրիւքսէլի մէջ. «Բայց այս Յովհաննէս Թումանեանը, անով որ կը ներկայացնէք. մեծ բանաստեղծ չէ: Գուցէ, եթէ աւելի լաւ թարգմանուէին, կամ մենք ի վիճակի ըլլայինք բնագրով ճանչնալու Թումանեանը, տարբեր կարծիք մը կազմէինք իր մասին»:

Օտարներուն ներկայանալ լաւագոյն թարգմանութիւններով, այս է մեզմէ պահանջուածը:

Եւ ինչու, երբ 5-րդ դարուն մենք ունեցած ենք Թագուհի Թարգմանութեանցը, այսօր չունենանք նման թարգմանութիւնները, որպէսզի աշխարհը մեզ ճանչնայ ոչ միայն որպէս ջարդուած ժողովուրդ, երկրաշարժաւար ժողովուրդ, այլ՝ որպէս մշակոյթի ժողովուրդ:

ՕՐ ՏԱՍՆՈՒԹԵՐՈՐԴ

Սաթիկն ու Կրացիան պատմեցին: Այս երկու հայուհիներուն պատմածի մասին խօսեցանք այսօր Կարպիսին հետ:

Կարպիսը, Սաթիկն ու Կրացիան կ'աշխատէին «Սովետական Արւեստ» ամսագրի խմբագրատան մէջ:

Երկու տիկինները կ'որոշեն իրենց արձակուրդը վայելել Բոլոնիոյ մէջ:

Քրաքովի մէջ կ'այցելեն պատկերասրահ: Կը հանդիպին համակրելի ուղեցոյցի մը, որ մասնագիտութեամբ կ'ըլլայ արուեստաբան:

Երեւանէն ճամբայ չելած, Սաթիկին ամուսինը՝ նկարիչ Քաջազ, հայկական արուեստը ներկայացնող ալբոմ մը կու տայ իր տիկնոջ՝ ըսելով. «Եթէ հոն, Հայաստանի արուեստով հետաքրքրուող մէկու մը հանդիպիք, նուիրեցէք անոր»:

Սաթիկն ու Կրացիան ալբոմը կ'որոշեն նուիրել բոլոնուհի կիտին: Բոլոնուհին կ'ըսէ. «Ես միտք մը յղացայ, - այսինչ օրը - մեզի ճաշի

հրամանեցէք եւ այս ալբոմը միասին բերէք»: Որոշուած օրը Սաթիկն ու Կրացիան հոն են: Ի՞նչ տեսնեն, բարեքնեցող լեցուն սեղան եւ շուրջը բոլորուած 25 հոգի, որոնցմէ մէկը ալեւոր ծերունի մը: Կը պարզուի, որ այդ բոլորուն հի կիտը ծագումով հայուհի է եւ մօտիկ ազգականները նոյն սեղանին հրաւիրած է, որպէսզի անոնց ներկայացնէ Հայաստանցի հայուհիները: Ծերունին կ'ըլլայ նահապետը գերդաստանին:

Սաթիկն ու Կրացիան բացի ալբոմէն բերած կ'ըլլան շիշ մը «Դուին» նմուշի քոնեաք:

Ծերունին կը հետաքրքրուի, թէ ի՞նչ գրուած է այդ շիշին վրայ: Կը բացատրեն՝ աւելացնելով, թէ Դուինը եղած է Հայոց մայրաքաղաք: Ծերունին կը համբուրէ շիշը, համբուրել կը թելադրէ բոլոր ներկաներուն ու կ'ըսէ. «Այս շիշը պահեցէք վերի դարակին մէջ ու երբ մեռնիմ, այդ առիթով խմեցէք», ապա, դառնալով արարողային պատկերից հուզումնաւար Սաթիկին ու Կրացիային, կ'աւելցնէ. «Այսօր մեր գերդաստանէն կը բացակայի միայն մէկ հոգի, գուցէ ձեզի ծանօթ՝ Յիկուլսկին, որ քիչ մը հայերէն գիտէր՝ շնորհիւ իր մեծ մօր, որ հեքելով հայերէն Ս. Գիրք կը կարդար: Յիկուլսկին մէկ-երկու ամիս առաջ զոհ գնաց շոքեկառքի արկածի մը...»:

Կը խօսինք այս բոլորը, կը յուզուինք: Յիկուլսկին այդպէս մեկնած է: Բարեհամբոյր եւ բարձր մշակոյթի տէր Կրացիան մահացաւ, իսկ Սաթիկը արտագաղթեց Ամերիկա... Յիկուլսկիի համար լացող, Հայաստանը ամէն ինչէն բարձր դասող Սաթիկը: Կը հաւատանք, որ հիմա ալ ինք եւ նկարիչ ամուսինը, թէեւ իրենց սիրունիկ զաւակները օտար հող տարին, կը շարունակեն սիրել իրենց մայր երկիրը:

Երկիրը ինչպէ՞ս չխռովի մեկնողներուն համար...

ՕՐ ՏԱՍՆԻՆԵՐՈՐԴ

Այսօր մեր գրոյցին միացաւ Յակոբ Աղամեանը՝ գալով Լաթաքիայէն:

Սարոյեանը 1978թ. մի քանի ժամ գտնուած է իրենց տանը մէջ: Աղամեանը պատմեց մեզի Սարոյեանին պատմածը. «Ընկեր մը ունէի, շատ ուրախ տղայ մըն էր: Մենք բոլորս ուրախ տղաք էինք: Կը խնդայինք, կը խաղայինք, ուրախ էինք: Այս մէկ տղան գնաց Սանֆրանսիսկօ, ուսաւ: Հինգ վեց տարի ուսաւ: Եկաւ, այդ ուրախ տղան ուրախ էր: Տխուր էր: «Ո՛ր է քու ուրախութիւն: Ինչո՞ւ դու տխուր ես», - ըսի:

«Ուսայ, շատ բան սորվեցայ, տխուր եղայ», - ըսաւ: «Ի՞նչ սորվեցար, որ տխուր եղար», - հարցուցի: «Սորվեցայ, որ յիսունմիլիոն տարի ետք աշխարհը պիտի ջնջուի», - ըսաւ: Ըսի՝ «Յիսուն միլիոն տարի՞, է՛, քեզի ինչ, դուն այսօր ուրախ եղիր, ամուսնացիր, չոճուխ ունեցիր, մեծցուր, թոռնիկ ունեցիր, ուրախ եղիր...»:

Ահա «Բարի հսկայ»-ին փիլիսոփայութիւնը:

Կարպիսը խօսեցաւ Սարոյեանի պարզութեան, խորունկ մարդասիրութեան, իմաստասիրական հակումներուն եւ աշխատասիրութեան, հայկականութեան մասին:

Սարոյեանը երկու անգամ ամուսնացած է իր կնոջ՝ Գարոլին հետ, որ կը սիրէր խաղալ Սարոյեանի հոգիին հետ: Գարոլ Նիւ Եորքէն կը գանգէ Ֆրէզնօ ու դրամ կը պահանջէ Սարոյեանէն: Այս կողմէն մեծ գրողը կ'ըսէ՝ «Դրամ չունիմ, խումարի մէջ ութուզուեցայ»: Կինը կը շարունակէ՝ «Օթոգ ծախէ, չօճուխներուդ դրամ դրկէ»: Սարոյեանը թէ՛ «Օթոս թափուելիք է, թափելու համար դրամ կ'ուզեն»: Կինը կը պնդէ՝ «Տունդ ծախէ»: Սարոյեանը կը մերժէ՝ «Տունը մօրս անունին է...»: Կինը կը հարցնէ՝ «Ուիլի, հիմա ի՞նչ կ'ընես»: «Հիմա, հայ տէրտէր մը ինծի հայերէն գրել կարդալ կը սորվեցնէ», - կը պատասխանէ Սարոյեան: Կինը խորհուրդ կու տայ՝ «Ուիլի, աւելի լաւ չըլլա՞ր, որ թուրքերէն սորվիս...»: Սարոյեանը ընկալուէր վար կը դնէ:

Այս ուրախ մարդը եւս յաճախ տխրած է:

Մեզի այսօր նիւթ եղաւ Աբրահամ Ալիքեանը: Աբրահամ Ալիքեանը բանաստեղծ տղայ է, մանկութենէն հունձուած հայկականութեամբ: 1946-ի կարաւանով մեկնած էր Հայաստան, կ'ապրէր Մոսկուայի մէջ՝ իր ուսուցիչ երկու կիներէն ունեցած երեք զաւակներով: Աբրահամ իր զաւակները հայ կը մեծցնէր: Օրին մէկը, Աբրահամը երկիրը թողուց իր տեղը: Հայրենիքները չեն երթար օտարութեան, վերադարձաւ Պէյրութ:

Գրիգոր Շահինեանը՝ ուրիշ լաւ հայ մը, վաստակաւոր մանկավարժ, «Ազգակ»-ի մէջ գրեց յօդուած՝ ըսելու, թէ Աբրահամը գնաց Հայաստան, որ իր տեղը չէր, գնաց Մոսկուա, որ իր տեղը չէր, վերադարձաւ իր տեղը՝ Պէյրութ, անշուշտ նաեւ Պէյրութի Հայոց ճեմարան, ուր ստացած էր իր երկրորդական ուսումը բոլորիս սիրելի Աբրահամը:

Գիրգորը լա՛ւ գիտէր, թէ Հայաստանը Հայրենիք է եւ բոլորիս տեղն է: Ինչպէ՞ս գրեց այդ յօդուածը: Զգողացի՞ն մատները:

Միջոց մը ետք մենք այցելութիւն մը տուինք Ալիքեաններուն, Աբրա-

Համը ըսաւ տխրօրէն.

- Պոլշեւիկները Մոսկուայի մէջ տուն տուած էին ինծի, դաշնակցականները զիս ուղղակի փողոց դրին՝ ինծի սահմանուած տունէն:

Պէյրուսթն էր տեղը Աբրահամին:

Հովերը ե՞րբ, ո՞ր ուղղութեամբ կը փչեն... կ'երեւի, միայն Աստուած գիտէ...

ՕՐ ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ

Այսօր մեզի նիւթ դարձան տաղանդաւոր ծնեալները:

Սուրէնեանը յիշեց իրենց դրացին՝ Միսաքը, որ Երեւանի Պոլիտեխնիկի՝ բազմարուեստեան Հաստատութեան դասախօսներէն եղած է:

Միսաքին հայրը՝ բողոքական պատուելի, ինք՝ մարքսիստ, փոքր ողբայրը՝ վիրաբոյժ:

Միսաքը մաթեմատիքական Հաշուարկով կը ստեղծէ մեքենայ մը, որ պիտի պատրաստէր քիմիական նիւթերու խառնուրդներով դեղորայք: Նմոյշը կը յղէ Մոսկուա: Կը ստանայ Հաւանութիւն ու Հաստատագիր՝ Հեղինակային փաթենթ... յիսուն ռուբլի նուէրով մը:

Այնուհետեւ տարիներ կ'աշխատի, որ այդ գործիքի արտադրութեան անցնին: Հարցը տեղէն չի շարժիր յամառ էշու մը պէս: Արդէն, երբ Միսաքը կը ստանայ Հեղինակային փաստաթուղթը, նշուած կ'ըլլան խնդրին հետ առնչութիւն չունեցող այլ անուններ, իր անունը՝ վերջինը:

Մարքսիզմի երէկի երկրպագուն կամաց-կամաց կը կլանուի հիասթափութեան ալիքներէն եւ կը դառնայ անտարբեր շրջապատին նկատմամբ:

Օր մըն ալ, Տիթրոյթի մէկ ֆիրմայէն կը ստանայ նամակ՝ իր գործը շնորհաւորող ու տաս Հազար տօլարի նուէր առաջարկ հնարած գործիքին համար: Միսաքը լառ այսօր անտարբեր է այդ գումարին նկատմամբ: «Ինչ պիտի ընեմ այդ դրամը», - կ'ըսէ ան:

Պատուելին կը կնքէ մահկանացուն: Երկար տարիներու անդուլ եւ յոգնեցուցիչ, վհատեցուցիչ պայքարէ մը ետք Միսաքը բնակարան կը ստանայ Աւանի մէջ /Երեւանի արուարձանը/ եւ ո՞վ գիտէ՝ լրիւ անտարբեր դարձած տղան այս օրերուն ինչպէս Աւանէն կը հասնի ուսումնական կենտրոն՝ իր դասախօսի պաշտօնը կատարելու ցուրտ ձմեռին:

Միսաքը վաղուց դադրած է մարքսիստ ըլլալէ: Ո՞վ գիտէ, քանի՜

խանդավառ հոգիներ այսպէս խամրեցան՝ խորշակային կեցուածքներու զոհ:

Նոյն օրը մեր նիւթը սիրտ ճմլող երեւանեան ձմեռի ու պատահարի մը մասին էր:

Երեւան: Զմեռ: Հացի հերթեր: Հայրենադարձ մը, որ շուրջ յիսուն տարիներէ ի վեր կ'ապրի իր երկրին մէջ, կանգնած է Հացի հերթի: Բազմութիւնը ստէպ կ'ալիքուի: Հրմշտոց, տրտունջք, բարկութիւն, բախումներ, երբեմն հայհոյանք: Հայրենադարձը ալ չի տոկար, կ'ուզէ դուրս գալ սեղմուած ակցանէ ու կը խնդրէ.

- Թոյլ տուէք դուրս գալ, ճամբայ տուէք, Հաց առնել չեմ ուզեր, ճար չկայ, որ Հաց ունենամ, գէթ ազատ չնչեմ, ճամբայ տուէք...

Կողքէն մէկը կը շարտէ.

- Ախպար էք, ախպար կը մնաք, եկաք, հարամեցիք մեր երկիրը, դաւաճաններ, ախպարներ...

Մարդը, եօթանասունի դռներուն, աչքերը ակնակապիչներէն դուրս ելած, կը պոռայ.

- Զէ՞ք ամէնար, երբ շուտով կ'ըլլայ հոս գալուս 50 տարին, յիսուն տարի ետք տակաւին երկրիս ախպա՞րն եմ...

Հաց վաճառող կինը եւս, խօսքին խառնվելով, կ'ըսէ.

- Ախպար ես էլի...

Հայրենադարձը կատաղութենէ բռնուած կը յաջողի ճեղքել բազմութիւնը, կտրել փողոցը՝ ձայնելով.

- Հայ չե՞մ, ախպար ե՞մ, ճեհէնէմ երթամ, այս երկրէն կորսուի՞մ, լմննամ...

Իր բնակարանին շէմքին աստիճաններէն բարձրացած պահուն, ձայնին վրայ կը բացուին դռներ: Հարեւանները զանազան դռներէ կ'ըսեն,

- Ի՞նչ պատահած է այս բարի մարդուն, մեր հայաթի բոլոր մանուկներու սիրելիին ի՞նչ պատահած է:

Միայն քունը կը հանդարտեցնէ Հայրենադարձը:

Արթնալէ ետք կը յիշէ, որ հերթի կանգնած բազմութեան մէջ մէկը կ'ըսէ.

- Ի՞նչ էք ուզում այս մարդուց, ամօթ չէ՞ք անում, որ սպիտակած մարդուն ախպար էք կոչում...

Վայրենացում մը կայ մարդոց մէջ, որ կը ծագի պայմաններէն:

Մենք մեր մանուկ եւ պատանի հասակին, երբ մեր ծնողներէն կը

լաէինք եղեռնի աղետալ արդեւոր լաւագործութիւնները, խոշորացած աչքով հարց կու տայինք. «Միթէ՞ աշխարհը կոյր էր...»: Հիմա ալ նոյնն է: Թէ չարունակուի այսպէս, մարդը, որ քարայրէն բարձրացաւ երկնաքեր շէնքեր, պիտի վերադառնայ քարայր:

ՕՐ ՔՍԱՆՄԷԿԵՐՈՐԴ

Կ'ուզենք ի բացակայութեան, Կարպիսին ծանօթացնել արաբ մարդու նոր տիպար մը՝ մանկաբոյժ Իհսան Շիթը: Իհսան Շիթը աւարտելէն ետք Դամասկոսի Բժշկական համալսարանը, ուսումը շարունակած է Փարիզի մէջ: Ծնած է Հալէպի հնագոյն թաղերէն Ագապէյի մէջ, ոչ հեռու Խան Թիթն կոչուած իջեւանավայրէն, որ մինչեւ մեր դարուն սկիզբները կ'օգտագործուէր որպէս թէ՛ հիւրանոց, թէ՛ առեւտուրի կեդրոն: Այստեղ մանուկ Իհսան ջորիներու եւ ուղտերու կարաւաններուն ելքն ու մուտքը կը դիտէր: Արեւելք բուրոյ հազարամեայ աշխարհ մը: Ահա թէ ինչու ապագա բժիշկը կանուխէն կը սիրէ հնութիւնները եւ իր կեանքին ընթացքին կը ձգտի պահպանել տալ Հալէպի հնագոյն թաղամասերը, ինքնուրոյն դիմագիծը քաղաքին:

Ժամանակի ընթացքին քաղաքապետութեան պատասխանատուները արտօնած են փել այնպիսի տուններ, որոնք Հալէպի հարստութիւնն էին: Երթեւեկի միջոցները կը փոխուին, ինքնաշարժերու թիւերը կը հասնին տասնեակ հազարներու, նեղ թաղերէ ներս մտնել անկարելի կը դառնայ, ուստի կը քանդեն հին տունները, որպէսզի փոխարէն կառուցեն ճաշարան-սրճարաններ, որոնք ի հարկէ աւելի շահաբեր են...

- Նոյն չէ՞ պատկերը Երեւանին, - կ'ընդմիջէ մեզ Կարպիս, - ո՞ր է Կոնտը իր տախտակաշէն, նախազարդ պատշգամբներով, Աստաֆեան փողոցի շարք մը տունները ո՞ր են: Կարգ մը եկեղեցիներ՝ այնքա՞ն հոյակերտ, որոնք Երեւանի ճարտարապետական զարդերն էին, ո՞ր են...

Բժիշկ Իհսան Շիթ երեսուն տարի կը մնայ Ատիէթի, այսինքն Հնագիտական ընկերութեան պատասխանատուներէն մին: Այս ընկերութեան նպատակն է՝ արթուն պահել քաղաքացիները, որ տէր կանգնին հնութիւններուն, կորուստէ փրկեն մզկիթ կամ եկեղեցի, ամբողջ թաղամասեր, որոնք դիմագիծ կու տան քաղաքին:

Արաբ ժողովուրդին գոյութիւնը սկիզբ կ'առնէ դարերու խորերէն: Ինչ որ կու գայ հինէն՝ որպէս ճարտարապետական կառոյց, հեքիաթներ, առականեր, երգ-երաժշտութիւն, ասացուածքներ, մէկ խօսքով, ինչ որ

կը բնորոշէ ազգի մը ինքնութիւնը, առանց մոռնալու ժողովրդային արհեստներն ու արուեստները, հիւսուածեղէնի պատրաստութիւնը, բրուտագործութիւնը, զինագործութիւնը, գորգագործութիւնը, ձեռագործութիւնը... պահել, պահպանել:

Բժիշկ Իհսան Շիթ տարիներէ ի վեր այս նիւթերուն շուրջ կը պատրաստէ շաքարեղան յայտագրեր Սուրիական ռատիոյի եւ հեռատեսիլի համար: Կը խօսի ժողովրդային երգերու մասին, որոնց նիւթը յաճախ սէրն է, գեղեցիկը, որ կը հետաքրքրէ բոլոր մարդերը:

Այս ուղղութեամբ անապատաքնակ մարդիկ կը հրաւիրէ իր տունը, երգել կու տայ, կը ձայնագրէ ու որպէս ժողովրդային հարստութիւն դասախօսութիւններու նիւթ կը դարձնէ:

Մենք մեր հանդիպումներուն ընթացքին առիթը ունեցած ենք ունկնդրելու նման երգաչարեր, յուզումնաթաթախ երգեր:

Իհսան Շիթ հեռատեսիլէն 25 յայտագրեր ներկայացուցած է՝ Հալէպի եւ շրջակայքի հնութիւնները ցուցադրող, մեկնաբանող: Բազմաթիւ ելոյթներով արժեւորած է հեքիաթը՝ հեքիաթը նկատելով ժողովուրդի մը անսահման երեւակայութեան եւ արդարամտութեան վկայ:

Մեր մէկ հանդիպման ընթացքին, երբ բժիշկը մեզի պատմեց կարիճին ու գորտին հեքիաթը, ըսինք, թէ նոյն հեքիաթը մենք՝ հայերս եւս ունինք: Բժիշկը հաստատեց.

- Զարմանալի չէ, բոլոր հեքիաթները ժողովուրդներու կամքը կ'արտայայտեն, - ու շարունակեց, - Հպարտ եմ, որ իմ առաջին դասախօսութիւնս, նիւթ ունենալով հին Հալէպը, տասը տարի առաջ խօսած եմ հայ հասարակութեան, իսկ երկրորդ ելոյթս դարձեալ հայերու համար ցուցահանդէս դասախօսութիւն մըն էր, ուր ներկայացուցի Հալէպի եւ շրջակայքի հնութիւնները լուսանկարներով՝ բոլորը լուսանկարուած իմ կողմէս:

Անդրադառնամ պատմութեանը: Օրինակ բերելով Սարճելլա գիւղը, ուր կան թէ՛ մատուռ, թէ՛ մզկիթ, եւ երկուքն ալ պահպանուած են, իսլամական տիրապետութեան ժամանակներէն սկսեալ արաբը եկեղեցի չէ քանդած: Նկատի ունեցէք նաեւ, որ արաբական արշաւանքներու շրջանին Հայաստանի մէջ ճարտարապետութեան զարգացումը կանգ չէ առած, այդ թուականներուն կոթողուած են շարք մը հայկական եկեղեցիներ:

Սուրիոյ հայերը կը նկատեմ մեր ժողովուրդին մէկ մասը: Տարա-

կարծութիւնն չունինք: Եթէ Հայը Հայերէն կը խօսի, եւ մենք՝ արաբերէն, այդ չի նշանակեր, թէ մենք հեռու ենք իրարմէ: Ես այդպէս կը զգամ, քանի ունիմ բազմաթիւ Հայ բարեկամներ, - կը վերջնակեօտ մեր զրոյցը ԻՀսան Շիթ:

Սուրէնեանը շատ ուզեց ծանօթանալ այս պատուական արաբին, բայց կարելի չեղաւ: 2002 տարուան նոյեմբերի վերջին օրերուն կորսուեցուցինք մշակութասէր, Հայերու մօտիկ բարեկամ արաբը:

ՕՐ ՔՍԱՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ

Այսօր, կը որ սեղանի մը շուրջ, ուր մենք եւս կայինք՝ մեր տիկնոջ եւ Կարպիս Սուրէնեանի հետ, ներկայացուեցաւ իսթանպուլահայ գրականութիւնը: Զեկուցաբերը արագ ականարկ մը նետեց նախաեղեռնեան Պոլսոյ մէջ զարգացող Հայ գրականութեան, երկու խօսք ալ Ֆաթիհ Սուլթան Մուհամմէտ Բ-ի Պոլսոյ գրաւումին, Յովակիմ Կալիսկոպոսը Պոլսոյ Հայոց Պատրիարք կարգելուն վրայ եւ յիշատակեց, որ սուլթանը 80.000 Հայ բնակիչ տուաւ մայրաքաղաքին մէջ, որպէսզի Հայերու ներկայութեամբ հակակշռէ յոյներու 120.000-նոց ներկայութիւնը: Ապա անդրադարձաւ Նիկողայոս Զօրեանի, տոքթոր Սերվիլէնի, Գրիգոր Օտեանի եւ անոնց սերնդակիցներուն գործունէութեան՝ Ազգային Սահմանադրութեան գոյառումին մէջ, խօսեցաւ նաեւ Յակոբ Վարդովեանի հիմնած թատրոնի, Զուհաճեանի օփերայի, Պալեսններու ճարտարապետութեան, եւրոպական մայրաքաղաքներու մէջ Օսմանեան պետութիւնը ներկայացնող Հայ դեսպաններու ու երկրի ղեկավարման մէջ նախարարական աթոռներ գրաւող Հայերու գործունէութեան մասին՝ հուսկ հասնելու համար մեր գրականութեան Զարթօնքի Սերունդին, աշխարհաբար լեզուի տարած յաղթանակին ու կարճ միջոցի մը մէջ մեծատաղանդ գրագէտներու երեւումին: Անշուշտ տողանցումը տեսանք չքէղ անուններու՝ Դուրեան, Մեծարենց, Վարուժան, Ռուբեն Սեւակ, Սիւսանթօ, Գրիգոր Զօհրապ, Երուսան... Կը հասնինք իսթանպուլահայ գրականութեան՝ Ե. Սիմօնեան, Հայկանոյշ Մառք, Թորոս Ազատեան... Մամուլ՝ Ժամանակ, Մարմարա, Քուլիս, Ակօս, Ս.Փրկիչ, Մխիթարեան Սան, Այսօր, Կուռնկ... Միութիւնները՝ Կեդրոնական Սանուց, Էսայեան Սանուց, Մխիթարեան Սանուց, Պատրիարքներ՝ Շնորհք, Գաղանչեան, որոնք զօրավիգ կը կանգնին մեր գրողներուն, ու խրախուսի, Զահրատ, Ա.Շաւարշ, Ֆրէնկեան, Թէրզեան, Սարըասլան, Կոմիկեան,

Կոպէլեան, Վարդ Շիկահեր, Ծանեան, Պիպեռեան, Հատտէճեան, Գալուստեան, Տատրեան, Մարգարեան-Թընկերեան պար կը բռնեն:

Հարց կը տրուի, թէ Մեծ Եղեռնէն ետք, այդ ինչպէս կ'ըլլայ, որ կը վերականգնի մեր գրականութիւնը իսթանպուլի մէջ: Հարցումին կը պատասխանէ Կարպիս Սուրէնեանը՝ վեր առնելով ողբերգական ընդդիմութեան ուժին նպաստը նման առիթներով: Ուր կայ Հալածանք, կայ նաեւ ընդդիմութիւն: Հայը Հալածանքներէ կործանուողը չէ՝: Թիւրքիոյ Հանրապետութեան մէջ եւս տեւելու պայքարը կար, եւ Պոլսահայը յարատեւեց:

Մեր կարգին, մենք Սուրէնեանը ներկայներուն կը ծամօթացնենք՝ որպէս արձակագիր-խոհագրող եւ թարգմանիչ: Կ'անդրադառնանք նաեւ զեկոյցի բացթողումներուն՝ Բագրատ Թեւեան, Թրենց, Մարթայեան, Գարակէօզեան, Թուղլաճեան եւ այլք:

Սուրէնեանը գոհ էր երեկոյէն որոշ վերապահումներով, որ կը վերաբերէր մերթ վերամբարձ գովքի զեղումներուն:

ՕՐ ՔՍԱՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ

Ասատուր Մեսրոպեանենց էինք: Խօսք եղաւ էսսէ գրելու եւ այն մասին, որ մեր գրականութիւնը Հարուստ չէ այս ճիւղին մէջ: Մեր մէջ, շատերու համար գրականութիւն չէ նկատուած խոհագրութիւնը՝ էսսէն: Նիւթ, զոր վարպետութեամբ մշակած են անգլիացի, ֆրանսացի հեղինակներ, ինչպիսիք եղան Մոնթէյնը Ֆրանսայի եւ Պէյքընը Անգլիոյ մէջ: Այդ վերածնունդի շրջանին էր, երբ վերոյիշեալներուն հետեւեցան ուրիշներ:

Միթէ գերմանացի էքէրմանը էսսէիսթ մը չէ՝ «Զրոյցներ Կէօթէի հետ» ծաւալուն աշխատանքով: Գիրքին պատահական մէկ էջէն /էջ 569/ կը կարդանք հետեւեալը.

«Ասուածաշնչի գիրքերի իսկութիւնն ու անիսկութիւնը շատ տարօրինակ Հարցեր են: Ի՞նչ է իսկութիւնը, եթէ ոչ այն, ինչ միանգամայն գեղեցիկ, ներդաշնակ է անաղարտ բնութեանն ու բանականութեանը, եւ այսօր էլ ծառայում է մեր բարձր զարգացմանը: Իսկ ի՞նչ է անիսկութիւնը, եթէ ոչ այն, ինչ անհեթեթութիւն ու յիմարութիւն է եւ չի բերում ոչ մի արդիւնք, համենայն դէպս՝ ոչ մի բարութիւն»:

Սոսկ այս նախադասութիւնը մեզ մղեց երկար մտորումներու:

Նոյն գիրքէն կատարեցինք այլ քաղուածք մը /էջ 319-էն/.

«Եթէ ես իշխան լինէի, ... երբեք առաջնակարգ պաշտօնների չէի նշանակի այնպիսի մարդկանց, որոնք միայն իրենց ծագման կամ դիրքի ուժով են աստիճանաբար առաջ գնացել եւ ծերութեան հասակում շարունակում են սովորութեան համաձայն դանդաղ ու հանգիստ առաջ գնալ, որոնցից, իհարկէ, ոչ մի լաւ բան չի կարելի սպասել: Ես երիտասարդներին վեր կը բարձրացնէի, բայց նրանք պիտի լինէին տաղանդաւոր, զինուած մտքի պայծառութեամբ եւ աշխատելու եռանդով, դրա հետ միասին ունենային բարի կամք ու ազնիւ բնավորութիւն: Այն ժամանակ հաճելի կը լինէր թագաւորել եւ ժողովրդին առաջնորդել: Բայց կա՞յ այնպիսի իշխան, որին բախտն այդպէս ժպտայ, եւ որը նման կատարողներ ունենայ»:

Ահա մտածելու եղանակ մը, որ ընթերցողն ալ կը մղէ խորհրդածելու երկա՛ր, ինչպէս մարդ երկար մտածելու կը մղուի, երբ կանգնած կ'ըլլայ Ռամպրանդի մէկ ստեղծագործութեան դիմաց:

Այնուհետեւ մեր նիւթը վէպերու էքրանաւորումն էր:

Տեսած էինք Թոլսթոյի «Պատերազմ եւ խաղաղութիւն»-ը՝ էքրան բարձրացած սովետներու ու ամերկացիներու կողմէ: Այդ գործն էր Թոլսթոյի⁶, թէ սենարիստի մը պատմածը: Նոյնը կրնանք ըսել Տոսթոևսկիի «Քարամազով եղբայրներ»-ուն էքրանաւորումին նկատմամբ:

Սուրէնեանը խիստ է այս ուղղութեամբ: «Թող, - կ'ըսէ ան, - հանգիստ թողուն մեծ այս վէպերը, թող սենարիստները իրենց շուրջը նային եւ ստեղծեն սեփական նիւթեր: Քարամազով եղբայրներու մտածումները, ապրումները, գործունէութիւնը ոչ ոք կրնայ տալ սինեմայի պաստառին վրայ: Նման վէպերը պէտք է կարդացուին միայն, եւ ամէն ընթերցող ունենայ իր պատկերացումը դէպքերու ընթացքին եւ մարդոց մտածումներու մասին»:

ՕՐ ՔՍԱՆՉՈՐՍԵՐՈՐԴ

Եղանք Հալէպի Վերժին Կիւլպէնկեան հիւանդանոց-մայրանոցին հիւրերը: Սուրէնեանը զարմանքով լսեց, որ այս ծննդատան պտուղը եղած է Հայաստանի Հանրապետութեան առաջին նախագահ Լեւոն Տեր Պետրոսեանը: Պատասխանատուներ յայտնեցին մեզի, որ այդ օր, ծննդատունը պիտի ընդունի իր 50.000-րդ երեխան:

Սասունցի մօր եւ այնթապցի հօր առջինեկ դուստր մը եկած էր աշխարհ: Կարպիս առաջարկեց, որ երեխան կոչուի Մարալ:

Այցելութիւն մը տուինք քիմիագէտ Արմէն Գասպարեանին: Մեր երեքին միջեւ ծաւալեցաւ ջերմ զրոյց մը թարգմանական գրականութեան մասին: Կարպիսը մէկէ աւելի օրինակով ցոյց տուաւ, թէ նախադասութիւն մը ինչպէս կարելի է թարգմանել, երբ բնագիրը բազմիմաստ է: Շեշտեց միտքի ճշգրտութեան կարեւորութիւնը:

Մեզի համար նիւթ էր թատրոնը, Տոսթոևսկին: Կարպիսը պարզ խոստովանութեամբ մը ըսաւ, թէ տակաւին Մելգոնեան գտնուած միջոցին իր դասընկերներէն՝ Նիկողոս Թահմիզեանին /երաժշտագէտ, այժմ Լոս Անճելըս/ ըսած կ'ըլլայ, որ Հայաստան երթալով ուսներէն պիտի սորվի եւ բնագրէն թարգմանէ «Քարամազով եղբայրները»: Դպրոցին մէջ փորձած է անգլերէն թարգմանել, բայց չէ շարունակած՝ զգալով, որ ինք տակաւին պատրաստ չէ այդ մեծ գործին համար:

Հեռախօսազանգը փոխեց մեր նիւթը: Յակոբ Ադամեանը կը հրաւիրէր մեզ Հաթաքիա՝ անկէ Քեսապ բարձրանալու խոստումով:

Խօսեցանք արաբներու կատարած դերին մասին: Անոնք, անցեալին, իւրացնելով յունական մշակոյթը, իրենց կարգին, Սպանիոյ վրայով այդ մշակոյթը տարածեցին Եւրոպայի մէջ՝ դառնալով յատկապէս բժշկագիտութեան դրօշակակիրները:

Որքա՛ն հղկուած պէտք է ըլլար արաբերէն լեզուն, արաբերէնի լեզուամտածողութիւնը, որ ոչ միայն կարենար թարգմանաբար ունենալ յունական մշակոյթի կոթողային գործերը, այլ մարսել այդ բոլորը ու փոխանցել Եւրոպային:

Նկատեցինք նաեւ, որ մեծ է եղած ասորի թարգմանիչներու դերը այս կապակցութեամբ:

Նոյն օրը, Հալէպի Համալսարանի երիտասարդներու Հայկական Միութիւնը կազմակերպած էր երեկոյթ՝ նուիրուած հայ ուսուցիչներու: Ըստ սովորութեան, երեկոյթը սկսաւ 35 վայրկեանի ուշացումով՝ ապահովելու համար Սրբազանին ներկայութիւնը: Լաւ կազմակերպուած էր: Այդ էր մեր եւ Կարպիսին տպաւորութիւնը, երբ բեմ բարձրացաւ օրուան գլխաւոր զեկուցողը: Զարմանք: Զեռնարկը, որ տեղի կ'ունենար Ահարոնեան սրահին մէջ, վերածուեցաւ ծիծաղի երեկոյի:

Կարպիսը կ'ըսէր, թէ ասկէ աւելի վատ կարելի չէր ներկայացնել հայ ուսուցիչին, մտաւորականին վաստակը՝ Լեւոն Շանթին, Յակոբ Օշականին, Սիմոն Սիմոնեանին, Վահրամ Մափեանին վաստակը...

Բայց հետաքրքրական էր Սրբազանին ելոյթին այն մասը, որ կը

վերաբերէր Հիւսիսային Սուրիոյ գիւղերուն մէջ գործած հայ ուսուցիչներու կեանքին: Ուսուցիչ մը, որուն տարեկան վաստակը տասը սուրիական էր, արհեստով սափրիչ ըլլալուն, աշակերտութեան ծնողներուն այրերը պէտք էր ածիլուէին ու սափրուէին իր մօտ, որպէսզի ան կարենար ապրիլ: Այլ ուսուցիչի մը պարկ մը ցորեն ու պարկ մը ձաւար կը տրուէր... Ահա հայ ուսուցիչը, նման պայմաններու տակ ապրելով հանդերձ, շարունակած էր հայերէն լեզու եւ Հայոց պատմութիւն ուսուցանել մեր գիւղաբնակ ազգայիններու զաւակներուն:

ՕՐ ՔՍԱՆՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Հ.Բ.Ը. Միութեան հանդիսասրահին մէջ Կարպիսին հետ ներկայ եղանք գեղարուեստական երեկոյի մը, ուր ելոյթ կ'ունենար երգահան Ամիրխանեանի կողքին հայրենի գեղանկարիչը, որը, կրնանք ըսել, խանգարեց երեկոն՝ չկարողանալով պատասխանել հարցումներու:

Այն հարցումին, թէ ի՞նչ է արտաքին աշխարհի ազդեցութիւնը արուեստներու վրայ, ըստ Կարպիսի, կարելի էր պատասխանել. «Անհունօրէն մեծ է արտաքին արշխարհի ազդեցութիւնը արուեստի որեւէ գործի վրայ, ըլլայ բնութեան ազդեցութիւնը՝ քամի, կարկուտ, ձիւն, անձրեւ, կայծակ, հրդեհ, հեղեղ կամ մարդկային ու կենդանական ազդեցութիւնը, որքան պատմութիւններ գրուած են շուններու հաւատարմութեան մասին անուն ու վաստակ ունեցող հեղինակներու կողմէ... Պեթհովէնը, օրինակ, իր սիմֆոնիաներուն մէջ դաշնօրէն չէ՞ երգած գարնան զարթօնքն ու փոթորկավառ ամպերու որոտը կամ գլզլան գետերու կարկաչը... Իսկ այդ «գեղանկարիչը» կը համարձակէր ըսել, թէ արտաքին աշխարհը ոչ մէկ ազդեցութիւն ունի արուեստներու վրայ: Կ'երեւի, ան կը կարծէր, թէ ամէն ինչի ականադրիւրը ինքն է»:

Մեր ապրած քաղաքին մէջ ձեռնարկներ իրարու կը յաջորդեն: Կեանքը անոր մակերեսէն դիտող մը պիտի ըսէ, թէ Հալէպը սոսկ մշակոյթի քաղաք է: Ահա հայրենական չորս նկարիչներու գործերուն ցուցադրութիւնն է կազմակերպուած Հ.Ե.Ը.-ի կողմէ: Հրաւիրուած ենք կատարելու բացումը ցուցահանդէսին: Ներկայ է հետաքրքրասերներու հոծ բազմութիւն մը: Սրահը բոցավառուած է Հայաստանի գոյներով: Բնականաբար, դիմանկարներ, նախընթաց լուսաւորուած սրահին մէջ մեզ կը կանչեն: Գնահատանքի երկու խօսք եւս ըսի, եւ հայրենասիրութեամբ ամրացած՝ Կարպիսին հետ վերադարձանք տուն:

Մեզոնեան կրթարանի երբեմնի տնօրէն Ասատուր Պետեանը եկաւ մեզի, երբ Կարպիսը կը կարդար իր ընդարձակ, վերլուծական մէկ էսսէն՝ հայ ճարտարապետութեան մասին: Ասատուրին ժամանումով կ'ընդմիջուի ընթերցումը: Եւ օգտուելով այդ ընդմիջումէն՝ Ասատուր Պետեանը, դիմելով Կարպիսին, կ'ըսէ, թէ այս օրերուն, երրորդ անգամ ըլլալով, վերադարձած է Տոսթոեւսկիի գործերու ընթերցումին եւ տեղ մը հանդիպած է հարցումի մը՝ «Մարդը, արդեօք, պատասխանատու՞ է իր արարքներուն»:

Սկսանք քննել մարդոց արարքներու դրդապատճառները, բայց ուրկէ՞-ուր, հասանք մարմնամարդի կարեւորութեան խնդրին: Հարցականի առնուեցաւ, թէ արդեօք մարդական գործունէութեան նուիրուած մարդիկ կրնա՞ն ատակ ըլլալ յառաջադիմելու գիտութեան, գրականութեան եւ արուեստներու մէջ: Սովորաբար այս մասին տիրող կարծիքը ժխտական է: Օրինակով մը խօսելու համար երեւանցիք, երբ Արարատ ֆութպօլի թիմը պարտութիւն մը արձանագրէ, կ'ըսեն՝ «Հայոց ուղեղը կ'աշխատի եւ ոչ թէ ոտքը...»:

Ասատուրը կը պնդէր, որ մարմնամարդութիւնը իր բոլոր ձեւերուն մէջ խելք ու հաշիւ կը պահանջէ, եւ մարդասէրը կրնայ գիտութեան եւ արուեստներու բոլոր ճիւղերուն մէջ յաջողութիւններ արձանագրել, եւ կը հիշէ, թէ ինչպէս վաթսուական թուականներուն, երբ իր տիկնոջ՝ արձակագիր Ենովա Պետեանին հետ այցելած են Պոլիս, առիթով մը ծանօթացած են Սոսկալի Գալուստ անունով հայու մը ու ճաշած հետը: Սոսկալի Գալուստը ոչինչ է ունեցել սոսկալի, բացի իր երկու մեթրը անցնող հասակէն եւ բարեհամբոյր կեցուածքէն: Այս Սոսկալի Գալուստը միջոց մը եղած է շքանշանի արժանացած հեծանաւոր: Իր փառքի օրերուն, ներկայ կ'ըլլայ կռփամարտի /բռնցքամարտ/ մրցումի մը: Հայ մը կը ճակատի թիւրքի մը դէմ եւ կը պարտուի: Թիւրքը, գետնատարած հայուն գլխուն վերեւ կանգնած, կը յայտարարէ. «Հայէն կռփամարտիկ կ'ելլէ»:

Յայտարարութիւնը կը ցնցէ Սոսկալի Գալուստը, որ օրերուն վերջնականապէս կը դադրեցնէ իր հեծանիւ վարելու վարժութիւնները եւ կը սկսի հետեւիլ պօքսի դասերու: Երբ կը զգայ, թէ հասած է որոշ վարպետութեան, կը գտնէ այդ թիւրք կռփամարտիկը եւ մրցումի կը հրաւիրէ: Եւ ի՞նչ կ'ըլլայ մրցումին արդիւնքը: Թիւրքը դիտապաստ է: Եւ Սոսկալի Գալուստը, կանգնած անոր գլխավերեւը, կը յայտարարէ. «Տեսա՞ք անշուշտ, որ հայէն ալ կռփամարտիկ կ'ելլէ»:

Այս մարզասէրը հայ հնատիպ գրքեր հաւաքող կ'ըլլայ եւ, երբ իր հիւրերը՝ Տեր եւ Տիկին Ասատուր ու Ենովա Պետեանները ճամբու կը դնէ, չի մոռնար անոնց նուիրել Մատթէոս Զարիֆեանի «Տրտմութեան եւ խաղաղութեան երգեր» հատորը:

Այս պատմութենէն ետք, Ասատուրը մեկնեցաւ ծաղկող ժպիտով մը՝ թեզը պաշտպանած ըլլալու գոհունակութեամբ:

Կարպիսը շարունակեց ընդհատուած իր ընթերցումը՝ արդէն բարձրաձայն՝ «Ճարտարապետութիւնը խորապէս կապուած է լոյսին: Ահա թէ ինչո՛ւ, ճարտարապետութիւն ունեցած է Եգիպտոսը, Յունաստանը, Իտալիան, Հայաստանը: Իսկ Յրանսիան, Անգլիան, Ռուսաստանը չեն ունեցած ճարտարապետութիւն: Անոնց գեղեցկագոյն կառոյցները հայերու, յոյներու, իտալացիներու կողմէ կառուցուած են», - եւ կը զարգացնէ միտքը, - «Բնաւ զարմնալի չէ՛, որ վերջին տասնամեակներուն հայ ճարտարապետութեան նկատմամբ հատուկ հետաքրքրութիւն կը ցուցաբերեն իտալացիները՝ քննութիւններ կատարելով Հիւսիսային Իրանի, Արեւմտեան Հայաստանի, Կիլիկիոյ ու ներկայ Հայաստանի ամբողջ տարածքին վրայ եւ մոռցուած, թաղուած հայկական կառույցներ կը յայտնաբերեն ու մեր ճարտարապետութեան պատմութիւնը կը համալրեն»:

Մենք ընդմիջումով մը կը խօսինք Կոթական արուեստի մոնումենտալութեան մասին ու կը նշենք Եւրոպայի մէջ մեր տեսած մի քանի եկեղեցիներ՝ Հռոմի Ս. Պետրոս Տաճարը, Միլանոյի Սքալա օփերային մօտիկ գտնուող այն եկեղեցին, որ կը ներկայացնէր արձաններու պուրակ մը, նաեւ Վիէնայի կեդրոնին մէջ բարձրացած երկրամերձ եկեղեցին ու Փարիզի Մայր Տաճարը:

- Մոնումենտալիզմը ծաւալի կամ բարձրութեան մէջ չէ, այլ՝ Վեհութեան: Հայոց ճարտարապետութիւնը այդ վեհութեան հասած է Արարատեան դաշտէն մինչեւ Կիլիկիա, - կը եզրափակէ Կարպիսը:

Նոյն երեկոյեան, Հ.Բ.Մ.Միութեան քարտուղար Զատիկը կը յայտնէ, թէ Միութիւնը որոշած է տօնել Պարոյր Սեւակի ծննդեան 70-ամեակը եւ կը հրաւիրէ մէզի կարդալու զեկոյց մը, իսկ Սուրէնեանէն կը խնդրուի պատմել յուշեր: Պէտք է պատրաստուիլ:

ՕՐ ՔՍԱՆՎԵՑԵՐՈՐԴ

Քանի նախորդ գիշեր Պարոյր Սեւակի մասին յուշեր պատմելու հարց ծագած էր, ուրեմն չսպասելով այդ օրուան՝ Կարպիսը կը վերյիշէ.

«Մոսկուայի ուսանողական օրերէս օր մը անցուցի Պարոյրի սենեակին մէջ: Ուշ գիշերին ուզեցի մեկնիլ: Հանրակացարանս շատ հեռու էր: Սեւակը կտրականապէս դէմ էր մեկնելու, բայց ես յամառեցայ, դուրս եկայ:

Թաքսիները կանգ չէին առներ: Մեթրոն դադրած էր աշխատելէ: Սառնամանիք էր: Աւելի քան երկու ժամ քայլելէ ետք, կանգառի մը մօտ օթոպիւս մը տեսայ, թիւ 87: Հաւաքուած մի քանի հոգի օթոպիւսը բարձրացան, նոյնը ըրի եւ ես: 5-6 կիլոմերթր սուրալէ ետք օթոպիւսը կանգ առաւ Փապրիքի մը առջեւ: Ուղեւորները իջան: Ձէի կրնար իջնալ ես: Օթոպիւսը արագութիւն վերցուց, կը սուրար Հանրակացարանիս հակառակ ուղղութեամբ: Ստիպուած մոտեցայ վարորդին, որ ռուս մըն էր, ըսի, որ ես Երեւանէն ուսանող մըն եմ եւ Հանրակացարանս ունի հետեւեալ հասցէն:

- Հա՞յ ես, - հարցուց վարորդը եւ աւելցուց, - միթէ՞ ես հայ ուսանողը այս սառնամանիքին կը թողում, որ քայլելով հասնի իր սենեակը:

Վարորդը օթոպիւսին քիթը դարձուց հակառակ ուղղութեան, երբ արգելուած էր իրեն փոխել երթուղին...»:

Ուրիշ օր մը, Կարպիսը Մոսկուա բնակող հայ ուսանողի պարտքի անհրաժեշտ գումար մը կու տայ: Ստացողը այդ գումարը պէտք էր վերադարձներ քանի մը օրէն, բայց փոխանակ յարգելու իր խոստումը կը մեկնի Երեւան:

Կարպիսը դրամի պէտք ունի: Տխրած է: Կը հանդիպի իրեն Պարոյրը եւ տխրամած տեսնելով Կարպիսը եւ տեղեկանալով եղելութեանը, կը խայտառակէ ենթական: Յաջորդ օրը Կարպիսը կը ստանայ իր դրամը:

Նստած կը խօսակցէինք այն մասին, որ մեր լեզուն դերանուն չի սիրեր: Մինչդեռ ռուսերէնը, ֆրանսերէնը, անգլերէնը շարունակ դերանուններ կը գործածեն:

Կարպիսը Մելգոնեան Կրթարանէն դէպք մը կը պատմէ: Երբ մեր դպրոցին անգլերէն լեզուի ուսուցիչ Յովհաննէս Շէօհմէլեանը Սարոյեանէն պատմուածք մը կը կարդայ, որ ծայրէ ծայր երկխօսութիւն մը կը ներկայացնէ՝ Շի սէտ, հի սէտ, չի սէտ, հի սէտ... աշակերտ մը, ձեռքը բարձրացնելով՝ կը դիտէ. «Բայց պարոն, այս պատմուածքը ամբողջութեամբ ըսի-ըսաւ է...»: Բոլորը կը խնդան:

- Բառերու արական եւ իգական չունենալու պարագան, մեզ հայերս դժուարութեան չի մատնէր, - կ'ըսենք մենք:

- Բայց, երբ գործերնիս թարգմանութեան հետ է, կը հանդիպինք որոշ դժուարութիւններու, ուր ճիգ գործադրել պէտք է, որ յստականայ, թէ խօսողը ո՛վ է, եւ որուն կ'ուղղուի խօսքը: Էլ Լուի ա տի - ան անոր ըսաւ: Պէտք է իմացուի, որ աղջիկը տղուն ըսաւ: Յրանսերէնի մէջ յստակ է: Պէտք է յստակացնել նաեւ Հայերէն թարգմանութեան մէջ, - կը մեկնաբանէ Կարպիս:

Յետոյ, մեր խօսակցութիւնը լաւագոյն ապագայի մասին էր: Ի՞նչ կը նշանակէ լաւագոյն ապագայ: Այս մասին խօսած են բոլոր դարերու իմաստասէրները՝ Պլատոնէն մինչեւ Սփինոզա, մինչեւ տարածուն կրօնները եւ կոսակցութիւններու առաքեալները՝ Յիսուս, Մուհամմէտ, Մարքս, Լենին, Կոմիւնիկոս, Կանտի, երկար է շարքը:

Այս մասին ծանրանալ անհրաժեշտ է մարդ արարածին ներքին աշխարհին վրայ:

Առիթ էր, որ յիշէինք Սարոյեանի «Սուլիշ փչողը» պատմուածքէն հատուած մը: Մեծահարուստներ ձանձրոյթ կ'ապրին, ուստի նաւ մը կառուցել կու տան բոլոր յարմարութիւններով ու կը սկսին պտտիլ օր մը, օրեր, եւ օր մըն ալ ձանձրոյթը կը սկսի: Երեսայ մը ծալծլուող սուլիշ մը կը գործածէ, սուլիշին ոլորուն մասը օձագալար կը կրճատուի ու կը ծալլուի: Բոլորը կը սկսին փչել նոյն սուլիշէն: Մէկ օր, օրեր, դարձեալ կը ձանձրանան: Սուլիշը, որ նորութիւն էր, կը դառնայ կրկնութիւն, որ կը բերէ ձանձրոյթ:

Եթէ բառը ճշգրիտ է, դուք ընտրեցէք ձեր ուզած բառը:

Այսօր բերդ բարձրացանք: Հալէպի հնամենի բերդը: Բերդին վրայ դրոշմուած որոշ արձանագրութիւններ 13-14-րդ դարերը կը յիշատակէին, եւ կարգ մը կառոյցներ կը յիշեցնէին արաբական ճարտարապետութիւնը, այլ տեղեր՝ բյուզանդական:

Տեսանք, դիտեցինք արքայական բաղնիքը, արքայանիստ սենեակները եւ պալատի մը հսկայ դահլիճը՝ արաբական զարդարուեստով պճնուած, տախտակաշէն:

Անցանք զոյգ առիւծներու դռնէն, տեսանք փոքր ու մեծ մզկիթները, որոնց խորաններուն կամարին տակ երգեցինք Շնորհալիի «Առաւօտ լուսոյ»-ն: Զարմանալիօրէն մեր ձայնը դարձաւ հնչեղ, բարեհունչ: Կարպիսը որոշեց՝ «Աքուստիքան հոյակապ է»:

Բերդին հարթակին վրայ, երբ կը դիտէինք Հալէպի համայնապատկերը, հանդիպեցանք աւստրալիացի զոյգի մը: Սկովտիացի - անգ-

լիացի հասկցող զոյգ մըն էին: Հայ ծանօթներ ունէին Սիտնէի մէջ:

ՕՐ ՔՍԱՆԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

Մեր առաւօտեան զրոյցը Յրիտիրի Տիւրէնմաթի մասին էր: Զուգեցերիացի թատերագիր ու արձակագիր, որուն մայրենի լեզուն գերմաներէնն էր: Զկարծէք յանկարծակի սկսաւ այս խօսակցութիւնը: Կարպիսը չէր ծխած վերջին քսան ժամերուն՝ մեզ համոզելու համար, թէ կրնար լքել ծխելը: Իրեն գլանակ մը երկարեցինք՝ զգալով, որ կը տառապէր առանց ծխախոտի: Վերցուց ուրախութեամբ գլանակը ու ըսաւ.

- Որոշած էի դադարեցնել ծխելը, բայց քանի հիւրասիրեցիր, ծխեմ...

Մեր զրոյցը թաւալուեցաւ ծուխերու մէջէն: Պահանջք էր ծխելը, թէ վարժութիւն, անշուշտ վարժութենէն ծնած էր պահանջքը: Կարպիսը սկսաւ օրինակներ բերել.

- Դուն ճանչցած ես պուլկարահայ Դաւիթը: Հայրը երեք տուփ «Աւրորա» կը ծխէր օրը եւ ապրեցաւ 85 տարի:

- Այո, Զրէիլն ալ ապրեցաւ նոյնքան՝ հակառակ սիկառ օգտագործելուն, - ըսինք:

- Մի խնդար, - սաստեց Կարպիս, - դիտած եմ, որ ծխողներուն զաւակները չեն ծխեր: Օրինակ՝ Դաւիթին հայրը մոլի ծխող, ինք չէր ծխեր, ես ծխող, տղաս Յովիկը չի ծխեր, դուն չծխող, տղադ, կ'ըսես, կը ծխէ... Գիտե՞ս ինչ, Յրիտիրի Տիւրէնմաթը շատ գէր եղած է եւ անցուցած սիրտի տազնապ: Բժիշկները արգիլած են ծխելը: Մեծ գրողը ըսած է՝ «Զիս զրկեցիք իմ ամենասիրելի բարեկամէս»:

Դաժան բան է մտերիմ բարեկամէ զրկուիլը:

Այնուհետեւ մենք խօսեցանք Տիւրէնմաթի այն նովէլին մասին, որուն ուսերէն թարգմանութիւնը կարդացած էր Կարպիս: Նովէլին խորագիրն է «Աւարիա», այսինքն՝ «Վթար»:

Այսպէս է դէպքը: Մարդ մը ինքնաշարժի սոսկալի արկածի մը կը հանդիպի եւ, չկարենալով երթալ հեռուներ, հանդիպած առաջին դրան զանգը կը հնչեցնէ: Դուռը կը բացուի: Վթարուածը գիշերուան մը մնալը կը խնդրէ: Տանտէրը սիրով կը համաձայնի: Զուգադիպութիւն՝ այս մարդը հանգստեան կոչուած դատաւոր մը կ'ըլլայ եւ երկար գիշերը կարճելու համար մի քանի բարեկամներ կը հրաւիրէ իր մօտ՝ վթարի ենթարկուած հիւրի մեղսակցութիւնը քննելով ժամանակ անցնելու:

Եկողներն ու հիւրընկալողը քննախաղի նիւթ կը դարձնեն կատարուած վթարը՝ այն ինչպէ՞ս կատարուեցաւ, ինք ինչպէս կը վարէր կառքը եւ այլ մանրամասնութիւններ: Կատակով սկսուած դատավարութիւնը կատակով ալ կը վերջանայ: Եւ ելլելով յայտնուած տուեալներէն, վթարի ենթարկուած մարդը մահուան կը դատապարտուի:

Յետո՞յ: Յետոյ ամէն մարդ կերթայ իր տունը, վթարուածն ալ կը քաշուի իրեն յատկացուած սենեակը:

Առաւօտ, վթարեալ մարդը իր սենեակի մէջ կախեալ կը գտնեն: Կը պարզուի, որ վթարուածը իսկապէս մեղաւոր է եղած:

Խաղասէր դատաւորը վիրաւորուած կ'ըսէ.

- Մարդ, ինչո՞ւ խանգարեցիր մեր կատակը: Չէ՞ որ մենք պիտի շարունակէինք կատակել...

- Արդեօք, - մտածեցինք բարձրաձայն մենք, - իւրաքանչիւր մարդու մէջ չէ՞ պահուած հանցագործ մը: Որովհետեւ, հանցագործութիւն ընելու մասին մտածելն անգամ հանցանք է...

ՕՐ ՔՍԱՆՈՒԹԵՐՈՐԴ

Ժիրայրենց գացինք: Հայրենասէր տղայ մըն է ժիրայրը: Զաւակները Ամերիկա մեկնեցան: Տխուր էր ժիրայրը: Կարպիսը կամացուկ մը, տրտում հնչիւնով մը յարեց.

- Ազգապահպանումի ճամբաները Ամերիկայէ՞ն կ'անցնին...

Խօսք դարձաւ Խորհրդային իշխանութեան անկումին մասին: Շեշտը դրուեցաւ տնտեսութեան, ապրանքի ինքնարժէքին եւ վաճառման գինին վրայ: Կարպիսը կը բացատրէր, որ հոն, եթէ արտադրանքը արժած էր մէկ ռուբլի, կը վաճառուէր 56 կոպէկով: Այսինքն ռուբլիի վրա 44 կոպէկ վնասով: Այդ երկիրը ինչպէ՞ս կրնար տոկալ...

Տրուեցաւ պատկեր մը կոլխոզներէն եւ տնամերձ այգիներէն: Տնամերձ այգիին հունձքը կ'ողողէր շուկան, իսկ կոլխոզինը, շատ անգամ, անխնայօրէն կը վատնուէր: Ինչո՞ւ: Ժողովուրդը կը մտածէր. «Տնամերձը կը նմանի սիրելի կնոջ, որ զաւակներ կը պարգեւէ քեզի: Իսկ կոլխոզ՞ը, որպէս համայնական հող, բոլորինն է, ու բոլորին պատկանող կինը կ'ըլլայ անծին...»

- Անշուշտ, - ըսինք մենք, - այդ փուլուզումին պատճառները բազմաբնոյթ են եւ կը կրեն կնիքը ներքին ու արտաքին բազում ազդակներու: Անվերադարձ օգնութիւն Զինաստանին, Քուպային, Անկոլային, աշ-

խարհի բոլոր կոմկուսներուն: Փչացումը Սիպերիոյ անծայրածիր անտառներուն: Աքսորը ու ոչնչացումը միլիոնաւոր աշխատող մարդոց: Բաշխարհամարտին Խորհրդային Միութեան պատրաստ չըլլալը: Խորհրդային բանակին մուտքը Աֆղանիստան: Անհաշիւ մսխումներ: Գումարեցէք այս բոլորին խորհրդային իրաւակարգի ռիսերիմ թշնամիներուն եզրային աշխատանքները... մէկ խօսքով, փուլուզումը յառաջացաւ ներքին ու արտաքին պատճառներով:

Այս փուլուզումը չէր կրնար անմիջապէս բարիք մը բերել աշխարհին: Պատահեցաւ անխուսափելին, տարանջատուած Հանրապետութիւնները մատնուեցան սովի, եւ նորանկախ բազում երկիրներ խուճապ մը կապրին այսօր, որ կու գայ Միացեալ Նահանգներու միահեծանութիւն հաստատելու դիրքէն: Եթէ մնար Խորհրդային Միութիւնը, Ամերիկան կրնա՞ր ձգտիլ մենատիրութեան:

Ըստ երեւոյթին միահեծան որեւէ իշխանութիւն դատապարտուած է անկումի: Բազում կայսրութիւններու տապալումին բազում օրինակները վկայ: Ծաբոնականէն, Քորէականէն սկսեալ մինչեւ Բիւզանդական, Աքամէնեան, Օսմանեան կայսրութիւնները ու մինչեւ Հիթլեր ու Մուսոլինի...

Ծնունդ ու մահ:

Կայսրութիւն ու թաւալգոր անկում:

Այս է գիտական օրինաչափութիւնը:

ՕՐ ՔՍԱՆԻՆԵՐՈՐԴ

Կարպիսը գնաց իր առաւօտեան մարզանքին: Օրը ուրբաթ է: Փողոցները լուռ են: Վաղուան համար կը ծրագրենք երթալ Սէն Սիմոն, Սիմոն Սիւնակեացի աւեր վանքը դիտելու, որուն հնութիւնները մագնիսի պէս դէպի հին դարեր կը քաշեն բազմահազար թուրիսթներ, աշխարհի բոլոր ցամաքամասերէն:

Հալէպի բերդէն ետք այցելութիւն մը Սէն Սիմոն, վստահ ենք, մեծապէս պիտի ուրախացնէ հինի մէջ նորը բացայայտող Կարպիս Սուրէնեանը:

Կարպիսը, մինչ մեկնիլը մարզանքի, խնդալով պատմեց հետեւեալը.

- Օր մը որպէս թուրիսթ հասած էինք Եգիպտոսի Աղեքսանդրիա քաղաքը: Մի քանի ընկերներով կը պատէինք ծովափին: Հանդիպեցանք տարիքը առած հայ տիկնոջ մը, որ տարիքին չհամապատասխանող

եւ եղեւնիններու հասակն ի վեր՝ խշշացնելով զանոնք:

Վերջապէս դէմն ենք Սէն Սիմոնի վիթխարի պազիլիքին: Դարձեալ Կարպիսն է բացականչողը՝ «Շատ նման է մեր Երեւոյքի պազիլիքային, 4-5-րդ դարերու կառոյցին, որ նախապէս եղած է հեթանոսական տաճար: Ընդհանրապէս եղած են այդպէս ոչ միայն Երեւոյքը, այլ այդ շրջանի շատ մը պազիլիքներ»:

Պազիլիքը յունարեն՝ Վասիլիքո բառն է, որ կը նշանակէ հաւաքատեղի, հետագային, հնչիւնափոխութեան ենթարկուելով, եղած է պազիլիք: Կան միանաւ, եռանաւ եւ քառանաւ պազիլիքներ: Պազիլիքները սկիզբը եղած են անգմբէթ: Յետոյ, սկսած են կառուցել նաեւ գմբէթաւոր պազիլիքներ, որոնցմէ Հայաստանի տարածքին շատ կը գտնենք: Այս գմբէթները սկիզբը եղած են քառակուսի, բայց տակաւ գեղեցկացուած են: Օրինակ, Հալէպի Ս.Քառասնից Մանկաց եկեղեցին, որ հինգ դարերէն մեզի կը նայի, անգմբէթ է, եւ ինչպէս կը վկայէ Արտաւազդ Արքեպս. Սուրմէեանը, այստեղ 16-17-րդ դարերուն աշխատած են հայ գրչութեան վարպետներ:

Սէն Սիմոնի բերդ պազիլիքը Ասորա-Հռովմէական խառն ծնունդ է: Եկեղեցախումբ է: Որոշ մասեր կառուցուած են աւելի ուշ: Այս համալիրին վայրին վրա նախապէս հեթանոսական տաճար մը կրնայ եղած ըլլայ: Երբեք զարմանալի չէ, երբ մեր Ս. Էջմիածնին խորանի հիմքամասի պեղումներէն ի յայտ եկան հեթանոսական տաճարի մնացուկներ: Անհրաժեշտ է շեշտել, որ ասորական եւ հայկական պազիլիքները առնչութիւններ ունեցած են, ու այս պազիլիքին խոյակները հելլենիստական են:

Կան Կորնդական, Կորիական, Յոնիական ոճեր: Պազիլիքայի վրան տեսնուածը Կորնդական ոճի այլափոխումն է: Կորիականը կ'ըլլայ քառակուսի, իսկ Յոնիականը կ'ունենայ երկու խոյակ: Սա եռանաւ պազիլիքա է: Պատերու վրայ քոնսոլներ, որոնց վրայ կը զետեղէին արձաններ: Տեղ-տեղ կան ամփաշափ մոզայիքներ՝ կոստած հմայքով, կարծէք ըլլան երամէ բաժնուած շուարուն արագիւններ...

Կը դիտենք շրջապատը: Քարքարոտ բլրաշարքեր զարնանային կակաչներով՝ շիկնած գարնան առաջին համբոյրէն, եւ հեռու՝ հերկուած ու հերկուով հողեր... քառակուսի կամ ուղղանկիւն ծաղկած կանաչութիւն, կարծէք Վարպետին՝ Մարտիրոս Սարեանի վրձինած մէկ բնանկարը ըլլայ մինչեւ հորիզոն, ուր ձէպէլ Աքրան է քրտաբնակ:

Յոգնած դարերէ եկող կառույցները դիտելէ, կը նստինք գարնջուրի շիշերով զարդարուն սեղանի մը շուրջ ու մէկգմէկու կը շոյլենք մեր խորհրդածութիւնները: Բնութիւնը իր զարթոնքի երգը կը մեղեդիացնէ մեր շուրջ: Խոնավութիւն չկայ: Մինչ կիպարիս մը վազող զեփիւռէ յուշիկ կը ճօճուի, որ եւ՝ որպէս վիթխարի աքաղաղ, դաշտերն ու մարդերը աքլորականչով արթնացման կը հրաւիրէ, մինչ Կարպիսը, պահ մը փակելով իր աչքերը, ուրկէ ուր կը սկսի խօսիլ մեր ժամանակներու երկրորդ դարէն մեզի ձայն տուող մեծ երգիծողի մը մասին, որ այլ մէկը չէր, եթէ ոչ՝ Լուկիանոսը:

Մագուժով ասորի գրողը լեցուած էր յոյն մշակոյթով եւ իր երկերը յօրինած յունարենով ու դարձած իր օրերու մեծագոյն երգիծաբանը ու քննադատած զինք նախորդող յոյն փիլիսոփաները:

Անոր երկերէն կը հասկնանք, որ այդ փիլիսոփաները բողոքարկելու կ'ըլլան Զեւսի մօտ, որ իր կարգին կը պատգամէ. «Հանցաւորները մեր փիլիսոփաները չեն, այլ զանոնք կապկողները»:

ՕՐ ԵՐԵՍՈՒՆՄԷԿԵՐՈՐԴ

Կը խօսինք փորձագրութեան արուեստին շուրջ, ուր տիրականը իմաստասիրութիւնն է, երեւոյթներու, մարդ արարածի հոգին ընդերքներուն մէջ խորանալը, վերլուծելը, եզրակացութեան մը հանգիլը:

Հանդէս կու գան Ֆրանսացի եւ անգլիացի էսսէիստներ: Հանգիստը կը խռովենք Սարոյեանին, որ էսսէիստ մը չէ, բայց որուն «դիւրութեամբ» գրուած պարզ էջերուն մասին, մարդիկ, մերթ թիւրապես օրէն թիւր կարծիքներ կը յայտնեն, մինչ էջի մը մէկ տողին մէջ Սարոյեանը պատգամ մը տուած կ'ըլլայ, խորհուրդ մը թաքնուած կ'ըլլայ տողին մէջ, ինչպէս ոստրէին մէջ մարգարիտը:

Կը պատմէ Կարպիսը. «Օր մը Յրէզնոյի մէջ, խումբ մը հայեր հաւաքուած կը խօսին հայկական թատրոն հիմնելու մասին: Ամէն մէկը առաջարկ մը կ'ընէ: Հոն կ'ըլլայ քեռի Արամը, որ վէճին երկարիւր տեսնելով, ոտքի կ'ելլէ եւ կ'ըսէ. «Յրէզնոյի մէջ ամէն հայ տուն թատրոն մըն է...»: Բոլորը կը մեկնին, եւ հայ թատրոն ունենալը երազ կը մնայ»:

Սէն Սիմոնի թողած տպաւորութիւնները թարմ են: Անխօս-խօսուն փլատակներէն խորապէս ազդուած ենք: Վերադարձի ճամբուն վրայ Կարպիսը ծաղիկներ կը փնջէ, դաշտային անանուն ծաղիկներ՝ զարդա-

րելու մեր բնակարանը եւ գարուն բերելու մեր տունին: Ծաղիկները մանկական աչքերու պէս անմեղութիւն կը ճառագայթեն:

Պեթհովէնը իր համանուագները արդեօք չէ՞ քաղած ծաղիկներէն ու մանուկներու աչքերէն...

Կը բանանք հայ ճարտարապետութեան գիրք մը՝ անմիջապէս տուն հասնելէ ետք: Սփիւռքի մէջ հրատարակուած մեծղի հատոր մը: Ահա՛ Երեւոյթը, որքա՛ն նման է Սէն Սիմոնի պազիլիքին:

- Բայց ... լա՛ւ դիտեցէք, - կ'ըսէ Կարպիս, - Երեւոյթը բան մը ունի, որ աւելի շքեղ ցոյց կու տայ ինքզինք: Երեւոյթը աւելի կատարեալ ըլլալու հմայքը ունի:

Այդ հատորին էջերէն մենք կը հաղորդուինք հայկական ճարտարապետութեան լոյսերովը ու կը լիանանք, լիանանք...

Պէյրուսի մէջ 1975թ. տպուած «Հայկական յուշարձաններ» գիրքն է մեր ունեցածը: Երեւոյթէն ետք կը յամենանք Տեկորի Մայր Տաճարին վրայ: Կեդրոնագմբէթ պազիլիք է՝ 5-րդ դարէն:

Ահա Լմբատայ Վանքը՝ առինքնող գեղեցկութիւն, որուն մասին Կարպիսը ունի առանձին գրութիւն «Գրական թերթ»-ի եւ իր հեղինակած «Ոգու ամրոցներ» գիրքին մէջ:

Կատարենք մեջբերում մը գիրքէն.

«Ջարմանալիօրէն գեղեցիկ է հայ ճարտարապետութեան այս կոթողը՝ գուցէ ամենակատարեալը խաչածեւ-գմբէթաւոր եկեղեցիներից, որոնցից մէկն է նաև չքնաղ Կարմրաւորը Աշտարակում: Ոչ միայն գեղեցիկ, այլևս վեհ է Լմբատը լերկ ու ժայռոտ այս լուսառատ, լուռ ամայութեան մէջ, իր արտակարգօրէն զուսպ ու պարզ ձևերի կատարելութեամբ:

Ձեռակերտ մի ներդաշնակութիւն՝ ասես ամբողջ այս նախնական բնանկարի կիզակէտը դարձած: Ու նաեւ թախծոտ ու հպարտ՝ մենութեամբ: Դարերի համբերատար վկան...

Նախ պտտուում եմ շուրջը, ինչպէս արձանի շուրջն են պտտուում տարբեր կողմերից ընկալելու համար...

Գեղագիտական անխառն հաճոյք են պատճառում ներդաշնակ համաչափութիւնները, ծաւալների եւ յարթութիւնների յաջորդականութեան ուղիքը, գծային պարզ ու մաքուր անցումները, այնքան զուսպ ու գեղեցիկ զարդաքանդակները քիվերին եւ լուսամուտների վերեւում պսակներին, անգամ պատերի շրթունքն ու սրբատաշ քարի ֆակտու-

րան՝ մի բան, որ միշտ էլ ուրոյն կենդանութիւն է տալիս հայ ճարտարապետութեան կոթողներին... Եւ այդ բոլորն սկսում են կարծես ընկալմանդ մէջ հնչել Կոմիտասեան կուռ, ներգոր խմբերգի նման»:

Սուրէնեանը կարծէք նոր եկեղեցի մը կը ճարտարապետէ...

Մեր բոլոր ճարտարապետական կոթողները աչքին լոյսերն են Սուրէնեանին: Բոլորին մասին ան ունի թեւաւոր խօսք մը. «Երեւոյթը սլանում է երկնքում», Աւանի կեդրոնագմբէթ եկեղեցին՝ «Կառուցողական արուեստի սքանչելի մի օրինակ», Օձունի տաճարը՝ «Հմայիչ», Գայանէն՝ «Դասական ճշմարտացիութիւն», Պտղնին՝ «Կոհակ-կոհակ կամարոտող /6-րդ դար/, Մաստարան՝ «Բազմանիստ գմբէթով», Կարմրաւորը՝ «Գողտրիկ», Զուարթնոցը՝ «Արարատի դիմաց ոգեղէն Արարատ, երկնաթռիչ համանուագ», Հռիփսիմէն՝ «Երկինքէն իջած սուրբ հոգի»... ու այսպէս մեր բոլոր արժէքները՝ Տաթեւի համալիր, Աղթա-մարի Ս. Խաչ, Կարսի Առքելոց, Անիի Մայր Տաճար, Մարմաշէնի եկեղեցախումբ, Խծկոնքի համոյթ, Հաղբատի, Սանահինի վանքեր, Բջնիի Ս. Աստուածածին, Հոռոմոսի Ղօշավանք, Հաղարծին, Ծաղկաձորի Կեչա-ռիս, Յովաննավանք, Տիգրան Հոնենցի եկեղեցին, Սաղմոսավանք, Աշտա-րակի Մարինէն, Գեղարդ-Այրիվանք, Հառիճավանք, Արագածի վրայ Տեղերու վանք, Արցախի Գանձասարը, Մուղնիի վանքը, բոլոր-բոլոր կոթողները իրենց տեղը ունին Կարպիսին ամբողջ Հայաստանը ընդ-գրկող ափաչափ սիրտին մէջ:

ՕՐ ԵՐԵՍՈՒՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ

Պատմութիւնը ի՛նչ դասեր ունի: Այսօր Կարպիսին հետ կը խօսէինք այն մասին, որ Յրանսան 14-րդ դարուն ինքզինք այնքան զօրաւոր գգաց, որ Պապական Աթոռը փոխադրել տուաւ Յրանսա-Աւինիոն:

Պապը Բեթրարքան իր մօտ կը հրաւիրէ: Բեթրարքան, վախճալով, որ Պապը կրնայ իրեն վնասել, չուզէր մեկնիլ: Բայց յետոյ իրեն մօտիկ կարտինալի մը ընկերանալով՝ կը ներկայանայ Պապին:

Հոսկ, օրուան Պապին կը փոխարինէ այս կարտինալը:

Կ'անցնին ժամանակներ: Յրանսան դարձեալ զօրաւոր է: Թատերա-բեմ եկած է աշխարհակալութեան տենչէն բռնած Նափոլէոնը: Կ'ուզէ կայսր օծուիլ Պապի ձեռամբ: Պապը կը կատարէ խնդրանք-հրամանը:

Մի՛շտ դժն է տիրապետողը:

Հայը որքա՛ն ուշ հասկացաւ այս ճշմարտութիւնը...

Կարպիսը պատմեց այլ պատմություն մը: Վլատիմիր քաղաքը հա-
րուստ եղած է եկեղեցիներով, Տիմիթրիեւեան կոչուող կառույցներով:
Եկեղեցւոյ մը պատին կան քանդակուած մետալիոններ, անշուշտ չրջա-
նաձեւ, որոնք հայկականութիւն կ'արտաշնչեն:

Կարպիս կը հարցնէ ուղեցոյց կիտին.

- Այս եկեղեցին ո՞վքեր կառուցած են:

- Թիւրքիայէն եկած մարդիկ:

- Այսինքն թիւրքերը:

- Կարծեմ, այո՛, - կը հաւաստէ կիտը:

- Բայց այս եկեղեցին 11-րդ դարու կառույց է: Այդ ժամանակ գոյու-
թիւն ունէ՞ր Թիւրքիա անունով երկիր, հոն թիւրքեր կ'ապրէին...

- Այսինքն, Թիւրքիոյ հողամասէն եկած մարդիկ..., - կը դիտէ կիտը:

- Ինչո՞ւ չէք ըսեր, որ եկեղեցին կառուցողները Հայաստանէն եկած
հայ ճարտարապետներ էին:

- Դուք հա՞յ էք, - հարցին հարցով կը պատասխանէ կիտը:

- Այո՛, փառք Աստծոյ հայ եմ:

- Կը ներէք, - ներողամտութիւն կը հայցէ կիտը:

- Պէտք է ճշմարտութիւնը յարգել...

Եւ այսպէս, քիչ մը ամէն տեղ ուրացում: Ո՛վ, ուր որ կրնայ...

Որքան ապրինք այնքան նորութիւններ պիտի լսենք ու շարունակ
զարմանանք:

Ընկերս՝ Ասատուրը, որ կը սիրէ վիճաբարոյց միտքեր յայտնել,
այսօր եկաւ մեզի եւ խօսքը Կարպիսին ուղղելով ծայր տուաւ հետեւեալ
երկխօսութեան.

- Խելացին չի կրնար երջանիկ ըլլալ: Դուն խելացի ես, ուրեմն եր-
ջանիկ չես:

- Իսկ ո՞վ յայտնած է այդ միտքը, եւ օրենքի կա՞րգ անցած է այդ,
- կը հարցնէ Կարպիսը:

- Էտկար Ալան Ֆօն ըսած է:

- Ան ըսած է, դուն ալ քաղցր օշարակի նման խմած ես:

- Եղբայր, նախ ըսեմ, որ խելացիները փոքրամասնութիւն են: Չեն
հասկցուիր իրենց չրջապատէն: Ներհայեաց են: Շուրջիները բոլոր
երեւոյթները կը դիտեն մակերեսէն, ու կը սկսի հակասութիւնը: Մեծա-

մասնութիւնը չի հասկնար փոքրամասնութեան ըսածները, եւ ասկէ
ծնունդ կ'առնէ խելացիին տառապանքը, ապերջանկութիւնը: Կարպիս
ճան, եթէ չես ընդունիր այս բոլորը, ես ինքզինքս կը յայտարարեմ
խելացի եւ տառապիլս կը յայտնեմ:

Եւ պատասխանին չսպասելով՝ Ասատուրը մեկնեցաւ, ինչպէս
անակնկալ եկած էր:

Օրուան լուրերը լսեցինք: Պաքուի գետնուղիին մէջ պայթած է
լարուած ռումբ մը՝ պատճառելով 80 մեռեալ եւ 200 վիրաւոր:

Անշուշտ ծանր է պատահարը: Ո՛վ գիտէ ի՞նչ երազներ ունէին
զոհուածները...

Բայց հիմնական հարցը այն է, որ ազերիները յայտարարած են,
թէ այս խափանարարութիւնը կատարողները հայերն են:

Մէկը չկայ, որ հարցնէ իրենց. «Իսկ Պաքուի մէջ հայ մնա՞ց, հայ
ձգեցի՞ք Պաքուի մէջ «եղբայրական» ազերիներ...»:

Հինգշաբթի երեկոյեան ունինք ելոյթ մը Հ.Ե.Ը-ի սրահին մէջ: Նիւթ,
Պարոյր Սեւակի 70-ամեակ: Պարոյրը արկածահար ինկաւ 47 տարեկան
հասակին: Կարպիսը յուշեր պիտի պատմէ:

Պէյրութի մէջ երեկոյ մը պիտի նուիրեն արձակագիր Արմէն Դարեա-
նին: Մեզմէ խօսք մը խնդրած են, պիտի գրենք:

Հալէպ, երեկոյ մը պիտի նուիրեն Ներսէս Գասարեանի յիշատակին:
Մեր քաղաքի Կրթասիրաց վարժարանի տարիքը ունեցող այս հայը
մեծ նուիրում ցուցաբերած է իր դպրոցին: Ձեռնարկը նախատեսած են
կատարել ապրիլի 8-ին: Խնդրած են, որ խօսք առնենք:

Հայ Աւետարանականները խնդրեցին, որ ապրիլի 17-ին խօսիմ իրենց
երիտասարդութեան համար՝ Մեծ Եղեռնի մասին:

Պէտք է հասնիլ բոլորին: Կարպիսը զարմացած կը ժպտի:

ՕՐ ԵՐԵՍՈՒՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ

Այսօր անդրադարձանք բոլոր անոնց, որոնք լքեցին եղբայրութեան
երկիրը:

Այս օրերուն, տարիներով Ամերիկայի մէջ տարագիր ապրելէ ետք
երկիր կը վերադառնայ Սովետիցիներ: Հապա միւսները..., որոնց թիւը
մեծ է, որոնք չվերադարձան՝ Քանտինսքի, Շակալ, Սթրավինսկի, Ռախ-

մանինով, Շալիաբին, Պետտիա Իմաստասէրը, Շեստով, գրողներ՝ Նապո-
գով, Պունին, Պրոցկի, Աքսիոնով, գրականագետ՝ Էթկինդ, երաժիշտ
Ռոսթրոփովիչ եւ իր կիներ՝ երգչուհի Վիշնեւսքայեա:

Ու տակաւին հանճարի կայծով օժտուած քանիններ...

Հայաստանն ալ ունեցաւ իր վերադարձողները, սկիզբը՝ Քաջագնու-
նին, աւելի ուշ՝ Կոստան Զարեանը...

Իսկ մեկնողները⁶, մեր օրերուն յատկապէս, բանակ կը կազմեն...

Այսօր խօսեցանք նաեւ Ֆրանսացի պատմաբան եւ մտածող Էռնէսթ
Ռընանի մասին, որ Պրըթոն մըն է եւ հեղինակը հանրածանօթ «Յիսուսի
կեանքը» եւ «Հակաքրիստոս» գիրքերուն, ուր նկարագրուած են Ներոնի
ժամանակները:

Հայաստանի կացութիւնը մեր ամենօրեայ նիւթն է: Անշուշտ, Կար-
պիսին հետ ունինք կարծիքներու բախումներ: Դրսեցին չի կրնար լաւ
իմանալ երկրին մէջ կատարուածները, իսկ երկրաբնակը չի կրնար լրիւ
ըմբռնել Սփիւռքի հայուն հոգեվիճակը: Այս իրողութենէն կը ծնին
անհասկացողութիւններ: Բայց միշտ եւ ամէն տեղ կայ ընդհանուր
հասկացողութեան սկզբունք մը, որ ելակէտ կը դառնայ անլուծելի
կարծուող հարցերու համար:

Կարպիսին մօտ տաս տարիներու բացակայութենէ մը ետք իր հնա-
մենի միկրէնը վերջին մէկ ամսուան մէջ այցելեց զինք երեք անգամ:
Ինք խիստ բորբոքեցաւ: Աշխատեցայ հանդարտեցնել զինք աւելի
հոգեպէս, քան ֆիզիքապէս: Դեղերը, յաճախ, մխիթարական ազդեցու-
թիւն իսկ չունին:

Միկրէնը մարդը կը հասցնէ տկար, շատ տկար զէնքի մը գործածու-
թեան՝ հայհոյանքի: Այս վերջին զէնքը մերթ մխիթարիչ է...

Մենք Կարպիսէն հայհոյանք չլսեցինք: Արդեօք մտօվի⁶ն կը
հայհոյէր անիծեալ միկրէնի եօթը պորտին...

Մենք կը սիրենք մարդը հայացնել, բայց ոչ թիւրքին պէս, որ կը
թրքացնէ իր հպատակները՝ զանգուածաբար:

Օրինակ մը: Սլաւները Հայկին կ'ըսեն՝ Կայկ: Կ-էնը երբեմն չ-ի կը
փոխուի: Կայ ենթադրութիւն, որ Չայքովսկին սերած ըլլայ Հայ ծնողէ,
Լվով քաղաքին մէջ: Արդէն ենթադրութիւն չէ այն իրողութիւնը, որ
Չայքովսկին եկած է Թիֆլիս, ներկայ եղած է Հայկական պատարագի
մը եւ, խորապէս ազդուելով մեր պատարագի «Հաւատամքի» բաժինէն,
հետագային, իր 4-րդ համանուագին մէջ այդ եղանակին ռեչեթաթիւ-
ները օգտագործած է:

Կարպիսիս ըսեմ՝ փոխանակ Հայացնելու Չայքովսկին, աւելի լաւ
չըլլար, որ պահել գիտնանք մեր ունեցած Օհան Տուրեանը, կամ յարգել
գիտնանք Արամ Խաչատուրեանը, որուն ծննդեան հարիւրամեակը հե-
ռու չէ:

Գիտնանք պահել մեր ծովակալ Իսակովը, ծովանկարիչ՝ Յովհաննէս
Այվազովսկին, Ախունդովը, Վախտանգովը, Սիմոնովը եւ ով-ով վերջա-
ցող մեր բոլոր հարազատները, որոնք ռուս մշակոյթի պարծանքները
եղան:

ՕՐ ԵՐԵՍՈՒՆՉՈՐՍԵՐՈՐԴ

Լաթաքիա ենք՝ հրաւերով Յակոբ Ադամեանին: Դիմաւորում, հիւ-
րասիրութիւն: Յակոբը շատ կը սիրէ Ծառուկեանը, Տոսթոեւսկին ու
Սարոյեանը: Անպարագիծ նիւթ Սուրէնեանին համար:

Յակոբը Կարպիսին կը նուիրէ My Name is Saroyan գիրքը՝ տպուած
յետ մահու, 1983 թ.:

Կարպիսը այս գիրքէն կը կարդայ Սարոյեան - Չարենց հանդիպու-
մը: Իսկապէս հոյակապ:

Սուրէնեանը իր կարգին կը պատմէ իր մէկ հանդիպումին մասին
Սարոյեանի հետ նոյնպէս Մոսկուայի մէջ, երբ նիւթ կ'ըլլայ Գասպար
Գասպարեանին գրած մէկ յօդուածը Սարոյեանի դէմ:

Սարոյեանը, լսելէ ետք իր էկզիստանցիալիստ ըլլալու հեքիաթը,
ըսած է. «Է, ի՞նչ կը կարծէք, այդ տղան զիս շատ սիրած է, բիս-բիս
բաներ գրած է, որ ըսէ, թէ իմ մասին կրնայ խօսիլ, իմ մասին գրել ու-
ղած է, իր ճամբան բիս-բիս բաներ ըսելը եղած է, այդ տղան իմ գրա-
կանութիւն շատ սիրած է...»:

Երկար խօսեցանք Սարոյեանի մարդկային կեցուածքին մասին:

Ադամեանը իր գրադարանէն հանեց Սարոյեանի գործերէն 17 անուն
գիրք: Միջերկրականը ուրախացնելու հափ մեծ երեւոյթ մըն էր իրողու-

թիւնը, երբ Լաթաքիոյ մէջ այս օրերուն ապրող հայութեան թիւը հազիւ կը մօտենայ 1500 հոգիի:

Կարպիսին հետ մեկնեցանք Քեսապ, որուն կու տանք երկարաձգուող Կիլիկիա անունը:

Իջանք Գալատուրան, Միջերկրականի ափը, դիտեցինք այդ ափէն Մուսալեոք: Կարպիսը ինքզինք հեքիաթի մէջ կը զգար:

Որքան լաւ ըսած են արաբները. «Իր հողը ծախողը, ծախած կ'ըլլայ իր պատիւը»:

Հայ գրականութիւնը թարգմանաբար արաբերէնի վերածող Նիզար Խալիլի տան մէջ ենք ի Քեսապ: Նիզար Խալիլին մեզ խանդավառութեամբ ընդունելէ ետք՝ ըսաւ.

- Նարեկացիի ողբը քսան տարի առաջ կարդացի, ոչինչ հասկցայ: Գրաբարով կարդացի, աշխարհաբարով կարդացի բան չհասկցայ: Քսան տարի ետք կարդացի, դարձեալ բան չհասկցայ...

Իսկ Կարպիսը կը հասկնար Նիզարին խօսածները, քանի ան, ի զարմանս իրեն, հայենէն կը խօսէր, ու Նիզարին հայերէնը ժպիտ մը կը ծաղկեցնէր Կարպիսին դէմքին վրայ...

- Ճարահատ դիմեցի Ապա Ալա էլ Մաարին, - կը շարունակէր Նիզար, - անոր «Յսուլ Ուա Ղայէթ» գիրքին: Արաբ բանաստեղծով հասկցայ Նարեկացին ու, կրկին կարդալով Մեծն Նարեկացին՝ սկսայ... հասկնալ զայն: Բայց որքան նմանութիւն կար երկու բանաստեղծներու աշխարհազգացողութեան մէջ... Կը խորհիմ, թէ Նարեկացին չէր գիտեր մեր լեզուն՝ արաբերէնը, եւ Ապուլ Ալա էլ Մաարին չէր գիտեր հայերէնը: Ո՞վ, որմէ՞ ազդուած էր: Գաղտնիք կը մնայ... նոյնութեամբ գրուած բազում տողեր կան թէ՛ մէկին, թէ՛ միւսին մօտ...

Նարեկացին Վանի շրջանի Նարեկ գիւղին մէջ կ'ապրէր /այժմ Եէ-միշլիք/, ճամբորդած չունէր, բայց Մաարին ճամբորդած էր, գացած էր մինչեւ Պաղտատ, միջոց մը գտնուած նաեւ Անտիոք, ուր հինէն ի վեր ոչ միայն յոյներ, այլ եւ հայեր կ'ապրէին: Կրնա՞յ պատահիլ, որ հայեր Անտիոք եկած եւ Նարեկի մասին խօսած ըլլային, էջեր կարդացած ըլլային ու բացատրած արաբ մեծ բանաստեղծին: Դժուար: Յստակ է, որ մեծ նմանութիւն կայ այս երկու հսկաներու գործերուն՝ «Յսուլ»-ի եւ «Նարեկ»-ի միջեւ:

Կարպիս կ'եզրակացնէ.

- Բոլոր դարերու մեծերը, երբ մանաւանդ ժամանակակից են, կրնան

միանման միտքեր եւ տեսակէտներ արտայայտել:

Նիզար, մի փնտռելու նմանութեան պատճառները, որոնք քեզ անել փողոց մը կրնան առաջնորդել:

ՕՐ ԵՐԵՍՈՒՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Երեւան, Գրողներու տուն: Բեմին վրայ են Աւետիք Իսահակեան, Գարեգին Սեւունց եւ խումբ մը գրողներ: Հանդիպում է գրողներու: Զեկոյց: Ծափեր: Զրոյց:

Վարը շուրջանակի նստած են բազմաթիւ հայ գրողները, որոնց մէջ նկատելի են տասնեակ մը հայրենադարձ տղաք:

Քիչ ետք բեմ ու սրահ կը միանան, ու տաք զրոյցի մը դուռ կը բացուի:

Ինչպէս կ'ըլլայ, Գարեգին Սեւունց, խօսքը հայրենադարձ գրողներուն ուղղելով՝ կը հարցնէ. «Հայրենադարձ գրող ընկերներ, ձեզ ո՞վ բերեց Հայաստան, Արարատը՞, էջմիածինը՞, Սեւանը՞, թէ ընկեր Սթալինը, խնդրեմ, ըսէք»: Հայրենադարձ գրողները կը ծռեն իրենց գլուխները՝ անժպտուն:

Սեւունց կը կրկնէ իր հարցումը, կ'երրորդէ: Գլուխները աւելի կը ծռին, կը լսուին աթոռներու ճռինչներ... Ի վերջոյ Վարպետը կը միջամտէ. «Սեւունց, մի ամաչացրու տղաներուն...»: Դէպքը կը փակուի...

Երբ Հանդիպումէն ետք հայրենադարձ տղաքը շառագունած դուրս կ'ելլեն քիչ մը շնչելու, Գարեգին Սեւունցը՝ նոյնպէս եւ մօտենալով՝ կը յարէ՝ «Ախր, տղաք, այնուամենայնիւ դուք չպատասխանեցիք իմ հարցին...»: Արամ Արմանն խելայեղած շառաչուն ապտակ մը կ'իջեցնէ Սեւունցի երեսին... կ'ըլլայ իրարանցում... կը միջամտէ Սողոմոն Տարոնցին, կը հանդարտեցնեն կողմերը: Բայց Արմանը շատ սուղ կը վճարէ այդ ապտակին համար... Ամբողջ կեանքին ընթացքին, հայրենիք բնակութեան տարիներուն կ'ապրի այդ օրուան ցնցումին վախը, մինչեւ իր Ամերիկա հաստատուիլը, նոյնիսկ ատկէ ետք...

Այո՛, Արմանները Հայրենիք տարաւ Հայոց պատմութիւնը:

Հարց է, թէ ո՞վ գիրենք մղեց Հայրենիքէն դուրս:

Այս պատմութիւնը մենք լսած էինք Ամերիկայի մէջ: Հարցուցինք Կարպիսին, թէ արդեօք ճշմարտութեան կը համապատասխանէր ըսուածը, լսուածը: Ինք եւս տարբերակ մը լսած էր Երեւանի մէջ:

Կարպիսը, լուռ ցաւեր ապրած Կարպիսը նոր ընթացք մը տուաւ

մեր խօսքին: Պատմեց Ալան Յովհաննէսին մասին: Անուանի այս երգահանին հայրը, ժամանակին, փոքրիկն Յովհաննէսի ձեռքէն բռնելով, Ուսթըրթաունի Հայոց եկեղեցին առաջնորդելու սովորութիւնը ունեցած է: Ալան Յովհաննէս, հասակ առնելէ եւ շատ մը երաժշտական ստեղծագործութիւններու հեղինակ դառնալէ ետք, օր մը կը վերյիշէ Հայոց շարականները եւ կը սկսի հայկական մոթիւններով գործեր ստեղծել:

Կարպիսը կը թղթակցէր Ալան Յովհաննէսին հետ: Անուանի երգահանը Ամերիկայէն իր շարք մը ստեղծագործութիւններու երգապնակները ղրկած էր Երեւան՝ Կարպիս Սուրէնեանի հասցէով: Եւ մենք առիթը ունեցած ենք Երեւանի մէջ Կարպիսին հետ միասնաբար ունկնդրելու Ալան Յովհաննէսի «Անահիտ» ստեղծագործութիւնը:

Սուրիոյ յայտնի հնութիւններէն՝ Ուկարիթին այցելութիւն տուինք: Ծաղկազարդի օր մըն էր: Հոծ բազմութիւն կար: Շատ հայերու հանդիպեցանք՝ Պէյրութէն ու Հալէպէն, որոնք ձիթենիի ճիւղեր ունէին ի ձեռին: Կարծէք Սուրբ Տեղեաց այցելու առաքեալներ ըլլային:

- Հայր Մեր մը ըսենք, - առաջարկեց բարեկամ մը՝ դարաւոր պատիշուքին կանգնած:

Մենք՝ խումբ մը հայեր, լսեցինք Կարպիսին մեծ մօր Հայր Մերին պատմութիւնը մաղուող թեթեւ անձրեւի մը մեղեդիին տակ: Կարպիսը կ'ըսէ մեծ մօրը՝ «Մեծ մայրիկ, դուն կ'ըսես, թէ հայ ես, ինչպիսի հայ ես, երբ մէկ բառ հայերէն չես գիտեր»: «Ես Հայր Մերս ունիմ, ես հայ եմ», - կ'ըսէ մեծ մայրիկը ու կը սկսի արտասանել իր Հայր Մերը՝ սխալներով... իւրաքանչիւր սխալի Կարպիսը կը կանգնեցնէ մեծ մայրիկը... տեղ մը կը հասնի, որ մեծ մայրիկը կը բարկանայ. «Կորսուէ՛ սկէ, Հայր Մերս պոլշեւիկ ըրիր...»: Կարպիսը դուրս կ'ելլէ: Մեծ մարիկը, զղջալով իր թոռնիկը վտառելու համար, դուրս կուգայ, կը կանչէ Կարպիսը, գիրկը կ'առնէ զայն եւ կ'ըսէ. «Տղա՛ս, եււրուս, մեղօք է Հայր Մերը խանգարելը...»:

- Ծովուն կապոյտը ըլլալը երկինքէն կախեալ է, - կ'ըսէ մէկը:

- Մենք բոլորս, բովանդակ աշխարհը իրարմէ կախեալ են, - կ'ըսենք մենք, - ու բոլորս ալ երկինքէն անպարան կախեալ միջոցի մը մէջ կը պտտինք եւ կը զբաղինք զիրար հալածելով:

Կարպիսը իր թոքերուն տարողութեամբը սիկարէթին ծուխը կը ծծէ...

- Ցաւը ծխելով կարելի՞ է թմրեցնել, - հարց կու տանք մենք:

Կարպիս Սուրենեան, Սուրիոյ Մաարրա քաղաքի մօտակայքը, 1994թ

- Այո, - կը պատասխանէ Կարպիս, - կարդայ Հրաչեայ Յովհաննիսեանի «Ոսկէ ամպ» գիրքը, ուր կը խօսի Հայրենական պատերազմի մասին, կը հասկնաս, թէ սիկարէթն ու օղին որքան կ'օգնէին վիրաւոր զինուորին:

- Բայց հիմա դուն պատերազմի մէջ չես ու մանաւանդ վիրաւոր ալ չես եւ կատաղօրէն կը ծխես, - միտքս կ'երկարեմ ես:

- Մի խօսեցնեք զիս, իմ պատերազմս անընդմէջ միկրէնի դէմ է... Տխրութիւն մը կը պատէ հոգիս...

Օր մը, Հայաստանի նկարիչներէն Արմիկ Զիլինգարեանի բնակարան-արուեստանոցին, - կը պատմէ Կարպիս, - այցելու կ'ըլլայ ստալինեան օրերու Հայաստանի մշակոյթի նախարարը: Անշուշտ, նկարիչին տան պատէն կախուած կ'ըլլան բազում պաստառներ: Նախարարը կը հիւրասիրուի, գոհ սրտով կը դիտէ նկարիչին երփնագրերը, որոնց կեդրոնին զետեղուած կ'ըլլայ Լեոնարտո Տա Վինչիի յայտնի ինքնանկարը:

Մեկնումին, նախարարը իր գոհունակութիւնը յայտնելէ ետք, նկարիչին կ'ըսէ:

- Արմիկ, ձեր ամենաանյաջող գործը սա կենտրոնի նկարն է: Ինձ թւում է, պէտք է վերցնել, վերցրէք, վերցրէք:

Արմիկը շիկնեց, ամառացի, կարծէք հանցաւոր ըլլայ, կը յարէ.

- Ընկեր միտնաւոր, քիչ մըն ալ թող մնայ, քիչ մըն ալ...

- Որքան շուտ վերցնէք, այնքան լաւ, - կ'ըսէ մշակոյթի նախարարը ու կը մեկնի...

Արմիկը, ժամանակը նկատի ունենալով, հետաքրքրուողներէն կը թաքցնէ բարձրաստիճան պաշտոնեայի ենթակայութիւնը՝ միշտ պատասխանելով. «Առ այժմ չի կարելի անուն տալ...»:

Տարիներ ետք, Կարպիսը, Երեւանի մէկ փողոցին վրայ հանդիպելով ծերունազարդ նկարիչին եւ վերջիշելով Լեոնարտո Տա Վինչիի ինքնանկարին պատմութիւնը, կը հետաքրքրուի՝ «Իսկ ո՞վ էր այդ նախարարը, այժմ էլ չի կարելի ասել նրա անունը»: «Այժմ կարելի է ասել, - բարձրաձայնում է նկարիչը, - այդ օրերի Հայաստանի Մշակոյթի նախարար Հրաչիկ Մարգարեանն էր»:

ՕՐ ԵՐԵՍՈՒՆՎԵՑԵՐՈՐԴ

Գիշերը երկար գրոյց ունեցանք Սուրէնեանի հետ: Մեր նիւթը ռեթորիկան էր՝ բեմախօսութիւնը: Կարպիսը Կիկերոնէն բազմաթիւ օրինակներ բերաւ պարզաբանելու, թէ որքան կարեւոր են դիմագիծերու արտայայտութիւններու, ձեռքերու շարժումներուն օգտագործումը բեմական ելոյթներու ժամանակ: Երբեմն ժպիտ մը, նայուածք մը, աչքի պատեհ քթթում մը, ձեռքի թեթեւ բարձրացում մը, միտք մը կը զօրացնեն խօսքը, գաղափարը, առաջարկը կը դարձնեն ընդունելի կամ մերժելի, որ այդ արուեստը կ'ուսումնասիրուի եւ կ'օտագործուի յատկապէս քաղաքական գործիչներու կողմէ:

Եզրակացուցինք, որ խորհրդով լաւ բեմախօս մը չէր, քանի հեռուստաեկոյթի մը ընթացքին ձեռքի կոպիտ շարժում մը կատարած էր եւ այլ ելոյթի մը ընթացքին՝ ՄԱԿ-ի սեղանին տուած էր կօշիկի հարուածներ: Գուցէ, խորհրդով ուզած էր հաստատել ուժը խորհրդային Միութեան, հզօրութիւնը իր երկրին, բայց ընտրած էր անընդունելի ձեւ:

Խօսքի վարպետութեան վարժութեան համար ոմանք կ'օգտագործեն հայելի: Նախ կը խօսին հայելիի մը դիմաց եւ ինքնաքննութիւն կը կատարեն, կամ կը հրաւիրեն մի քանի բարեկամ, անոնց ներկայութեան փորձ-եկոյթ մը կ'ունենան եւ, անոնց դիտողութիւնները նկատի ունենա-

լով, սրբագրութեան կ'ենթարկեն իրենց կատարելիք ելոյթը եւ ապա կը բարձրանան բեմ:

Միջնադարեան մեր վանք-համալսարաններու դասացուցակին վրայ միշտ պատուոյ տեղ մը գրաւած է ռեթորիկան-բեմախօսութիւնը:

Հանդիպած էինք Հ.Բ.Ը.Միութեան Հալէպի Լազար Նաճարեան-Գալուստ Կիւլպէնկեան Վարժարանի տնօրէն Ալեքսան Աթթարեանին: Այս երկրորդական վարժարանի մասին ընդհանուր տեղեկութիւններ առնելէ ետք, մեր հանդիպումը վերածուած էր գրական ասուլիսի, երբ խօսած էինք Հայաստանի ներկայ պայմաններուն, գրողներու վիճակին, խմբակցութիւններու եւ անցման այս շրջանի դժուարութիւններու մասին:

Մինչ կը շօշափուէին այս նիւթերը, յանկարծ, պարոն տնօրէնը հարց տուած էր Կարպիսին, թէ արդեօք ինք, Սարոյեանը կը նկատէ՞ որպէս մեծ գրող, կամ կը դասէ՞ աշխարհի մեծ գրողներու շարքին:

Կարպիսը անվարան պատասխանեց՝ «Անկասկած» եւ մէջբերումներ կատարեց Սարոյեանի վէպերէն: Նկատի ունեցաւ «Ռաք Վակրամը», պատմուածքներն ու թատերգութիւնները, «Դուռն խենթ ես հայրիկ» գիրքը եւ հաստատեց Սարոյեանին մեծութիւնը՝ մեծերու շարքին:

Սարոյեանէն անցանք Ֆոլքներին, էրիք Մարիա Ռեմարքին ու Հեմինկուէյին:

Սարոյեանին հարց տուած են Ֆոլքներին մասին, ան ըսած է. «Այո՛, լաւ կը ճանչնամ Ֆոլքները: Օր մը Ֆոլքները հարց տուաւ ինծի. «Կարդացի՞ր վերջին գրած գիրքս, Սարոյեան»: Այո, ըսի, կարդացի, կարդացի բան չհասկայ... Ֆոլքներն ըսաւ. «Նորէն կարդայ, կը հասկնաս»: Պատասխանեցի իրեն՝ բայց Աստուած ինծի այդքան ժամանակ տուա՞ծ է, որ այդ գիրքդ երկրորդ անգամ կարդամ»:

Հարց տուած են Սարոյեանին էրիք Մարիա Ռեմարքի մասին: Սարոյեան ըսած է. «Այս գրող, այո՛, ծանօթ գրող է, անոր գիրքերուն մէջ մարդիկ կ'երթան կու գան, կու գան կ'երթան, նորէն կու գան ու կ'երթան ու ալ չեն գար...»:

Իսկ օր մը Հեմինկուէյին հանդիպելով՝ Սարոյեան կ'ըսէ անոր. «Հեմինկուէյ, դուռն Աֆրիքա կ'երթաս, առիւծ կ'որսաս, Պարզելոն կ'երթաս, ձուկ կ'որսաս, միշտ որսորդ ես, յետոյ կ'ելլես մարդոց մասին կը գրես, եղա՞ւ ասիկայ...»:

Առաւօտեան խօսեցանք գրողներու գրելու ձեւերուն մասին: Մենք ըսինք, թէ Պոլսահայ գրող Հակոբ Մնճուրին փորին վրայ պառկած կը գրէ եղեր: Կարպիսը կը զարգացնէ միտքը, որ կան բու գրողներ, որոնք միայն գիշերը կ'աշխատին, գիշերները կը գրեն: Կան եւ արտոյտ գրողներ, որոնք միայն ցերեկը կ'աշխատին, կը գրեն, կան երրորդ ձեւի գրողներ, որոնք կը գրեն թէ գիշեր ժամանակ, թէ ցորեկ:

- Ուրեմն, անոնք բու-արտոյտ գրողն են, - կ'եզրակացնենք մենք:

- Ոչ, անոնք ճնճղուկ գրողներ են: Ես ճնճղուկ գրող եմ: Ինծի համար գրելու ամենէն պայծառ ժամանակը ցերեկուան ժամը 1-4-ն է, իսկ եթէ շատ գրաւուած ըլլամ, կրնամ շարունակել գրել մինչ ուշ գիշեր: Պահեր են ատոնք, երբ մարդիկ իրարու այցելութիւններ կու տան, ահա թէ ինչու՞, ես այցելութիւններ տալու ժամանակ չեմ ունենար:

Միջազգային գրականութենէն՝ Տոսթոեւսկին բու գրող էր, գիշերները կը լուսցնէր, Կէօթէն՝ արտոյտ գրող էր, ցորեկները կը գրէր:

Կարպիսը կանուխ քնացաւ, որպէսզի կարենայ երթալ ու ներկայ ըլլալ ոտնլուայի արարողութեան, Հալէպի Քառասնից Մանկաց Մայր եկեղեցիին մէջ: Շուրջ կէս դարէ ի վեր ներկայ չէ գտնուած այս արարողութեան, որ համեստութեան օրինակ մըն է: Կարպիսը կարօտցած էր այդ տեսարանը:

Ըսինք, որ մեծանուն գրող Շոքենհաուերը յոռետես եղած է ու երբեք չէ սիրած իր մայրը: Պատճառները կ'անգիտանանք:

Մենք մեր երիտասարդութեան օրերուն ունեցանք բարեկամ մը՝ Աւետիսը, որ ոչ միայն չէր սիրեր իր մայրը, այլ կատէր հոգեւին: Պատճառը՝ Աւետիսը հօրէ կը մնայ որբ: Մայրը կը վերամուսնանայ եւ նոյն գիշերն իսկ՝ ձմռան ցուրտ գիշեր, տունէն կը վտառէ թերահաս որբուկը: Աւետիսը ինչպէ՞ս սիրէր իր մայրը:

Անպայման Շոքենհաուերին հետ եւս նման ծանրակշիռ դէպք մը պատահած ըլլալու է: Ու այդ դէպքը դէպի յոռետեսութիւն մղած ըլլալու է այս իմաստասէր գրողը:

Ուրիշ կերպ մը բացատուրի՞ գրողին ընթացքը:

ՕՐ ԵՐԵՍՈՒՆԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

Վազգէն Ա. Վեհափառին մասին խօսեցանք: Իր բազում առաւելութիւններուն կողքին, Վեհափառը ունեցած է սովորութիւններ, որոնք անհարիր եղած են իր մտաւորական պատրաստութեան:

Վեհափառը մեծ տիտղոսներու նկատմամբ տկարութիւն ունեցած է՝ կարեւորութիւն ընծայելով կոչումներու՝ դոկտոր, պրոֆէսոր, ակադեմիկոս...

Մինչ այսօր կը զարմանանք, թէ ինչու Վեհափառը պատճառ եղած է, որ պատմաբան Փայլակ Այնթապեանը հեռանայ կղերականութենէ՝ այդ օֆտեալ եւ գիտնական կոչուելու արժանի մարդը, որ Վեհափառին գաւազանակիրն էր: Ինչո՞ւ...

Կրօնից նախարար Ռ. Պարսամեանը մինչեւ վերջ զարմացած էր, որ Վեհափառը ինչո՞ւ իր կենսագրութիւնը երկրորդ անգամ գրել տուած էր Շտիկեանին, երբ Սուրէնեանը այնքան պատշաճ, կիրթ ու գրագէտ էջերու վրայ լաւագոյնս ներկայացուցած էր կենդանագիրը Վազգէն Վեհափառին:

Իրաւ Աստուած միայն թերութիւն չունի:

Իրաւ որ Արեւը միայն ստուէր չունի:

Կարպիսը մեր տանը մէջ կարգաց Անդրանիկ Մառուկեանի «Հին երազներ նոր ճամբաներ» գիրքը ու ըսաւ.

- Այս գիրքը գրուած է զուլալ հայերէնով մը: Գրագէտի շունչով: Բայց, Հայաստանի առօրեային, կեանքին մասին այնքան միամիտ մօտեցումներով, որ Հայաստանի հայուն առնուազն խնդուքը կը շարժէ: Անտեղեակութենէ ծնած միամտութիւն: Եթէ Մառուկեանի նման մարդը չէ կրցած թափանցել շատ մը իրողութիւններու խորքը, հապա ի՞նչ ըսել շարքային մարդոց...

Սփիւռքը չէ ճանչցած Հայաստանը, Հայաստանն ալ չէ ճանչցած Սփիւռքը:

Մենք երկրորդեցինք կարծիքները:

Կարպիսին հետ այցելեցինք 93-ամեայ հայու մը: Երբ Կարպիսը ներկայացուցինք անոր որպէս հայրենի մտաւորական ու գրող, առաջին

Հարցումը եղաւ. «Ո՞ր Հասաւ Արցախի Հարցը... Ո՞ր կ'երթայ Հայաստանը...»:

Կարպիսը շշմած էր: Խոր ծերութեան Հասած այս մարդը տակաւին թերթ կը կարդար եւ երկրին վիճակով կը հետաքրքրուէր: Նոր սերունդին քանի՞ տոկոսը ունէր այս տրամադրութիւնը...

Հարց դարձաւ մեզի Համար, թէ կեանքը պահողը, յառաջ մղողը ի՞նչն է: Գտանք, որ ապահովութիւնն է: Անձին ապահովութիւնը, որուն անմիջապէս կը հետեւի կենսական սննդառութիւնը, ապա սեռական կեանքը:

Ժողովուրդը հինէն ի վեր ըսած է. «Անօթի արջը չի՛ պարեր»: Իսկ եթէ կուշտ արջը ենթարկուի առիծի յարձակումին, պարզ է պիտի փախչի կամ դիմէ ինքնապաշտպանութեան:

Սեռական կեանքը առաջնայինն է: Բայց եւ այնպէս սերնդագործութիւնը անհրաժեշտութիւն է տեսակներու պահպանումին համար:

Կուշտ մարդը, եթէ ապահով չէ, մատնուած է մտատանջութեան: Չի կրնար ուրախ ըլլալ: Ապահովութեան պէտք է յաջորդէ կենսական սննդառութիւնը:

Մեկգոնեանի մեր կեանքէն յիշեցինք պատկեր մը: Ամէն անգամ, որ դպրոցի սեղանատուն-ճաշարանէն դուրս կու գայինք, այն ալ խումբով, երգելով դուրս կ'ելլէինք: Ինչո՞ւ: Կուշտ կ'ըլլայինք եւ ապահով էինք:

Մարդուն անուղղելիութիւնը նիւթ դարձաւ մեզի: Այս մտածումը մարդը կրնայ առաջնորդել Շորենհաուերեան ոչնչականութեան: Խօսեցանք այն մասին նաեւ, որ արդեօք, լաւատեսութիւնը յոռետեսութեան մէկ այլ արտայայտութիւնը չէ՞: Անհատ մարդու ցանկութեան եւ ոչ թէ իրականութեան պատկերացում... տեսակ մը յոռետեսութիւնը Հաստատող եղանակ:

Ո՞վ կարդալ սիրտը գիտէ:

Խօսեցանք Արցախի մասին: Դատարկահունչ արդարութիւնը չէ, որ պիտի լուծէ այս Հարցը, եւ ոչ ալ զինուժը: Այլ քաղաքական այն

կեցուածքը, որով կարելի պիտի ըլլայ խուսաւաւել տնտեսական էթնիկներու բազմաշաւիղ ոլորաններուն մէջ:

ՕՐ ԵՐԵՍՈՒՆՈՒԹԵՐՈՐԴ

Ապրիլեան պարզ երկինք: Նախորդ օրը անձրեւոտ էր: Երկինքին նայելու պէտք չունինք: Երբ նայինք Կարպիսին դէմքին, կը հասկնանք, թէ օդը ինչպիսին է, պայծառ է, թէ՛ ամպամած:

Նախորդ օրուրէն արդէն որոշուած է մեկնիլ Մաարրա քաղաք՝ արաբ մեծ բանաստեղծ Ապուլ Ալա էլ Մաարրիի դամբանին խոնարհուելու համար: Նախատեսած ենք վերադարձին Հանդիպիլ Էպլայի Հնութիւններուն՝ մէկ օրուան մէջ մի քանի դարեր ապրած ըլլալու համար:

Չորս հոգիով ելանք ճամբայ: Ինքնաշարժին մէջ ծայր առաւ մեր խօսակցութիւնը: Կարպիսը ծնած էր Աթէնք, Թոքմաճեան Հրազդանը՝ Գիւմրի, Յակոբ Միքայէլեանը զէյթունցի ծնողներու զաւակ էր, մենք՝ Հոռմկլացի ծնողներու, թէեւ մեր հօր կողմէ երկու սերունդ առաջ եկած Սասունէն: Պարզ է՝ ինչի մասին էր խօսակցութիւնը:

Օրը շաբաթ էր: Ինքնաշարժը Հալէպ - Մաարրա ճամբան անցաւ մէկ ժամուան մէջ: Բազմամարդ էր քաղաքին շուկան: Մեծ Եղեռնէն ետք շարք մը ընտանիքներու կայքը եղած էր Մաարրան: Անոնցմէ յարգուած մարդ եղած էր բժիշկ Խրլորեանը:

Այսօր Հայեր չկան քաղաքին մէջ:

Ինքնաշարժը կը կեցնենք պետական պաշտօնատան մը առջեւ: Երկու ոստիկան, մօտենալով, կ'արգիլեն կանգ առնել: Կ'ըսենք՝ եկած ենք խոնարհելու մեծ բանաստեղծին դամբանին, Հայաստանէն գրագէտ հիւրեր ունինք: Ոստիկանները կը Հարգեն մեր հիւրերը, կը թոյլատրեն կանգ առնել եւ կը մեկնին:

Մտնելով թանգարան, որուն բակին մէջ կը հանգչի միջնադարի արաբ մեծ բանաստեղծը, պատասխանատուներուն կը յայտնենք մեր ժամանումին նպատակը ու կը ներկայացնենք մեր Հայաստանցի գրագէտ հիւրը:

Սիրալիւր ընդունելութիւն:

Մաարրիի դամբանին առջեւ կ'ոգեկոչենք Նարեկացին: Նայելով դամբանին վրա արձանագրուած թուականներուն եւ փոքր Հաշիւ մը ընելով՝ կը գտնենք, թէ 1003-ին Նարեկացիի մահուան թուականին Մաարրին եղած է 30 տարեկան:

Կարպիսը Մաարրիէն կը յիշէ մի քանի տող, զոր կարդացած է ռուսերէն թարգմանութենէ մը՝

«Մարդեր, Աստուած լոյս մը վառած է մարդուն ուղեղին մէջ, մի մարէք այդ լոյսը»:

Հազար տարուան հեռաւորութենէ մը Մաարրիին լոյսը կը հասնի մեզի:

Քիչ մը կը պտտինք շուկային մէջ: Կարպիսը կը կորսնցնենք մի քանի ըռպէ: Կու գայ երեխայի նման ուրախ: Ինչ է, խաղալիք մը գտած է արդեօք: Ո՛հ, աղիւսաշէն պատի մը մէջ տեսած է մեծղի քար մը՝ քանդակուած հոռովմէական զարդանախշերով: Այդ քարը երկինքէն ինկած չէր, վկայութիւն մը կը բերէր Մաարրայի պատմութեան:

Քար մը եւ բանաստեղծ մը: Երկուքն ալ վաղանցեալէն եկող վկաներ: Մէկը քարեղէն լեզուով կը խօսի հոռովմի բարբառով, միւսը՝ արաբերէն: Բայց երկուքն ալ մշակոյթով կը խօսին: Ուրեմն ապրողը մշակոյթն է:

Դուրս գալ կ'ուզենք քաղաքէն, բայց մեր տղաքը ծարաւ են, ուստի կը մտնեն ծայրամասին վրայ բաց խանութ մը ու ջուր կը խնդրեն: Խանութպան արաբը կը ժպտի սիրալիր ու կը յայտնէ, թէ տխուր է, որ օգտակար պիտի չկարենայ ըլլալ, քանի խանութին բացման առաջին օրն է, ջուր չունի եւ մեզի կը հիւրասիրէ շոքոլայով: Կը մերժենք հիւրասիրուիլ: Արաբը կը պնդէ: Վերջապէս մէկ մէկ շոքոլալ վերցնելով՝ կը շնորհաւորենք արաբը եւ յաջողութիւն մաղթելով կը մեկնինք:

Այս ալ այլ պատկեր՝ մարդ արարածէն եկող:

Քիչ մը անդին, կանաչ տարածութեան մը առջեւ կանգ կ'առնենք ու խաշած ձու, հաց ու պանիր կը ճաշակենք, կապո՜յտ, կապոյտ երկինքի մը տակ, կանաչ ովկէանոսի մը դիմաց՝ կարծէք, ըլլայինք ովկէանոսէն ծնած շնչող ալիքներ:

Կ'ուղղուինք դէպի Էպլա:

Բլուրներու շարք մը: Անոնց գիրկին՝ կորսուած քաղաքին փոխարէն փոքր գիւղ մը՝ Թէլ Մէտիխ: Օրը միջօրէն ցոյց կու տայ չոյող արեւով մը, եւ փոքրիկներ արեւոդող պայուսակներ շալկած դպրոցէն տուն կը դառնան: Քառորդ դար առաջ այս գիւղին մէջ գրաճանաչ մարդ հազիւ թէ կրնայինք գտնել: Այսօր՝ բանակ մը դպրոցական երեխաներ: Ասոնք վաղը պիտի իմանան, որ իրենց հողին վրայ չորս հազարամեակ առաջ ծաղկած է Էպլայի քաղաքակրթութիւնը:

Պեղումներու փոսերուն առջեւ ենք: Անհամար փոսեր, որոնցմէ

դուրս բերուեցան անհաշիւ թրծուած կաւէ սալիկներ՝ պատմական արձանագրութիւններով:

Մենք ամէն տեղ հայ կը փնտռենք՝ հասկանալի իրաւունքով, մեր ապրած հազարամեակներուն իրաւունքովը: Էպլայի թրծուած աղիւսներուն վրայ եւս յիշատակուած է հիւսիսի Արմանին՝ հայը: Այո՛, մենք հին ենք, բայց չենք հինցած ու կը գոյատեւենք որպէս նոր:

Քամին կը խանգարէ Կարպիսին սպիտակ «բաշը»:

Մենք կը սիրենք քամին ու կը նստինք բլուրի մը գագաթին ու վարը կը դիտենք պարզուող տեսարանը՝ ալետատան ծովերը ցորեանի ու բարձրաձայն Վարուժանին ձայնակցելով՝ կ'ըսենք.

«Ալետատան կողերն ի վար բլուրին հովեր կ'անցնին ու ցորեաններն յուշիկ - յուշիկ կ'արթնան»:

Իսկապէս մեր ուրախութիւնը արծիւի թեւեր կ'առնէ ու կը թեւածէ դէպի անհունը՝ դիտելով ցորեանի ծովերը, կանաչ ալիքները անոնց, որ վաղը սեղաններու վրայ օրհնեալ հացի պիտի վերածուին:

Վարուժանը այս ալիքները տեսած է իր Բրգնիք գիւղին մէջ:

Բրգնիք եւ Էպլա: Երկուքն ալ անցեալ: Երկուքն ալ յիշողը՝ մշակոյթով:

Միթէ յիշողութիւնը մշակոյթով կը սնանի միայն...

Գերման եւ Ֆրանսացի թուրիսթներու խումբեր իրենց խայտաբղէտ հագուստներով ու հովէն ծածանուող բարակ գլխաշորերով նոր գոյն մը կու տան հնամենի Էպլային, մինչ արաբ կիտ մը բացատրութիւններ կու տայ՝ իր հողին հին փառքը հաստատող:

Կը վերադառնանք Հալէպ դարերու պատմութիւնը շալկած:

Զուգադիպութիւն, Մարտիրոս Գուլագճեանին կը հանդիպինք: Մարտիրոսն ու Կարպիսը Մեղգոնեան հաստատութեան մէջ հրատարակած են «Վերելք» ձեռագիր պարբերականը: Կորսուած թերթ մը կորսուած տարիներու մշուշէն յարութիւն կ'առնէ՝ յիսուն տարիներու հեռաւորութենէ: Կը պատկերացնենք այդ անցեալը, մինչ Կարպիսն ու Մարտիրոսը ողջագուրումով կ'ապրին մեր երեւակայածը:

Մարտիրոս Գուլագճեանը այն տղան էր, որ յորդորեց մեզ երթալ Կիպրոս, ուսանիլ եւ փնտռել ու բարեկամանալ Կարպիսին հետ:

Կէս դարէ ետք իրարու մօտ եկած էինք մի քանի ըռպէով...

ՕՐ ԵՐԵՍՈՒՆԻՆԵՐՈՐԴ

Կարպիսին հետ նստած, խոր լուռության մը մէջ կ'ունկնդրենք Պեթ-հովէնի 3-րդ Համանուագին երկրորդ բաժին: Ողբերգական մասն է, զոհեր կան: Կարծես արցունքի հեղեղ մը կը սուրայ զոհուածներու Համար, որոնք, եթէ ապրէին, պիտի վայելէին արեւին բարիքները... Յանուն ի՞նչ բանի զոհուեցան անոնք...

Ահա ձայնը շեփորին, յետոյ, կը շարունակուի ողբը՝ մինչեւ կը դառնայ անխելի: Ողբ մարդկային ճկատագրի Համար:

Բոլոր մեծերը ողբեր հիւսած, ողբացած են մարդոց ճակատագրին Համար: Զգնած են վերափոխել, բարիին յաղթանակը կերտել... Բայց դարերը մնացած են ձեռնունայն՝ անփոփոխելիին դիմաց.... զոհուածները կը վերադառնան... ո՞վ կրնայ առնել առաջըը նոր զոհերու, որոնց թիւերը բազմամիլիոնով պիտի հաշուեն...

Անհունօրէն բարդ է մարդ արարածը: Ինչպէս բարդ են թաւալող աստղերը միգամածի, վերերկրային տարածութիւններու մէջ:

Լսեցինք Մոցարդի ջութակի 5-րդ քոնչերթոն: Անշուշտ քոնչերթոնները կը բաղկանան երեք, իսկ սիմֆոնիաները չորս մասերէ:

Պեթհովէնի 5-րդ եւ 3-րդ խորապէս խոհական Համանուագներէն ետք, ինչպէս մեր սենեակը, նոյնպէս մեր հոգիները լեցուեցան Մոցարդի կենսաթրթիւ եղանակներով:

«Բնութեան մէջ, երբեւիցէ գտնուած են նման ձայներ», - բարձրաձայն կը մտածէինք մենք, երբ Կարպիսը կը պատասխանէր.

- Քանի մարդը բնութեան մէկ պտուղն է, զարդը բնութեան, քանի մարդու հոգիին մէջ կան նման կենսալի մեղեդիներ, ուրեմն բնութեան մէջ կան այս դաշնութիւնը արտադրողները...

Կը դառնանք Մոցարդին:

- Սա տղան, - կ'ըսէ Կարպիս, կարծէք Մոցարդը իր խաղընկերը եղած ըլլար, - Համակ ուրախութիւն է: Մանուկ Հասակէն իր կեանքին բոլոր օրերը այս մտածումներուն, ուրախութիւններուն հրճուալի արձագանքները եղած են: Կարծես իր ուղեղին բոլոր ծալքերը լեցուած էին երաժշտութեամբ, լաւատեսութեամբ... Տխուր եղաւ սակայն անոր վախճանը: Թաղեցին զինք Հասարակաց փոսի մը մէջ: Վարձու դազաղով տարին գերեզմանատուն: Դազաղին հետեւողներ չեղան, եւ փոսին մէջ, պատանուած իր մարմինին վրայ կիր լեցուցին:

Հայրը երաժիշտ էր: Զինք ամեն տեղ կը տանէր: Հռոմի Ս. Պետրոս

Տաճարին մէջ կը պահուէին նօթաները Մեսիայեային: Ոչ ոք իրաւունք ունէր զանոնք վերցնելու: Մոցարդ, մէկ անգամ լսելով եղանակը, կրցաւ բոլոր ձայնանիշերը շարադրել եւ տալ նաեւ այլոց՝ զարմանք պատճառելով բոլորին...

Մոցարդ գրեց 41 Համանուագ եւ անՀամար այլ գործեր: Երբ մեռաւ, 37 տարեկան էր, բայց տուած էր աշխարհը լեցնելու հափ գործ:

Պէթհովէնը աշխարհին կտակեց ինը Համանուագ:

Պրամսը՝ չորս:

Խաչատուրեանը՝ երեք:

Մոցարդը իր վերջին գործը՝ Ռեքվիէմը, Սալիեռիի խնդրանքով աւարտելէ ետք, արդէն Ֆիզիքապէս տկարացած էր, մեռաւ: Սալիեռին Համակ նախանձ էր ընդդէմ Մոցարդին: Ան դիմած է Աստծուն.

- Տէր Աստուած, ես որ այնքան նուիրուած էի երաժշտութեան, ինծի չտուիր՝ Հասնիլ իմ երազած բարձրունքներուս, սա լակոտին տուիր գերբնական ուժ:

Անճարէն եկած էր Մարտիրոս Գուշագճեանը: Օր մը իրմով զբաղեցայ: Այսօր ճամբու կը դնեմ զինք, կ'ուղեկցեմ անոր մինչեւ օթօպիւսերու կայան: Կը խօսինք այն մասին, որ զեղչենք մեր վազվզուքները ու նուիրուինք գեղարուեստական գրականութեան: Բայց կան Հասարակական, ընկերային աշխատանքներ: Օրինակ, չգբաղէի՞ իրմով՝ լաւ բարեկամով մը, կէս ժամ ետք պէտք էր դիմաւորէի Լոնտոնէն ժամանող Վարդան Սիմոնեանը՝ սիրելի ուսուցիչիս որդին: Չդիմաւորէի՞: Դիմաւորեցի: Խնդրեց, որ գտնենք բանաստեղծ Միքայէլ Թաւրիզեանի գերեզմանը: Չարչարուելով գտանք: Միքայէլին հողակոյտին վրայ միայն քարեր կային: Խոստացանք զբաղիլ դամբան մը պատրաստել տալու աշխատանքով: Յանձն հառնէի՞նք գործը:

Վարդանին հետ, Լոնտոնի մէջ «Կոմիտաս» քառեակի խմբավար՝ Լեւոն Չիլինկիրեանին ղրկեցի Կոմիտասին նուիրուած գիրք մը: Չղրկէի՞:

Մենք դժգոհ չենք մեր վարմունքէն: Թող պատմուածք մը պակաս արձանագրուի մեր անունին դիմաց, բայց երկու հոգի աւելի ուրախացնենք մեր շրջապատին մէջ:

Կարպիսը գնաց ունկնդրելու Հ.Բ.Ը.Միութեան «Սպանդիարեան» երգչախումբին 40-ամեակի ելոյթը:

Վերադարձաւ շատ գոհ ու զարմացած, թէ ինչպէ՞ս ոչ արհեստավար խումբէ մը գեղարուեստական ղեկավար Ամիրխանեան երգահանը կրցած էր նման ելոյթ պատրաստել:

Թելադրեց անպայման լսել յաջորդ ելոյթը:

ՕՐ ՔԱՌԱՍՈՒՆԵՐՈՐԴ

Առաւօտեան մեր ծրագիրը Հալէպի Հնութեանց թանգարանին այցելութիւնն էր: Կարպիսը պէտք էր վերադառնար իր մարզանքի փորձերէն, որ մեկնէինք: Եկաւ՝ բարեւներ բերելով Ճապրիի անունը կրող այգիին մէջ հանդիպած մեր ծանօթներէն:

Մեկնեցանք թանգարան, որ մեծ տպաւորութիւն թողուց Կարպիսին վրայ՝ լուսաւոր, կանոնաւոր սրահներու եւ կոկիկ դասաւորումներու համար:

Թանգարանը ունէր տարբեր քաղաքակրթութիւններու ցուցանմուշներ՝ տնային առարկաներէ սկսեալ. կուժեր, քարէ եւ երկաթէ գործիքներ, նիզակներ, արձանիկներ, հիթիթական եւ ասորական վիթխարի արձաններ՝ առիւծի, եղջերուի կերպարանքներով, որսորդական պահեր ցուցադրող քարէ յուշարձաններ, մանր, պրոնզաձոյլ ընտանեկան աստուածներ, պտղաբերութեան աստուածուհին՝ կոկիկ եւ նուրբ գիծերով, մէկ խօսքով՝ Ռասաֆէյէն, Ռաս էյ Շամրայէն, Համայէն եւ այլ վայրերէ գտնուած, մինչեւ եգիպտոսէն բերուած սատափափայլ մանրաքանդակներ ու վերջապէս Էպլայէն տեղափոխուած արձանագրութիւններ՝ հրդեհի հետքերով, ցոյց կու տային, որ Սուրիան, իսկապէս, եղած է հայրենիքը բազմաթիւ քաղաքակրթութիւններու եւ Հայաստանի նման լայնածաւալ թանգարան մըն է բաց երկնքի տակ:

Կարպիսը յամեցաւ յատկապէս հիթիթական շրջանը ցոյց տուող քանդակներու առջեւ եւ եզրակացուց.

- Այս բոլորը նախնական արուեստով մը (պրիմիտիւ) մեզի կտակող հիթիթները եղած են մեր նախահայրերը: Մեր պատմաբաններէն ոմանք գրած են, թէ մենք Պալքանեան թերակղզիէն գաղթելով եկած, հաստատուած ենք Հայկական լեռնաշխարհին մէջ: Մէկ բան իրողութիւն է, որ հայերը Հայկական Բարձրաւանդակի ցեղախումբերու խառնուրդէն յառաջացած ժողովուրդ են... նոյն հողատարածքին վրայ ապրած են հիթիթները, խուրրիները, միտանիները, ուրարտացիները, հայերը: Հայերու մէջ եկուորներ եւս կրնան խառնուած ըլլալ, բայց հիմնականին

մէջ հայերը պատմականօրէն յառաջացած են տեղային ցեղախումբերու խառնուրդէն, այլապէս ինչպէ՞ս Ուրարտական պետութեան քայքայումէն կէս դար յետոյ պիտի կազմուէր Հայկական Երուանդունիներու իշխանութիւնը: Տրամաբանական է, որ մէկ օրէն միւսը հրապարակ գար Հայկական իշխանութիւն մը:

Գոհունակութեամբ դիտեցինք Էպլայէն բերուած ցուցանմոյշները:

Մեր յաջորդ այցելութիւնը տուինք Օթել Պարոնին:

Հիւրանոցին աստիճաններէն բարձրանալու միջոցին Կարպիսին ըսինք, թէ այս աստիճաններէն ելեւէջ կատարած են՝ Գրիգոր Զօհրապը, Վարդգէսը, Երուանդ Օտեանը, Վիլիւմ Սարոյեանը, Ակադա Քրիստին եւ այլ նշանաւոր հայեր եւ օտարներ:

Կարպիսը երկար պահ մը արձանացաւ աստիճաններուն վրայ եւ, խորունկէն ա՛խ մը քաշելով՝ ըսաւ.

- Ուրեմն այս աստիճաններէն բարձրացա՞ծ է Գրիգոր Զօհրապ... հազար ափսոս վաղասպան Զօհրապին...

Քաշելով տեղահան ըրինք զինք՝ ցոյց տալու համար Օթէլի ճակատին քանդակուած արձանագրութիւնը՝

ՕՆՆԻԿ ԵՒ ԱՐՄԷՆ ՄԱԶԼՈՒՄԵԱՆ 1911:

Պատմեցինք, թէ ամայի ծայրամաս մը եղած է տեղանքը այդ օրերուն քաղաքին պարտէզներուն ու բանջարանոցներուն մէջ: Այսօր կը գրաւէ քաղաքին պորտամասը:

- Իսկ ինչո՞ւ Պարոն կոչուած է Օթէլը:

- Որովհետեւ Մազլումեան եղբայրները իրարու դիմած են պարոն եզրով: Ուստի օտարներն ալ կ'ըսեն՝ BARON'S HOTEL:

Լրջութիւն մը ունի կառոյցը, որ ի սկզբան եղած է երկյարկանի, եւ ապա կառուցուած է երրորդ յարկը:

Հիւրանոցին հայ ճարտարապետը՝ Նաֆիլեան, եկած է Փարիզէն եւ առաջին անգամ Հալէպի մէջ այս կառոյցին համար օգտագործած է ՊեթոնԱրմէն:

Նստեցանք հիւրասենեակին մէջ, ուր ապակեղարանէ մը մեզի կը նայէր Լորանս օֆ Արաբիայի մէկ գիրքը: Հոն դրուատիքի խօսք կար Օթել Պարոնի մասին: Մտանք ճաշարանը, պիֆէն, հեռատիպի սենեակը, որուն պատերէն մեզի կը նայէին հին ու նոր Հայաստանները՝ Աստա-

Ֆեան փողոցով, ձիաքարչ հանրակառքով եւ... Օփերայով ու վեհափառ Արարատով:

Այս սենեակը սիրելի էր Օթէլին հիմնադիրներէն Արմէն Մազլու-մեանի որդի Գոգոյին համար: Գրիգոր Մազլումեանը Հայաստանա-պաշտ եւ բարի հաւատացեալ մըն էր: Ամէն երեքշաբթի պէտք է երթար Հալէպի Հայոց Մայր եկեղեցի իր Հայր Մերը ըսելու... Արդէն տարիէ ի վեր չկայ պարոն Գրիգոր Մազլումեանը: Իր մահէն ետք, անոր անգլուհի, բայց հայախօս կինը՝ տիկին Սալի, ամէն երեքշաբթի կը շարունակէ երթալ Ս.Քառասնից Մանկանց Մայր եկեղեցին Հայոց՝ ամուսնու Հայր Մերը ըսելու...

Օթէլի հիւրասենեակին մէջ պատմեցինք Կարպիսին, որ օր մը պարոն Գոգոն կանչեց մեզ, խնդրեց ամապարենք, տագնապած էր, ըսելիք ունէր: Գացինք արտունոք եւ ի՞նչ լսեցինք՝ պարոն Գոգոն հիւր ընդու-նած է Սուրիոյ Ամերիկեան դեսպանը, որ, Հայաստանի դրօշը /կարմիր-կապոյտ-կարմիր՝ մուրճ մանգաղով/ տեսնելով սեղանին վրայ, հարցու-ցած է, թէ ի՞նչ է այդ, ու երբ ստացած է պատասխանը պարոն Գոգո-յին, թէ Հայաստանի դրօշն է, ռուսը օգնեց, եւ ունեցանք այս դրօշը: Դուք օգնէիք, կունենայինք այլ դրօշ: Դեսպանը կպատասխանէ՝ «Կրնաք կորսնցնել այս Հայաստանն ալ»: Տագնապած Գոգոն հարց կու տար մեզի, թէ արդեօք Հայաստանը ջնջելու ծրագիր մը կայ՞...»:

Պարոն Գոգոյին որդին՝ Արմէնը, մեզ հիւրասիրեց սուրճով: Խօսե-ցանք օթէլի վարորդին՝ Գէորգին հետ, որ ունէր իր ուրոյն փիլիսոփայու-թիւնը՝ «Ուրիշին տեւապէս օգնողը տափատ կ'ունենայ, բայց ժաքէթ չունենար...»:

Յիշողութիւններ պատմեցինք Հալէպի Հայոց երբեմնի Առաջնորդ՝ Արտաւազը Արքեպս. Սիւրմէեանի մասին, որ երեք հատոր գիրք հեղի-նակած էր Սուրիոյ եւ սուրիահայութեան մասին: Կորովի եկեղեցական մըն էր:

Երկար մնացինք: Կարպիսը անօթութիւն չզգաց:

Մեկնեցանք Խորէն Փիլաւճեանենց տունը: Դիտեցինք Խորէնին տիկ-նոջը՝ Շաքէին ասեղնագործութիւնները, որոնցմէ մէկը Թորոս Ռոսլինի վերագրուող «Յայտնութիւն»-ն էր՝ վարպետութեամբ աշխատուած, պահելով գոյներու հարգատուութիւնը: Դիտեցինք նաեւ Խորէնին փոքր

թանգարանը, ուր ամէն ինչ հայկական էր: Արծաթ գօտիներ, մագա-ղաթի էջեր, զարդեղէններ, հնատիպ գիրքեր, 120 տարիներու հնութիւն ունցող լուսանկարներ:

Խորէնը քանիցս նուէրներ ղրկած էր Հայաստանի Մատենադարանին եւ ստացած շնորհակալութեան գիր:

Հոն խօսելէ ետք Հայոց իշխանական բազում տուններէն օրբելեան-ներու, արծրունիներու, ռուբինեաններու մասին, անդրադարձանք իսլա-մական մզկիթներու կըր գմբէթներուն ու գտանք, թէ այդ գմբէթները առնուած են Այա Սոֆիայի կըր գմբէթէն, որ գործն էր Հայ ճարտարա-պետ Տրդատին: Նոյն գմբէթը նորոգողը եղած է հայազգի Սինանը:

Տէր Գալուստենց տունն ենք: Մեր բարեկամութիւնը Տէր Գալուստ էքմէքճեանի հետ սկսած է Մելգոնեան կրթահաստատութենէն, երբ աշխարհականի անունով Պերճ կը կոչուէր:

Կարպիսը եւս կը յիշէր Պերճը՝ Մելգոնեանէն: Սուրէնեանը մեր առօրեայ զրոյցին կը խառնէ հետաքրքիր դրուագ մը՝ Քրիստոսէ 2400 տարի առաջ լսարած Չինացի մեծահռչակ փիլիսոփայ Չժուան-Յէն:

«Նահանգի մը մէջ, գետափին ձուկ որսալով զբաղած միջոցին, շր-ջանին մեծագոր իշխանը կը տեղեկանայ ու մարդ կը ղրկէ փիլիսոփային մօտ՝ առաջարկելով անոր դառնալ պալատական փիլիսոփայ: Չժուան Յէ կը պատասխանէ. «Ես գիտեմ, որ ձեր իշխանին պալատին մէջ կայ կրիայի պատեան մը՝ զարդարուած ադամանդներով ու գոհարներով: Ըսէք, խնդրեմ, այդ պատեանը ունեցող կրիան, եթէ ողջ ըլլար, ո՞ր կեանքը պիտի նախընտրէր: Որպէս պատեան ադամանդներով զարդա-րուիլ, թէ ապրիլ լիարիւն կեանքով ցեխաջուրերու մէջ... Թողէք զիս ցեխաջուրի մէջ...»:

Առակս զի՞նչ ցուցանէ...

Այսօր Կարպիսը նամակ ստացաւ Հայաստանէն: Տղան ու հարսը գրած էին իր թոռներուն մասին: Սաստիկ յուզուեցաւ: Դեղահատ խնդ-րեց: Հանդարտեցաւ քիչ մը:

Սկսաւ կարգալ Տէյվիտ Մարշալ Լենկի «Հայաստանը քաղաքա-կրթութեան օրրան» գիրքը:

Ուշ երեկոյեան գացինք Ասատուր Մեսրոպեանենց տուն: Մելգոնեանցի Ասատուրը, որուն երեք դուստրերն ալ Մելգոնեանէն շրջանաւարտներ են, բանիմաց մարդ է: Բայց որովհետեւ շրջանաւարտ ըլլալէ ետք, ուսուցչութիւն ըրած է միայն մէկ տարի, հանդիպողին դաս տալ կ'ուզէ: Այդ ըսել չէ, թէ սխալ դասեր կու տայ: Մենք ալ այդ գիշեր աշակերտեցինք իրէն:

Ըստ մեր ուսուցիչի՝ «Ընկճուած մարդը ձիգ չի կրնար գալել»:

Մենք հակադրուեցանք՝ ըսելով. «Ընկճուած մարդը կրնայ նաեւ ըմբոստանալ»:

Ասատուրը թշնամանք շահելու կերպ մը կ'ուսուցանէ.

«Կանցնիս պատահական խանութի մը առջեւէն եւ կը բարեւես խանութպանը: Ուրիշ օր մը դարձեալ կը բարեւես, արդէն կը ժպտի քեզի, երրորդ օրը դարձեալ կը բարեւես, աւելի սիրալիր է հետդ, չորրորդ օրը չես բարեւեր... ու ահա ծայր կ'առնէ թշնամանք մը... Սըվոր նայէ, ինքզինքը մարդ կը կարծէ, կ'անցնի, բարեւ ալ չի տար... Հարցնող մը ըլլայ, թէ ինք ո՞վ է»:

Ուրիշ դասեր՝: Ասատուրը չի զլանար.

«Շունը կը յարձակի միայն վախկոտին վրայ», կամ «Անհայրենիք մարդը չի կրնար քաղաքակրթութիւն ստեղծել»:

Մենք կը հակադրուինք.

«Ո՛չ, Ասատուր, Եռկոսլաւիան վախկոտ չէր, տկար էր, յարձակեցան», կամ «Բայց որպիսի նպաստ բերին Արշիլ Կորքին ու Սարոյեանը Ամերիկային, Հանրի Վէրնէօյն ու Շարլ Ազնաւուրը, Գառզուն եւ Ժանսէմը՝ Յրանսային, ու այդպէս շատերը»:

Ասատուրը կը շարունակէ.

«Հողին տէր դառնալու միջոցը կամ կարմիր արիւնն է կամ կարմիր ոսկին»:

«Հոս ճիշդ ես, Ասատուր», - կ'ընդունինք մենք:

«Արտասահմանի հայութեան միամտութիւնը օգտագործողը կը կոչուի՝ Դաշնակցութիւն», - կը յայտարարէ Ասատուրը:

«Գիւտ է ըրածդ, Ասատուր», - կ'ըսենք:

«Հայաստանը մերթ Կէտք է ըմբոստանայ, մերթ հնազանդի գերիվեր ուժերու... հնազանդութեամբ ալ կարելի է զօրանալ, ինչպէս հնազանդելով, Խորհրդային Միութեան մէջ հիմնուեցաւ Մատենադարան, Եղեռ-

նի յուշարձան, Սարգարապատի համալիր», - կը թւարկէ մեր ուսուցիչը:

«Ծիշդ ես Ասատուր», - կը ձայնակցինք մենք:

«Երբ ծովերն ու ովկէանոսները յենած են Հողին, մենք ինչո՞ւ չյենինք մեր յողին», - խորհուրդ կու տայ մեր ընկերը:

«Ապրիս Ասատուր, բայց կ'ապրիս, կ'ապրինք Հողէն հեռու...», - կ'ըսենք ու գիշեր բարիով մը կը բաժնուինք ուսուցիչ մեր Ասատուրէն:

ՕՐ ՔԱՌԱՍՈՒՆՄԷԿԵՐՈՐԴ

Առաւօտեան Կարպիսի հետ պիտի երթայինք գերեզմանատուն՝ բարեւ տալու մեր մօր եւ քիչ մը զրուցելու: Կարօտցած էինք:

Մեր մայրը՝ Գեղանուն Վարդուհին, կը յանկերգեր յաճախ, թէ ինչու կը գրենք շատերուն մասին ու երբեք չենք խօսիր մեր հարազատ մօր մասին, որ եղեռնի օրերուն՝ հինգ տարեկան աղջնակ, մնացած է քիւրտերու մօտ:

Մեր մօր պարզ գերեզմանին առջեւ երկուքով խաչակնքեցինք եւ Հայր Մեր ըսինք: Երկաթէ խաչ կը կրէր մեր մօր հօրենական մականունը՝ Արօեան: Հինէն եկող նախադաս Ար-ը աստուածային դրոշ մ'ունի ու կը յիշեցնէ Արարատն ու Արմէնիան... Հոն են մեր մօր ծննդեան եւ մահուան թուականները՝ 1910-1979: Մեր հօր մականունը չկար հոն՝ Թորանեան: Մաման գերեզմանի մէջ անգամ բաժնուած էր իր ամուսինէն: Հայրիկը կանուխ մահացած էր՝ մայրիկը այրի թողելով իրենց երկու զաւակներով: Թորոս՝ երկամեայ եւ Մաքրուհի՝ հինգամեայ...

Վերի թուականը մեզի կը յուշէ, թէ այսօր մենք շատ աւելի մօտեցած ենք մեր վախճանեալ մօր ապրած տարիներուն եւ կրկնապատիկը ապրած մեր հօր ապրելուն: Չորս հոգի, չորս ճակատագիր...

Յայտնի են մեր հօր ու մօր ապրուած տարիներու սահմանները: Մերը անյայտ է: Երբ յայտնի դառնայ, մենք պիտի չիմանանք, ուրիշներ պիտի իմանան:

Յտեսութիւն ըսինք մեր մօր ու գալեցինք՝ Կարպիսին ցոյց տալու Զուղայեցի Պետիկ Խօճային դամբանը: Խօճա Պետիկ 1616թ. ընդարձակած եւ վերաշինել տուած է Ս.Քառասնից Մանկանց եկեղեցին, որ Հալէպի մեր մայր տաճարը կը նկատուի արդէն աւելի քան հինգ հարիւրամեայ:

1627թ., որպէս զրպարտութեանց նոխագ, Սուլթան Մուրատ 4-րդ

գլխատել տուած է խօսա Պետիկ: Իսկ Արտաւազդ Արքեպս. Սիւրմէեանը 1946թ. Հալէպի Հայոց գերեզմանատունէն այս նոր գերեզմանատունը փոխադրել տուած է խօսա Պետիկի ոսկորտիքն ու Յուշակոթողը: Այսպիսով կորուստէ փրկուած է խօսա Պետիկ:

Այցելեցինք նաեւ սասունցի եղբայրներ Յարութիւն եւ Միքայէլ Շատոյեաններու եւ Բուրդոյ Վարդան Աճէմեանի, արձակագիր Գէորգ Աճէմեանի հօր գերեզմանները: Սասունցիներ՝ թաղուած Սասունէն հեռու, ամբողջ կեանք մը երազած՝ Սասունը:

Տարիներ առաջ, գրականութեան սիրահար Յարութիւն Շատոյեանը Գուրգէն Մահարիին դրկած էր շիշ մը Հալէպի օդի: Շիշը մենք յանձնեցինք Գուրգէն խանին, որ անմիջապէս աթոռին տակ պահեց, որպէսզի փալանկացի իր կինը չտեսնէ օդին: Գուրգէն Մահարիին արգիլուած էր խմիչքի գործածութիւնը:

- Անտոնինա, ձայնեց Մահարին, սրանք Սփիւռքի Հայեր են, շատ են սիրում սուրճ խմել, հաճիս նրանց համար սուրճ պատրաստիր:

Երբ Անտոնինան փութաց խոհանոց, Մահարին աթոռին տակէն դուրս հանեց օդիին շիշը եւ, մի քանի կում կում տալով, ըսաւ.

- Օխա՛յ, կեանք կայ, աշխարհ եկանք, մեծացանք կաթ խմելով, հիմի էլ են ասում՝ «Կաթ խմիր, Մահարի»: Երեսայ ենք, ինչ է... անխիղճ բժիշկներ...

Հայոց գերեզմանատունէն ուղղուեցանք Հայոց Առաջնորդարան: Ժամադրուած էինք թեմիս առաջնորդ Գաթարոյեան Սրբազանին հետ, որուն եւ ներկայացուցինք Կարպիս Սուրէնեանը որպէս հեղինակ ու թարգմանիչ: Կարպիսը իր գոհունակութիւնը յայտնեց Սրբազանին մէկ ելոյթին այն մասին նկատմամբ, ուր ան շեշտած էր տագնապի հարցը գրականութեան մէջ:

Տագնապը ապրում է, իսկ ապրումը է ստեղծագործութեան մղիչ ուժը: Պահ մը խօսեցանք այս մասին:

Կարպիսը բացատրեց, թէ ինչպիսի տագնապներ է կ'անցնի ինք գրելէ առաջ եւ գրելու ընթացքին, իսկ գործը աւարտին հասցնելէ ետք կը խորհի, թէ ուրիշ մը գրած է այդ բոլորը, եւ ոչ թէ ինք:

Տագնապը կը փարատի, մինչեւ ուրիշ գործ մը սկսի խռովել հոգին:

Այնուհետեւ խօսեցանք թարգմանական գրականութեան դժուարու-

թիւններու, երկի մը ոգին կարենալ լիարիւն դարձնելու համար կատարուելիք նախնական աշխատանքներու, կարելիութեան սահմանին մէջ դէպքերու վայրերն անգամ ուսումնասիրելու, ճշգրիտ թարգմանական բացատրութիւններ գտնելու մասին: Այս ուղղութեամբ Կարպիսը շեշտեց Հայերէն լեզուի ճկունութիւնը եւ հարստութիւնը:

Դուրս ելանք գոհ սրտով:

Մտանք եկեղեցւոյ բակը, ուր կը գտնուի Զարեհեան թանգարանը: Այս թանգարանը նախապէս Ս. Աստուածածին եկեղեցին էր: Գաթարոյեան Սրբազանի օրով վերածուեցաւ թանգարանի: Դիտեցինք Հարուստ բովանդակութիւնը թանգարանին. արժէքաւոր եկեղեցական սպասներն ու հանդերձանքները՝ ոսկիէ ու ոսկեշող:

Կարպիսը ուրախ էր: Ճամբան առաջարկեցի երթալ-տեսնել այն խանութը քաղաքին Թէտրիպէ կոչուող փողոցին վրայ, ուր սովորութիւն ունեցած է նստիլ Սայաթ Նովայի հայրը: Իր օրերուն եղած է սրճարան: Այսօր անուշավաճառի խանութ է:

Մեր այս առաջարկը ըրած ենք բարձրաձայն, ճիշդ այն վայրին մէջ, ուր Հայկազեան վարժարանի տղոց բաժինն էր: Պատշգամբէն, հայ տիկին մը, մեր ձայնը լսելով, վեր հրաւիրեց մեզ: Հրաւէրը այնքան սրտառուչ էր, որ բարձրացանք: Պարզուեց Միսեաններու տունն էր: Ելանք մինչեւ տանիք: Անկէ կ'երեւէր մօտիկ հրապարակը, ձկնավաճառներու խանութը, Սիմոն Սիմոնեանի հիմնած երեմանի Սեւան տպարանը, ուր երկու թիւ «Սեւան» գրական պարբերականը հրապարակեց, կը տեսնուէր բերդը:

Ջերմ ընդունելութիւն էր: Ծնորհակալութիւն յայտնելով՝ իջանք եւ այցելեցինք նաեւ Մարոնեաններու բնակարանը: Այս տղան, աւարտած է Երեւանի Պոլիտեխնիկ ինստիտուտը, եւ երեք դուստրերը այժմ կ'ուսանին Մոսկուայի մէջ:

Մարոնեանը ցոյց տուաւ մեզի իրենց տան նկուղային յարկերը: Մի զարմանաք, եթէ յայտնենք, թէ յինգ յարգ իջանք վար: Ամենավարի յարկին անցքը պեթոնապատուած էր: Այդ անցքը կը տանէր դէպի բերդ: Հին օրերու կատարեալ հանելուկ:

Կարպիսը, տեսնելով այս բոլորը, ըսաւ.

- Վեպերու մէջ կարդացած էի, աչքերով տեսայ այս գետնափոր գաղտնուղիները, ուրեմն անցեալին ստորերկրեայ Հալէպ մըն ալ գոյութիւն ունեցած է:

Մարոնեանին մօրը հետ նստանք գրոյցի: Ան պէյլանցի էր՝ Կիւզէլեան գերդաստանէն: Զարմանալի, թէ Կարպիսը, թէ մենք կը ճանչնայինք շատ մը Կիւզէլեաններ Կիպրոսէն, Հալէպէն, Լոնտոնէն եւ Հայաստանէն:

Հարուստ տպաւորութեամբ կ'ելլենք Մարոնեաններու տունէն:

Մեր մանկութիւնը անցած է այս փողոցներու մէջ: Այստեղ մի քանի հարիւր մեթր քառակուսիի վրայ ունեցած ենք Կիւլպէնկեան, Արմէնեան, Հայկազեան, Կրթասիրաց, Ուսումնասիրաց, Կիլիկեան վարժարաններն ու աղջկանց գոլէճը, Եփրատ, Սուրիա, Արեւելք օրաթերթերու, «Նաիրի» ամսագիրի տպարանները, որոնց շարքին ունեցած ենք Անի, Տիգրիս, Տէր Սահակեան, Արարատ եւ Գրիգոր Պուրճլեանի տպարանը:

Այս փողոցներէն անցած են ժամանակի մեր նուիրեալ ուսուցիչները. Սիմոն Սիմոնեան, Սարգիս Եսփոճեան, Մարուքէ Սինանեան, Արտաշէս Սարգիսեան, Հրանոյշ Պէյլեան, Յարութիւն Գասպարեան, Ենովա եւ Ասատուր Պետեաններ, Իւլիւպէյեան, Տասնապետեան, Մկրտիչ Մկրտիչեան, Վարդան Երամեան, Երուանդ Պապայեան, Պալապան Խօճան, Գրիգոր Պողարեան, Մարիամ Վարժուհի, Լեւոն Լեւոնեան, տիկին Մարիամ ու Սաթենիկ, օրիորդ Աստղիկ, Նշան Յովհաննէսեան, Խաչատուր Յովհաննէսեան /Ս. Պալաթոն/, Հրանդ Մուրատ, Արսէն Կիտուր եւ այնքան ուրիշներ Փիլիպոս Դերձակեանի նման, որոնք Հալէպի ոգիով դաստիարակեցին եւ զինեցին մեր ու մեր յաջորդ սերունդները:

Կը նայինք փողոցին, ուսուցիչ Յովակիմ Պազգալեանը կը տեսնենք: Ամէն րոպէ մէկը կը բարձրանայ մեր աչքերուն առջեւ:

Մեր յիշածներն ու չյիշածները, ժամանակի բոլոր ուսուցիչները կը պատկանէին մէկ դասակարգի, որոնց համար կայ տրուելիք մէկ անուն՝ Անձինք նուիրեալք: Այդպէս չէր նաեւ Տէր Եղիշէ քահանայ Փանոսեանը, Տաւուտիէի Վարդանեան վարժարանի տնօրէնը, կամ ուսուցիչ դերասան Վարդան Պարիկեանը, Սեդրակ Զաւէնը եւ բոլորը: Կը թուեմ այս բոլորը ու բոլորին մասին կը խօսիմ Կարպիսին, մինչ ան իր ուսուցիչներուն մասին կը մտածէ:

ՕՐ ՔԱՌԱՍՈՒՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ

Կարպիսը կարդալով զբաղած է: Իսկ մեզմէ ներս գրելու անհուն փափաք մը յորձանքի վերածուած է: Եռացող կաթսային կափարիչը ուր որ է պիտի թռչի դէպի... Արդեօք կամըջնկէց Արաքս դարձած ենք...

Կ'ըսէի երէկ մտերիմներու, որ գերեզմանը մարդուն վերջը չէ: Մարդը գերեզմանէն ետք կ'ապրի երկրորդ կեանք մը: Կարգ մը մարդոց երկրորդ կեանքը շատ աւելի երկար կը տեւէ, քան իր ապրած օրերուն թիւը:

Բարեկամ մը ըսաւ. «Պէտք է յարգենք մարդը իր տառապանքին մեծութեան չափ»:

Այո, մարդը իր երկրորդ կեանքին ընթացքին կը յարգուի տուածովը ապրած իր օրերուն: Ու մարդեր կան, որոնք իրենց սոսկական անձը չէ, որ կը ներկայացնեն, այլ կը ներկայացնեն իրենց ժողովուրդը:

Հողին գացած մեծերը կը հաւաքուին ու կը բնակին մեր սիրտերուն ու հոգիներուն մէջ, մեր ուղեղին մէջ ու կը դառնան ստեղծագործ ուժ, ցորենի հատիկին պէս, որ հողին մէջ իյնալով, մեռնելով, կը դառնայ հարիւրապատիկ: Ահա այդպիսիները կը ներկայացնեն ժողովուրդ մը ամբողջ, այդպիսիներուն յետմահու կեանքը դարերով կը սահմանուի, աւելի ճիշդը դարերով չի սահմանուիր...

Մեր, հայերուս մօտ քիչ չէ թիւը այդպիսիներուն: Ամէն օր մեր շրթներուն վրայ են անոնք, մեր հոգիներուն ու մեր գործերուն մէջ՝ Ս. Մաշտոցէն սկսեալ:

Հողը միշտ ծնած է մեծեր: Եթէ կայ հողը եւ հողին վրայ շարունակուող ժողովուրդը, մանաւանդ պետական կեանքով ապրող ժողովուրդը, ուր յարգուած է լեզուն, յարգուած է մշակոյթը իր բոլոր ճիւղաւորումներով, ուր յարգուած է սերունդներ դաստիարակող ուսուցիչը, անպայման կը ծնին մեծեր, որոնք դարերուն նոր փայլք մը կու տան:

Բաց է ճամբան: Ծամբան կը նուաճուի քալելով: Գազաթները կը նուաճուին յամառ մագլցումով: Որքան մագլցինք, այնքան կը ծաւալի տեսադաշտը, մեր ընդգրկելու կարողութիւնը, կը փոխուին չափանիշերը, ու մենք աւելի պայծառացած, փոխանակ յոգնութիւն զգալու, տեսադաշտին անհունութեամբ կը զօրանանք եւ այդ ամբարուած ուժը կը վերածենք գործի:

Երկիրը կը հարստանայ: Այսինքն կը հարստանանք: Ու քանի մեր երկիրն ու մենք մէկ մասն ենք աշխարհին, աշխարհը կը հարստանայ:

Իրարու հարստութեամբ ուրախանալ միայն կարելի է: Իմ նմանս եթէ ութի է, ուրեմն ինչ-որ տեղ ես սխալանքի մէջ եմ: Պէտք կա՞յ հարցնել արեւին, թէ ինչո՞ւ իր լոյսը կը տարածէ անխտրականօրէն: Չէ՞ որ մենք յաճախ կ'ըսենք, թէ արեւի կտորներ ենք, շարշող, քալող

արեւ: Եթէ արեւ ենք, պարտինք ընել մեր արեւութիւնը: Այլապէ՞ս, պարզ է, սուտ արեւներ ենք, անպտուղ ներքինի, որ կապ չունի հողին մայրութեան հետ, արգասաւորութիւն հետ:

Վազը մըն է մերինը՝ արգանդէն մինչեւ փոսը գերեզմանի: Արգանդէն ազատուիլ կ'ուզենք ու կանչով մը աշխարհ կու գանք: Մեր մանկութենէն ձերբազատուիլ կ'ուզենք, բայց մեր մանկութիւնը մեր մէջ կը կրենք մեր ամբողջ կեանքին ընթացքին: Մեծցած մանուկներ ենք, ազատագրուիլ չենք կրնար:

Կը մեծնանք: Ու յետոյ, երբ երիտասարդի մեր ուժերը կը վատնենք սրբազան սիրոյ ու մեծ գաղափարներու գուպարի ճամբաներու վրայ, ու մեր մազերուն կ'իջնէ ձիւն, կ'ուզենք այս անգամ ազատուիլ մեր հասուն տարիքէն: Ահա այդ ժամանակ մենք զմեզ կը գտնենք մեծ փոսին առջեւ: Եկած ենք հողէն ու կը դառնանք հողին: Բայց երբեմն հոն չենք վերջանար, մեր տուածովը վազել կը շարունակենք:

Ուրեմն կեանքը շահուելիք յաղթանակներու անվերջ շղթայ մըն է, որուն օղակները որքան ալ շատանան կը մնան անամբողջ...

Այդ է պատճառը, որ անսկիզբ եւ անվախճան հասկացողութիւնը նստած է մեր մտածումներուն մէջ:

Յաճախ կը խորհինք կղզիներու մասին: Կղզի ըլլալ չի նշանակեր կղզիանալ: Մարդն ալ կղզի մըն է, երբ առանձին նստած է իր տունին չորս պատերուն մէջ: Բայց նոյնիսկ իր այդ վիճակին մէջ արդեօք կղզի մըն է: Կղզին ծովերու մակերեսէն բարձրացող երեւոյթ է, ինչ որ տեղ բարձունք եւ ծովերու ալիքներու միջոցաւ բոլոր մայր ցամաքներու հետ հաղորդակցելու կարողութիւնը ունի: Այդպէս ալ առանձին մարդը շուրջն ունի իր հողին, իր ցեղին անցեալին ու այսօրին ալիքները: Ան, ինքզինք առանձին կարծելով, առանձին չէ:

Չկայ առանձնութիւն: Մենք չենք հաւատար առանձնութեան:

Տխո՞ւր, այո, կը տխրինք երբեմն, երբ երկինքը ամպամած է, բայց ամպամած երկինքի ետին միշտ կը տեսնենք շողացող արեւը: Մթութիւնները մեզ կը յուշեն լուսաւոր օրեր: Ուրեմն մենք մթութեամբ չենք պարուրուիր երբեւէ: Նոյնիսկ ցաւը լոկ յուշաշար մըն է, որ մեզ կը մղէ ամբողջ մի ճամբաներու փնտռութիւն:

Յոյսը անկորուստ է, ինչպէս լոյսը: Յոյսը չի մեռնիր, ողջը չի թաղուիր, երկինքը փուլ չի գար, ոչ ալ կը թաղուի, զի մշտագոյ է:

Այս առաւօտ, ինչպէս ամէն օր, արթնցանք կանուխ: Մեր մեծ հօր ձայնը մեր ականջներուն. «Տղամարդը արթննալու է արեւէն առաջ, գործի լծուելու է թարմ մտքով»: Լոյս իջնէ գերեզմանիդ մեծ հայր, որ հարուստ էիր փորձառութեամբը կեանքիդ:

Մարդիկ ինչո՞ւ կը սոսկան մահէն: Քիչ առաջ մենք խնձոր մը կերանք եւ հունտերը նետեցինք աղբակալին մէջ: Չմեռա՞ւ այդ խնձորը մեր սեփական ձեռքովը: Հունտերը մահուան չուղարկեցինք: Պիտի ըսէք՝ ոչ: Խնձորը մեռաւ, որ կեանք տայ ձեզի: Բայց պարզ է չէ՞, որ ուտելու գործողութիւնը մաշում ալ կը յառաջացնէ մեզմէ ներս: Այդ մաշումը մեզ սնող խնձորին վրէժն է արդեօք: Իսկ որքա՞ն մարդկային հունտեր յումպէտս կը կորսուին կիրքի ալիքներուն վրայ...

Սպառում - սնանում, սնանում - սպառում, ահա կեանքին ելեւէջը կենդանական, թէ բուսական աշխարհին մէջ մինչեւ ի կատարածն աշխարհի, մինչեւ ծերանայ մեր մոլորակը ու կերպարանափոխուի, վերածուելու համար ո՞վ գիտէ ինչի՞...

Եւ այս բոլորին մէջ երկիրներ, սահմաններ, ժողովուրդներ, ցեղեր, գաղափարներ, անդադրում պատերազմներ:

Ի՞նչ է գաղափարը, կը մտածենք յաճախ ու կը գտնենք, որ մեր լեզուին մէջ գաղափար եզրը շատ մօտ կանգնած է կաղապար եզրին, ու կը շարունակենք մտածել՝ այս մէկը պարզ գուգադիպութիւն է արդեօք, թէ հասկացութեան ուղենիշ, քանզի կը զգանք, թէ ամէն գաղափար սահմաններ ունի, եւ ամէն սահմանի մէջ գտնուող մտածում սահմանափակում կը յառաջացնէ: Ուստի, կ'ըսենք. «Ամէն գաղափարախօսութիւն ինքնին սահմանափակում մըն է մարդկային ճախրող միտքին համար, որ չի սիրեր սահմանները եւ կ'ուզէ ընդմիշտ թուածել դէպի անսահմանութիւն»:

Այլապէս հազարամեակներու ընթացքին մարդկային կեանքը ինչպէ՞ս պիտի հասնէր մեր այս օրուան:

Ուրեմն, ամէն գաղափար, որ կը վերածուի գաղափարախօսութեան, սահմանափակում մըն է ինքնին, որ այսօր կրնայ զօրակոչի ենթարկել միլիոններ, իսկ վաղը ոչ թէ կրնայ, այլ անխուսափելիօրէն կը դիմի դէպի իր վախճանը, քանի որ կեանքը, մարդկային ուղիղը, սիրտը, հոգին ի սկզբանէ դէմ են սահմանափակումի...

Գաղափարը վնասելու համար չի ծնիր: Մարդը վնասելու համար

չի ծնիր: Բայց կրնայ վնասել: Գաղափարը կը ծնի ապրելու համար: Մարդը կը ծնի ապրելու համար եւ կը ձգտի իր տեսակի գոյատեւումին, բայց ունենալով մահուան մանրէն, ապրելով կը սպառի: Ապրիլը մեռնիլ է քիչ քիչ ու կը մեռնի՝ ծնունդ տալով ուրիշի գաղափարի մը, ուրիշ մարդէակի մը...

Կը խորհինք Նիակարայի ջրվժիթին մասին, որ գիշեր ու զօր, դարերէ ի վեր նոյն գահավէժ պռունկէ կալիքուի մեծաշառաչ: Բայց մեր մտածումներուն ջրվժիթները մեզի հետ կը պտտին, փողոց ու թաղամաս կը փոխեն, երկրէ երկիր, աշխարհամասէ աշխարհամաս կը թափառին ու չեն լքեր մեզ:

Ինչպէ՞ս ազատուինք այս յորձանքէն:

Սա բոլորին մեզի այնպէս կը թուի, որ մեր մտածումներուն խելայեղ այս պոռթկումէն ազատուելու միայն մէկ ձեւ գոյութիւն ունի: Այդ ալ մեր մտածումները թուղթին յանձնելն է:

Ոչ ոք կայ մեր շուրջ: Առանձին ենք, ուստի կը նախընտրենք գրել: Օրհնեալ թուղթ, ո՞վ ստեղծեց քեզ: Մարդը ստեղծեց քեզ՝ ինքնիրմէ ազատուելու համար: Անօգո՛ւտ: Մարդը քեզմէ ներս իր պատկերը գտաւ, իր ցանկութիւնները գտաւ: Մարդը, թո՛ւղթ, քեզմով բազմապատկուեցաւ, երբ մանաւանդ դարձաւ գիրք եւ լեցուց մեր աշխարհը: Թուղթ, քեզմէ ծնաւ հեռախօսը, ձայնասփիւռը, հեռատեսիլը, առաջ քեզմով ծնած էին նամակները՝ որպէս կարօտի թռչուններ:

Այս բոլոր ստեղծագործութիւնները մեր բարձրաթուիչ մտածումներուն սոսկ ստորակէտերն են: Մարդը պիտի ստեղծէ նոր միջոցներ՝ ինքնիրմէ ազատուելու, հանդարտելու, խաղաղելու համար: Բայց խաղաղիլը եւս մարդոց համար ոչ թէ վերջակէտ, այլ ստորակէտ մըն է:

Մեր մեծ մայրը ըսաւ. «Որդի, մի՛ յուսալքուիր, Աստուած ամէն տեղ է»: Մենք ըսինք. «Տատիկ, բայց սատանան եւս ամէն տեղ է»:

Ուստի, ուր լոյս կայ, հոն չուք ալ կայ, ուր կայ բարին, հոն է նաեւ չարը: Մեզի կը մնայ զինուորագրուիլ բարիին, որպէսզի շատնայ բարին, ու շատնալովը՝ պակսի չարը: Տոսթոեւսկին «Քարամազով եղբայրներ» վէպին մէջ իր հերոսին բերնովը կ'ըսէ. «Այստեղ սատանան Աստուծոյ դէմ է պայքարում, եւ մարդու սիրտն է ռազմադաշտը»:

Կ'ըսեն, թէ աստղեր կան, որոնց լոյսը հազարամեակներու ճամբորդութենէ մը ետք տակաւին չէ հասած երկիր մոլորակին: Կրնայ ըլլալ, որ տուեալ աստղը, որ օրին մէկը ծնած է, դար ու դարեր առաջ մեռած

ըլլայ, քանի ամէն ծնունդ մահով կը վերջանայ, եւ ամէն մահ տեղի կու տայ նոր ծնունդի: Լա՛ւ: Աստղը մեռած է, բայց իր լոյսը կը շարունակէ ճամբորդել, որ հասնի մեզի եւ մեզմէ ետք շարունակէ ճամբան՝ լոյսը բաշխելու հեռաւոր գոյութիւններու...

Մարդն ալ աստղ մը չէ՞: Ինք կրնայ մեռնիլ: Կը մեռնի այսինքն: Բայց իրմէ ծնած բարին, այսինքն լոյսը, անմար է եւ կրնայ ճամբորդել: Ուստի հարց կու տանք. «Քանի՞ դար պիտի ճամբորդեն Պեթհովէնի շողարձակած լոյսերը՝ սիմֆոնիաները, քանի՞ դար պիտի ճամբորդեն Մոցարդի ջութակի կենսուրախ քոնչերթոները, Խաչատուրեանի երկրորդ համանուագը քանի՞ դար պիտի լուսաւորէ սերունդները, ու քանի՞ դար Տոսթոեւսկին պիտի լուսաւորէ մարդկութիւնը «Քարամազով եղբայրներ»-ով:

Ուրեմն, մարդը կրնայ յաղթել չարին՝ լոյս տալով: Ինք կը մեռնի, բայց կը մնայ իր լոյսը: Ուրեմն, լոյսը ստեղծող մարդուն մէջ, բարին ստեղծող մարդուն մէջ աստուածութիւն մը կայ: Այդ է, որ զինք կը մղէ արարչագործութեան: Մարդը կը մեռնի: Բարին չի մեռնիր: Եւ քանի որ մարդը ծնունդ կու տայ իր նմանին՝ այր ու կնոջ միացումով, այսինքն մարդը կը դառնայ սիրոյ պտուղ, ուրեմն Աստուած սէր է: Ինչու խորթ նայուածք նետել մեր սեռական օրգաններուն վրայ, երբ անոնք սէրը կը յատկանշեն եւ Աստուածային են իրենց էութեամբ եւ տուած արդիւնքով նոր լոյսերու ճամբայ կը բանան, որ չարը պակսի, բարին աւելնայ: Մարդուն գոյութեան գալովը՝ Աստուած նոր բնակավայր մը ունեցաւ եւ յանձին մարդուն անմեռ դաշնակից մը իրեն պէս: Երբ դաշնակից են երկու հոգի, զօրացումը երկկողմանի է: Այսինքն մենք Աստուծոյ կը զօրանանք, եւ Աստուած՝ մեզմով: Ուստի պարտուելու վախէն ձերբազատուած ենք, եւ իզուր են սատանայի ջանքերը՝ դէպի յաղթանակ իր նկրտումի մէջ: Ու վա՛յ սատանային, որ յաւիտեանս ծեծուած շան կեանքով պիտի ապրի՝ պոչը ծալած, վնասալուծ, հաչոցանման հայհոյանքներով, որ իր բնութենէն կը ծնի:

Ինձմէ երգեր ու մեղեդիներ պիտի ծնին: Հո՞գս, որ ախորժալուր չեն սատանային համար:

Կ'ապրինք նիւթական դարի մը մէջ: Բայց աննիւթ դար եղա՞ծ է արդեօք: Բոլոր դարերը չեն նմանած իրարու՝ արտաքին փոփոխութիւններով հանդերձ: Ե՞րբ պիտի բերենք ոգիի յաղթանակը, երբ զօրաւոր ենք այնքա՜ն, ե՞րբ, որպէսզի մեր բանաստեղծին ըսածին պէս ճոխ

սեղաններու շուրջ չապրինք սովոր ոգիի:

Պիտի թոյլ տանք, որ երկիր մոլորակը այնքան ամայանայ, որ չգտնուի մէկը, որ տեսնէ արեւը, արշալոյսները, ալ ու ալուան ծաղկունքը այս հրաշք մոլորակին: Ո՛վ պիտի տեսնէ ծիածանի գոյներուն տակէն վազող աղջիկները՝ յանուն մօտալուտ մայրութեան, եթէ մենք չպահենք դարերու հարստութիւնները, զորս դիզեցին մեր նախահայրերը:

Կ'ըսեն՝ «Մարդը ցեխէն ծնած է»: Ու ցե՞խ պէտք է դառնայ անպայման առանց վերստին ծնիլ կարենալու: Ուրեմն, անհրաժեշտ է դարձել վերածել ուժերու զորակոչի՝ յանուն լինելութեան: Որովհետեւ, այլապէս, Շէքսպիրն է դարձեալ, որ բարձրադպրակ կը հնչեցնէ հարցը՝ **Լինե՞լ, թէ՛ չլինել...**

Աշխարհին ուղղեալ այս հարցը դամոկլեան սուր մըն է՝ մազէ մը կախուած:

Աշխարհը վերածել վեց միլիառաձայն երգչախումբի՝ լինելութեան ճիւղտին հլու, որպէսզի հասնինք խաղաղութեան, որպէսզի դիւթական մեր ձայնէն, տիեզերական կանչէն արթննալով, մե՛զ՝ 21-րդ դարու քաղաքացիներուս համերգը ծափերով դիմաւորեն բոլոր դարերու Հոմերոսները, Շէքսպիրները, Կէօթէները, Տոսթոեւսկիները, ու Նարեկացիին նստած Վանայ ծովի ափին օրհնեղութիւն մը յօրինէ՝ մոլորակի փրկութեան օրհնեղութիւնը:

Մարդը՝ հրաշքը տիեզերքին, պարտի հասնիլ այս յաղթանակին:

ՕՐ ՔԱՌԱՍՈՒՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ

Կը գրէինք այս տողերը, երբ Նիւ Ճըրզիէն հեռախօսեց Անդրանիկ Փոլատեանը՝ շնորհակալութիւն յայտնելով մեր մէկ յօդուածին համար, որուն նիւթը ինքն էր:

Ինք քառասուն եւ աւելի տարիներ շարունակ խմբագրած է թերթեր, հեղինակած բազում յօդուածներ ու գիրք, ու իր տասնամեակներու նուիրումին մասին գրած ենք յօդուած մը՝ բարի օր մաղթելու պէս:

Մարդ արարածը որքա՞ն կ'ուսխանայ բարեւով մը: Կ'երեւի բարեւին մէջ կայ արեւ: Ահա թէ ինչո՞ւ մարդը բարեւով մը կ'արբենայ: Իսկ մեր անկրկնելի բանաստեղծը չէ՞ ըսած.

«Ու բարեւի մը փոխան հազար բարիք ես տայի...»:

Կարպիսին հետ ալ խօսեցաւ Անդրանիկը: Կարպիսը Մելգոնեանէն կը յիշէր զինք: Մելգոնեանցիները զարմանալի յարգանք մը ունին իրա-

րու հանդէպ: Կարպիսը Անդրանիկէն խնդրեց, որ բարեւէ գրող Յակոբ Ասատուրեանը, որ շուտով պիտի հասնի իր դարալիր կեանքին:

Հեռախօսը Նիւ Ճըրզի - Հալէպ տարածութիւնը ըսպէի մը մէջ կրճատեց, ու երեք Մելգոնեանցի իրարու կապուեցան:

Բժիշկ Յարութիւնը եկաւ մեր մօտ ու խօսեցաւ Ասկլեպիադէս Բիւլքանցիի մասին: Յոյն բժիշկը ապրած է Ք.Ա. երկրորդէն առաջին դարերուն: Հիմնադիրն է բժշկութեան մէջ «Մեթոդական» անունով յայտնի դպրոցին, որուն ներկայացուցիչները պայքար մղեցին Հիպոկրատի տեսութիւններուն դէմ:

Մարդը կը սիրէ զանազանութիւն: Դէմ է միօրինականութեան: Այս միտքը մեզ տարաւ եղեռնի 50-ամեակին, երբ Երեւանի մէջ հարիւր հազարաւոր հայեր փողոց իջան վանկարկելու՝ «Հո՛ղե՛րը, հո՛ղե՛րը...»

Խումբ մը ուսանողներ ձերբակալուելով տարուեցան հարցաքննութեան: Մեր մէջէն մէկու մը հարց տուին. «Ի՞նչ գործով ես զբաղւում»: Ենթական ուսանող էր, բայց պատասխանեց.

- Ընկեր միլպետ, կօշիկի թիւ 3 ֆապրիկայում սթանտարտ կօշիկներ եմ կարում:

- Ի՞նչ ես ուզում ասել:

- Ուզում եմ ասել, որ սթանտարտ կօշիկ կարելի է պատրաստել, բայց սթանտարտ մար՞դ, չի կարելի երբեք:

Սկսանք վերստին կարգաւ էքէրմանի «Զրոյցներ Կէօթէի հետ» գիրքը: Այս գործը պարզ, խոհական ու խորունկ գտանք, ինչպէս տարիներ առաջ: Ահա միտք մը գիրքին էջ 17-էն.

«Մեր՝ ծերերիս, մոլորուելը ներելի էր: Մենք չունէինք հարթուած ճանապարհ: Իսկ ով աւելի ուշ է կեանք մտել, նրանից աւելի է պահանջւում: Նա չպէտք է նորից մոլորուի ու որոնի, այլ, ծերերի խորհուրդը օգտագործելով, առաջ ընթանայ: Բաւական չէ այնպիսի քայլեր անել, որոնք երբեւէ նպատակին կը մօտեցնեն: Մարդու կատարած իւրաքանչիւր քայլ պէտք է նպատակ լինի եւ միաժամանակ նրան առաջ տանի»:

Պարզ ու յստակ, որ մարդս մտածել կու տայ: Բարի առաջարկ, երբ խոսքերէ խոսափիլ կարելի է եւ ճիշդ ուղի որդեգրել: Կարծէք, դուք կը պատրաստուէիք երկար ճամբորդութեան մը եւ շուարած էիք՝ ո՞ր ճամբան ընտրել, երբ ահա կապոյտ ցուցանակ-ուղենիշ մը ցոյց կու տար ձեզի ճիշդ ուղին. Օգտուիլ մեծերու խորհուրդէն, եւ ոչ թէ աղմկել որպէս նորարար:

Աղմկողներ եղած են չա՛տ: Չկրկնել աղմուկը, որ չբազմանան մոլախոտերը, որպէսզի, դիտելով այդ բոլորը, մարգագետնի մը առջեւ ըլլալու խաբկանքը չապրինք:

Այս գիրքը կարծէք ըլլայ կապոյտ, ջինջ երկինք, որուն բոլոր էջերէն աչք կը քթթեն մեզի նշուլող աստղեր:

Ահա Կէօթէի մէկ այլ կարծիքը էջ 22-ի վրայ.

«Մենք ստիպուած նաեւ վատ գործերն էլ ենք լսում ու դիտում: Նման դէպքում մարդ ատելութեամբ է լցւում վատի նկատմամբ եւ աւելի ուշադիր լինում դէպի լաւը: Կարդալն այդպէս է: Երբ գիրքը մեզ դուր էի գալիս, մենք պարզապէս այն մի կող ենք գցում, իսկ թատրոնում ստիպուած ենք համբերել»:

Տարբեր է, երբ արտը կը ջրուի տեղատարափ անձրեւով, եւ տարբեր, երբ խաղաղ հոսող գետէ մը կամ աղբիւրէ մը ճիւղաւորում կը ստեղծեն եւ կը ջրես արտդ՝ հողի, ցանքի յագեցումին պահանջովը:

Այդպէս ալ գրականութիւնը: Բոպէի ազդեցութեան թափը չի պահեր գրիչդ: Կրանաս կարկուտի պէս տեղալ ու փնասել նիւթիդ: Իսկ երբ նստուածք տան խոհերդ, խորանաս եւ գիտակցական քննարկումի ենթարկես տեսածներդ եւ միայն այդ ժամանակ յանձնես թուղթին, ակներեւօրէն շահած կ'ըլլայ նիւթը, որ լաւին բերկրանքը կը բերէ քեզի, նաեւ ընթերցողին, որ կ'ուզէ վերադառնալ նման գիրքի մը:

Ահա ինչու մենք վերադարձանք էքէրմանի գիրքին:

էքէրմանը կարդալու միջոցին զարմանալի զգացողութիւն մը ապրեցանք: Կարծէք մենք ըլլայինք Կէօթէի դիմաց նստողն ու անոր հետ զրուցողը: Բայց մենք Կէօթէն չէինք պատկերացներ այնպէս, ինչպէս ցոյց կու տային զինք այս գիրքին մէջ օգտագործուած լուսանկարները:

Կէօթէն մեզմէ ներս աննիւթական այն ներկայութիւնն էր, զոր, չկարենալով մեկնաբանել, կ'անուանենք՝ Աստուած:

Կարծէք նստած էինք հովուերգական տեսարանի մը առջեւ, ուր բացօդեայ ծաղկալից այդ դաշտին վրայ նուագախումբ մըն ալ կար

Պեթհոլէնի սիմֆոնիները հնչեցնող:

Մեր այդ վիճակը, պահը վերացումի, ափսոս, չենք կրնար վերարտադրել ինչպէս էքէրմանը վարպետօրէն կը հիւսէ՝ զուսպ, բնական, կենսալի, ներքին ապրումով, հոգեկան փոթորկումով, ամբողջական անկեղծութեամբ...

Վերադարձանք մեր ընթերցումին, ու պահ մը մտածեցինք մեծ ծնունդներու մասին: Արդեօք Կէօթէն կամ Շէյքսպիրը ժամանակի՞ ծնունդն էին, թէ իրենք ժամանակը յատկանշեցին: Կէօթէն հիացած է Շէյքսպիրէն եւ յարգած՝ Պայրընը: Մեծերը գիտցած են յարգել մեծերը եւ չդատափետտել զանոնք: Դատափետտումով կը զբաղին փոքրերը, որոնք ակնաղբիւրին քար նետելով կը կարծեն պղտորած ըլլալ պայծառութիւն մը:

Այո, մեծերը դարաշրջան կը ստեղծեն:

Խօսեցանք մարդոց մասին: Իսկ ի՞նչ կրնանք ըսել բնական գեղեցկութիւններու՝ Արարատի, Մոն Պլանի, Ֆուլի Եամայի, Էվերէսթի մասին: Ո՞վ ծնած է զիրենք: Ժամանակ՞ը: Իսկ եթէ Արարատը փոխադրենք Սահարա, նոյնքան վեհ կը թուի՞, կամ Ֆուլի Եաման փոխադրենք Հայաստան, կը դառնա՞յ պաշտելի:

Բայց Շէյքսպիրը, ուր ալ տանինք, պաշտելի կը մնայ: Կէօթէի Վերթերը, ուր ալ տանինք Ֆաուստով, կը մնայ աստուածային: Նարեկացին, ուր ալ փոխադրենք, կը մնայ երկնամերձ...

Լուսաբացը իր լինելութեան մէջ է: Ես քնած եմ, թէ արթուն: Սա պահուն կ'երեւի, թէ մոլորակը նոյնպէս կէսքուն է կէս արթուն: Միշտ այդպէս է մեր մոլորակը. մէյ մը իր մէկ երեսը ցոյց կու տայ արեւին, մէյ մը միւս երեսը եւ ասկէ՝ իր քաղած օգուտը չկարծէք քիչ է: Խորհած էք երբեւիցէ, որ եթէ մեր մոլորակը օրուան բոլոր ժամերուն իր դէմք ու ծոծրակով նայէր արեւին, ինչ կ'ըլլար մեր վիճակը:

Քնած եմ, թէ կիսարթուն, բայց ահա մտածումներու ալիքներու մէջ կը լողամ: Անկողնիս մէջ եմ: Դուրսէն թռչուններու դայլայլ կը լսեմ, բայց մտածումներս անոնց երգերուն այսպէս կը պատասխանէ. «Երգեցէ՛ք, քանի ձեր մինիւնիկ թռքերուն մէջ շունչ կայ, երգեցէ՛ք, բնութեան մէջ ոչինչ կը կորսուի, եւ մահն իսկ ստեղծագործութիւն է: Մի՛ զարմանաք, եթէ մարդուս ծնունդը, գարնան փթթումը ծառ ու ծաղկանց ստեղծագործութիւն է, հապա տերեւաթափը՞, կամ այսպէս կոչուած մահ՞ը, ինչու՞ ստեղծագործութիւն չկոչուին: Ստեղծագործու-

թիւն են...»:

Մեր ուղեղը լարուեցաւ: Եւանք նստեցանք անկողնին մէջ ու շարունակեցինք մտածել: Եթէ մահը ստեղծագործութիւն է, հապա ինչպէ՞ս մեր Վահագն աստուածը կ'ապրի տակաւին իր մահէն, ստոյգ չենք գիտեր քանի՞ հազար տարի ետք ու մեր հայրերուն հետ ի պատիւ իրեն կը կրկնենք.

Երկնէր երկին, երկնէր երկիր,
Երկնէր եւ ծովն ծիրանի,
Երկն ի ծովուն ունէր եւ զկարմրիկն եղեգնիկ,
Ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր,
Ընդ եղեգան փող բոց ելանէր,
Եւ ի բոցոյն վազէր խարտեաշ պատանեկիկ,
Նա հուր հեր ունէր,
Ապա թէ /բոց ունէր մօրուս
Եւ աչքունքն էին արեգակունք...

Նոյնը է՞ Նարեկացին: Նոյնը է՞ Պայրընը: Նոյնը է՞ Մատրաս ծնած «Ազգարար» թերթը, որ 1794-էն ի վեր ունեցաւ հազարաւոր թողունք: Այսինքն իր ստեղծագործ մահով կը շարունակէ լուսաւորել հայ լրագրութեան անկասելի ճամբան:

Առէք Տոսթոեւսկիի «Քարամազով եղբայրներ» վէպին նախորդող՝ գրողին նօթերը: Հոն շատ միտքեր կան, որոնք վէպին մէջ տեղ չեն գտած:

Սուրէնեանն է յուշողը. «Տոսթոեւսկին իր նօթերուն մէջ կը գրէ, թէ յեղափոխութիւնը ոչինչ կու տայ մարդոց, բացի սէրը զեղջիւն եւ ատելութիւնը խորացնելէ»:

Այս ձեւակերպումը վէպին մէջ չկայ: Այսինքն ծնած այս միտքը մեռած կը թուի՝ վէպին մէջ արձանագրուած չըլլալովը: Բայց զգո՞յ՜: Ընթերցողը, կարդալով ամբողջ վէպը, կը նկատէ, թէ նոյն այդ գաղափարը տարածուած է ամբողջ այդ գիրքին մէջ: Նոյնը է՞ ստեղծագործողին համար, երբ կը գրէ էջեր ու էջեր եւ երբ գործը պիտի յանձնէ տպագրութեան, վերջին անգամ մըն ալ կը կարդայ իր սեփական գործը եւ իր իսկ ձեռքովը ահագին հատուածներ կը մկրատէ: Ստեղծագործութիւնը կը խտանայ, կը դառնայ կուռ, եւ ընթերցողը ուժգին կը կապուի

տրուածին: Իսկ նետուած մասը, ստեղծագործութիւնն է՞ր: Է՞ր: Բայց մահով աւելի գեղեցկացուց գրուածքը, այսինքն իր մահով իսկ վերածուեցաւ ստեղծագործութեան:

Մեր եկեղեցին որքա՞ն ճիշդ կը բնորոշէ մահը՝ երգելով.

Մահուամբ զմահ կոխեաց

Եւ յարութեամբ իւրոյ

Մեզ զկեանս պարգեւեաց:

Ու կ'աւելացնէ. «Նմա փառք, յաւիտեանս, ամէն»:

Այո, Փա՞ռք, զի առանց յարութեան գաղափարին, մեր կենսունակութիւնը կը դառնայ խիստ կասկածելի, եւ մահը կը դադրի ստեղծագործութիւն ըլլալէ:

Դարձիր մոլորակ, դարձիր, թող ըլլայ գիշեր, զի մենք գիտենք, այս գիշերը այգաբացի մը խոստումն է՝ կեանքի ու մահուան հոլովոյթ:

Բոլոր մեծերը տեղ մը կը հանգիպին իրարու ու կը զօրացնեն զիրար, նոյնիսկ, եթէ ապրած ըլլան դարերու տարբերութեամբ: Բայց վերջնենք խոհերը երկու հոգիի, որոնք ապրած են նոյն դարուն ու շօշափած նոյն նիւթը՝ յեղափոխութիւնը: Քիչ վերը տուինք կարծիքը Տոսթոեւսկիին: Այժմ լսենք Կէօթէն՝ էքէրմանի գրիչով տպուած գիրքին 53-րդ էջին վրայ.

«Ես չէի կարող լինել Ֆրանսական յեղափոխութեան բարեկամը, որովհետեւ շատ մօտիկից տեսնում էի նրա պատճառած սարսափները, որոնք իւրաքանչիւր օր, իւրաքանչիւր ժամ վրդովեցնում էին ինձ, մինչդեռ նրա բարերար հետեւանքը բոլորովին չէր երեւում: Սակայն ես միաժամանակ բարեկամ չեմ եղել պետական կամայականութիւնների: Նմանապէս լիովին համոզուած եմ եղել, որ իւրաքանչիւր մեծ յեղափոխութիւն կատարւում է ոչ թէ ժողովրդի, այլ պետութիւնների մեղքով: Բոլորովին յեղափոխութիւններ չեն լինի, եթէ պետութիւնները արդարացի եւ զգօն լինեն, ժամանակին կատարուող ռեֆորմներով ընդառաջ գնան ժողովրդին եւ չյամառեն, որ բարեւաւման պահանջը ներքեւից սկսուի: Եւ որովհետեւ ես յեղափոխութիւններն ատում էի, դրա համար ինձ անուանել են գոյութիւն ունեցող կարգերի բարեկամ: Սակայն դա մի շատ երկիմաստ կոչում է, որից ես հրաժարւում եմ: Եթէ գոյութիւն ունեցող կարգերը ամէն ինչով օրինակելի, լաւ եւ արդարացի լինէին, ես, ի հարկէ, դրանց դէմ չէի լինի: Բայց որովհետեւ շատ լաւ բաների կողքին գոյութիւն ունէին նաեւ նոյնքան վատերը,

անարդարացին եւ ոչ կատարեալը, ուստի լինել այդ կարգերի բարեկամը նշանակում էր լինել իր դարն ապրածի եւ վատի բարեկամը»;

Գրեթէ երկու դար առաջ ըստած այս խօսքերը որքա՞ն կը պատշաճին խորհրդային իրաւակարգին:

ՕՐ ՔԱՌԱՍՈՒՆՉՈՐՍԵՐՈՐԴ

Քիչ առաջ կը ջրէինք մեր տան պարտէզին ծաղիկներն ու ծառերը: Մինչեւ այս պահն ալ հողին բուրմունքը կը յամենայ մեր ունեւորուն վրայ: Իսկ ծաղիկները, ծառերը, արդէն խշշալով, կարծէք, շնորհակալութիւն կը յայտնէին մեզի, մինչ մենք, մեր կարգին կը փսփսայինք. «Ի՛նչ էր մեր ըրածը, պարզապէս ձեր բաժին ջուրն էր, որ կը մատուցէինք ձեզի: Եթէ չտայինք ձեր բաժին ջուրը, ոչ կը պոռայիք, ոչ կաղերսէիք, ոչ ալ կելէիք ցոյցի: Բայց կ'ընէիք բան մը, որ բիւրիցս աւելի զօրաւոր է, քան բոլոր գանգատները... պարզապէս մեզ կը զրկէիք ձեր տեսքէն, ձեր բուրմունքէն, սօսափիւնէն, ամառնային զովաշունչ շուքէն, պտուղներէն եւ վերջապէս ձեր գոյութենէն... ձեր լուսեան մեկնիլը կ'ըլլար քիչ մը մեր մեկնիլը, մինչ ձեր մնալը մեր գոյատեւելն է քիչ մը...»:

Խորհուրդ մը կայ մուէզզինի առաւօտեան աղօթքին մէջ՝ ուղղուած առ Աստուած: Այդ աղօթքը կարծէք քիչ մը կը յիշեցնէ աքլորականչը, որպէսզի մարդիկ արթնան, լուացուին եւ մեկնին աշխատանքի:

Փոխուած են աշխատանքի պայմանները, ամէն ինչ մեքենացած է, նոյնիսկ մեքենականացած են մարդիկ: Բայց աղօթքի ժամերը չեն փոխուած: Հին օրերուն մուէզզինի ձայնը կու գար հեռուներէն ու իր հետ խորհուրդ մը կը բերէր: Մարդկային ձայնը այսօր միացած է բարձրախօսներու, որով կորսուեցուցած է իր երբեմնի ախորժալուր բնոյթը, խորհուրդը:

Կարպիսը ժամը չորսին արթնցած էր մուէզզինի բարձրախօսային աղմուկէն ու ալ չէր կրցած քնանալ: Անքնութեանը յաջորդած էր միկրէնը: Բայց այս տղան ըսած է մեզ ու քանիցս կրկնած, թէ ինք կը սիրէ ցաւը, քանի այդ ցաւին անցնելէն ետք ինք խորապէս կ'ապրի անցաւութեան պատճառած հրճուանքին պահերը:

Յարակարծութիւն - Paradox, գուցէ: Բայց ինք այդպէս կը զգար: Ելլելով այս տուեալէն՝ ըսինք Կարպիսին.

- Կարպիս, ցաւը քու թշնամի՞դ է, թէ բարեկամդ: Եթէ ճիշդ է

վերի ըսածդ, ուրեմն դուն մե՛ծ, հրճուալի ուրախութիւն մը կը վայելես, որքան թշնամիներ ունենաս:

- Ոչ, - ըսաւ, - ես թշնամիներ չունիմ: Գէթ լուր չունիմ, որ ունիմ թշնամիներ: Եթէ լուր չունիմ, ուրեմն թշնամի չունիմ:

- Ուրեմն, - պատասխանեցինք մենք, - եթէ տեղ մը՝ Հնդկաստանի մէջ, այսօր անօթի, անսուղ հազարաւոր մանուկներ մեռնին, ու դուն լուր չունենաս, անոնք մեռած չե՞ն ըլլար: Իսկ դուն թշնամի մը ունիս, որ ինչպէս մեր մայրը կ'ըսէր. «Աստուած թշնամիիս ալ չտայ»:

- Ո՞վ է եղեր այդ անծանօթ թշնամիս, - հարցուց Կարպիս:

- Միկրէնը:

- Միկրէնը տասնամեակներու բարեկամս է, - ծոր տալով յարեց Կարպիսը, - տասնամեակներէ ի վեր կը պայքարի ինծի դէմ՝ յաճախակի այցելութիւններով: Զիս զգետնել կ'ուզէ, բայց ապարդիւն: Միկրէնը կը պարգեւէ ինծի յաղթելու հրճուանքը: Ըսի չէ՞, առանց միկրէնիս գոյութեան, բազմաթիւ յաղթանակներու հրճուանքը վայելել պիտի չկարենայի...

Ամէն ինչ յարաբերական է: Բացարձակ ճշմարտութիւն՝ բոլորին կողմէ ընդունելի, կերելի չկայ: Այս տղան կը մտածէ՝ «Իր ըսածը իր ճշմարտութիւնն է»: Հակաճառելը անիմաստ է: Եթէ պիտի հակաճառենք, խօսած պիտի ըլլանք մեր ճշմարտութեան մասին, որ իրը չէ: Եթէ պիտի պաշտպանենք մե՛ր ճշմարտութիւնը, ինչո՞ւ արգիլենք, որ ինք յայտարարէ ի՛ր ճշմարտութիւնը:

Այս մտածումները, եթէ վերածուին օրէնքի, կրնան շատ մը անախորժութիւններ պատճառել: Նայած ի՛նչ պայմաններու յարմարեցնել կը ջանանք զանոնք: Զգոյշ ըլլանք: Ամէն գաղափար ամէն տեղ օգտագործելը մեզ չի հասցներ նոյն արդիւնքին: Գաղափարը կաղապարի վերածելը յիմարութիւններու ամենէն սոսկալին է:

Մինչ կը գրուէին այս տողեր, մեր հեռախօսը չորս անգամ հնչեց: Չորս տարբեր մարդիկ սխալմամբ գիծիս ճամբուն ինկած էին: Չբարկացանք: Մեղմ ձայնով մը ըսինք. «Ներեցէք, ձեր փնտրուած թիւը չէ»: Ինչ յանցանք ունէին զանգողները, եթէ ճիշդ թիւ մը հաւաքելով սխալ տեղ ինկած էին: Կը պատահէ: Խանգարուեցա՞նք: Այո՛: Բայց յայտնօրէն խանգարուիլը մեր կեանքին մաս կը կազմէ: Բարկանալով՝ ի՞նչ պիտի ըլլայ շահս: Բարկանալ մը, որ վնասակար է: Չբարկանալով՝ շահս՝ ջիղերու հանդարտութիւն, այլապէ՛ս, ո՞վ գիտէ, մարմինիս մէջ

ի՞նչ յոյզեր պիտի արտադրուէին եւ ի՞նչ ուղիներով ֆիզիքական վնաս պատճառէին...

Իմաստասէրը դարեր առաջ ըսած է. «Եթէ ինքզինքս չսիրէի, պիտի բարկանայի ձեր վրայ»:

Մարդը մեծագործութիւններու մղողը բարի անձնասիրութիւնն է շատ անգամ:

ՕՐ ՔԱՌԱՍՈՒՆՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Ապրիլի 12-ն էր: Օրը երեքշաբթի: Շաբաթ մը առաջ որոշած էինք խումբով մը մեկնիլ Մեսքէնէ, Ռասաֆէ, Ռագգա եւ անցնիլ Տէր Զօր: Այս երթը Կարպիսին համար էր, որպէսզի տեսնէր Եփրատ մայր գետը՝ տարբեր հոսանքներուն վրայ ու տեսնէր նաեւ Մեծ Եղեռնի այն կեդրոնները, որոնց յիշատակումն անգամ կը փշաքաղէ մեր սերունդը:

Մեր սերունդը խորագոյն ազդեցութեան տակն է եղեռնի ճամբաներէն, մահուան ճամբաներէն անցած մեր ծնողներուն:

Կարպիսին համար այս 375 քիլոմետր հաշուող ճամբան՝ իր շուրջի տափաստանային երեւոյթով, տեղ-տեղ երեւցող Եփրատով, Ռասաֆէ հնագոյն քաղաքի մը յամեցող աւերակներով, տեսականօրէն նորութիւններ չէին: Կարպիսը՝ որպէս քննախոյզ ընթերցող, «Ճանցած» էր այս բոլորը: Պատանիի ու հասուն մարդու իր հոգին, եթէ հմայուած էր հին քաղաքներու կառոյցներով՝ ըլլային կամուրջ, ճանապարհ, պալատ, թէ միանաւ կամ եռանաւ պաղիլիք, ապա ըմբոստացած էր նաեւ ի լուր անհաւատալի այն զրկանքներուն, որոնք եղած էին բաժինը հարիւր հազարաւոր մեր հայրենակիցներուն:

Հայ մայրերու բազմութիւններ անցեր էին այս աւազներուն վրայէն՝ կիզիչ արեւի շողերուն տակ՝ բոկոտն, ծարաւ, յոգնատանջ, սպառած:

Կարպիսը սուրացող ինքնաշարժի լուսամուտէն կը դիտէր իր շուրջ թաւալող դաշտերը եւ յայտնօրէն մեզի հետ չէր: Մերթ խորունկ ա՛խ մը կը քաշէր ան ու կ'արտաբերէր այսպիսի խօսքեր. «Իմ մեծ հայրս ու մեծ մայրս կորսուած են այս հողերուն վրայ, գուցէ խեղդուած են Եփրատի մէջ, ո՞վ գիտէ...»:

Կարպիսը մեր մահուան կարաւաններուն հետ էր:

Այսպէս, մէկ քանի սերունդ տակաւին կը շարունակէ մնալ սարսափի ու մահուան օրերու կոշմարային ազդեցութեանը տակ

Հին Մէսքէնէն մնացած էր Եփրատի վրայ նոր կառուցուած ամբար-

տակի տակ: Հայուն մահուան կայաններէն մէկն էր Մէսքէնէն: Հոս, միջոցին մէջ կը յամենային տակաւին ճիչերն ու ողբերը մեր անսուղ ու մորթուող քոյրերուն ու եղբայրներուն: Անոնք մտրակի տակ անցան մահուան ճամբաներէն: Մենք եկած էինք ինքնաշարժով...

Ռասաֆէն խորունկ տպաւորութիւն թողուց մեր վրայ: Դարերը մեզի կը նայէին փշրուող մարմարիոնէ աչքերով: Ընդարձակ բերդաքաղաք մը՝ պարիսպներով շրջապատուած, գրեթէ քառակուսի ու տակաւին կառոյցներու մնացորդներ պարիսպներէն դուրս, որոնք պահակակէտեր ըլլալու էին:

Մեր տեսածները հռովմա-բիւզանդական ոճի արտայայտութիւն էին:

Քաղաքի մուտքին կամարակապ Մայր դուռը՝ նախազարդ, դրասանգուած խաղողի ողկոյզներով ու տեղ-տեղ նուռերով, շքեղ կոչուելու չափ գեղեցիկ էր, որուն ճակատէն մեզ կը դիտէր թէեւ փոքր, բայց սիրուն քարէ խաչը: Նոյնպիսի խաչեր՝ կողմնակի աջ ու ձախ զոյգ կամարներու ուղիղ կեդրոնին:

Արդեօք այս քարէ խաչերը յուշարարները չէին այն իրողութեան, որ Ռասաֆէն եղած ըլլար քրիստոնէական կառոյց եւ գործ 4-5-րդ դարերու: Այսպէս ուրկէ՞ այս խաչերը:

Պտոյտ մը կատարելով քաղաքին մէջ՝ գտանք փլատակները եռանաւ եկեղեցիի մը, որ իր խորքին ունէր մեկուսի խորան մը: Այս մէկը կը յիշեցնէր հեթանոսական տաճար մը: Արդեօք մեր կարծածէն աւելի հին չէի՞ն մեզ շրջապատող այս աւերակները: Զէի՞ն կառուցուած մեր թուականէն առաջ եւ ապա դարձած բնակավայրը քրիստոնեաներու:

Մեծ է թիւը հեթանոսական այն տաճարներուն, որոնք նոր կրօնի ազդեցութեան տակ վերածուած են եկեղեցիներու, ինչպէս թիւրքը այսօր մեր եկեղեցիները, եթէ չեն կործանած, կը վերածեն մզկիթներու:

Վերադարձին կը պարզենք Ռասաֆէի հիմնադրութեան թուականը:

Կը շարունակենք մեր ճամբան: Հեռու չենք Ռագգայէն:

Եփրատի վրայ իր թեւերը տարածած Ռագգան հին օրերուն եղած է առեւտուրի կեդրոն եւ ուշադրութիւնը գրաւած Պաղտատի խալիֆ Հարուն էլ Ռաշիտին, որ ծառուղի մը հաստատած է Պաղտատէն՝ Ռագգա:

Քաղաքի մէջ պահպանուած են պատմութիւնը յիշեցնող կաւէ կա-

ռոյցներ: Կը շրջանցենք քաղաքը՝ երթալու համար հեռու, Եփրատի մէկ գեղատեսիլ ափը, ուրկէ կը դիտենք արեւմուտը, խաղաղ իրիկնապահ, ջուրի ճողբիւն, ցատկրտող ձուկեր...: Իսկ յետոյ կ'երթանք Ասատուրին ու Թորոսին մտերիմ՝ Ապումըկըրին տունը, որ հեռու էր:

Կարպիսը էյֆորիայի զանակներուն մէջ էր թէ՛ ամբողջ ճամբու ընթացքին, թէ՛ Ապումըկըրենց տանը մէջ: Ան երբեք չէր երեւակայեր, որ պիտի հանդիպէր հայ ընտանիքի մը Հայաստանէն այնքա՛ն հեռու այս քաղաքին մէջ: Մինչեւ ուշ գիշեր կարծարծուի կրակը՝ խորովածի բոյր մը տարածելով օդի շիշերուն շուրջ: Թորոս Պասմաճեանն ու Ասատուր Պետեանը դարձած էին վարպետ ձկնորսներ: Իրենց վարպետութեան արդիւնքն էր տարածուող բոյրը:

Ընթրիքի սեղան է: Կը բացուին բոցէ լեզուները խօսքի՝ մաղթանքներ, սրամտութիւններ: Կը մնանք զոյգ բոցերու մէջ՝ խորովածի կրակէն ու մրցումի ելած խօսքերէն բարձրացող:

Յարուցուած հարցերը բազմաթիւ են՝ ազգային, ընկերային, քաղաքական: Լուծումներ՝, առ այժմ չկան: Ըստ երեւոյթին լուծումները կը կարօտին երկա՛ր, շատ երկար ժամանակի: Ո՞վ գիտէ, որքան մնացած է, եւ ինչեր տեսնելու եւ ապրելու առիթը մնացած է մեզի համար...

Ձարմանքի արտայայտութիւն ունեցող լայնաբաց աչքերով եկած ենք աշխարհ ու կ'երեւի զարմանալով ալ պիտի փակենք մեր աչքերը ու մեկնինք հրաշք այս կեանքէն՝ առանց բան մը կարենալ փոխելու:

Գիշերուան պահանջը մեզ կը նետէ Մորփէոսի գիրկը: Կազդուրիչ մեր քունը երկար չի տեւեր: Վաղ առաւօտեան քաղաքին մուկզգիւնները համերգ մը կու տան բարձրախօսներէն՝ հաւատացեալները աղօթքի հրաւիրելով: Տղաքը մէկիկ-մէկիկ կ'արթնան: Մենք կանխած ենք բոլորը ու մեր պայուսակը սեղանի վերածած, կողմնակի պատէն կախուած կարմորակ լոյսի մը տակ օրուան դէպքերը կ'արձանագրենք ու մտովի կ'ըսենք. «Կ'երեւի կան օրէնքներ, որոնք ստեղծուած են մարդ ստրկացնելու համար: Նոյն չըրի՞ն բոլոր մեծապետական կառոյցները անցնող ու ներկայ բոլոր դարերու ընթացքին: Նոյն չե՞ն ըրած ու ընեն բոլոր կրօնները՝ ըլլան հեթանոսական, թէ՛ այժմու...»

Բոլոր կազմակերպութիւնները ճնշիչ մեքենաներ են, ոմանք քիչ մարդոց եւ ոմանք բազմութիւններու վրայ»:

Ապումըկըրը, որուն հիւրն ենք, ծնունդն է այս շրջանին: Ուրֆացի ծնողներու՝ զաւակ: Մկրտիչ անուն զաւակ մը ունենալու, ըստ ընկալեալ

սովորութեան, արաբները զինք կը կոչեն Ապումըկըր, որ Թարգմանի՝ հայր Մկրտիչի: Այս բացատրութիւնը կրնայ հասկցուիլ նաեւ որպէս որդի Մըկըրի: Ուրեմն, Ապումըկըրը, որուն անունը Գրիգոր է, երբէք չէ ճանչուած Գրիգոր անունով:

Առաւօտ է: Խումբը պիտի բաժնուի երկուքի: Մենք Կարպիսին հետ պիտի մեկնինք Տէր Զօր, Ասատուրն ու Թորոսը՝ ձկնորսութեան:

Հազիւ ըմպած ատաւօտեան սուրճը, դուրս կու գանք Ապումըկըրին հիւրընկալ տունէն, ուր գիշեր մը երազներ հիւսեցինք ու վայելեցինք այդ տան ճոխ սեղանը հայաբոյր մթնոլորտի մը մէջ:

Ռազգայի հրապարակէն պիտի ուղեւորուինք դէպի Տէր Զօր:

Այստեղ կը հանդիպինք քիւրտ պատանիներու խումբի մը՝ կօշիկ ներկողների: Վերջին երկու երեք տասնամեակներուն, քիւրտերը, լքելով իրենց լեռները, գիւղական կեանքը, կը խուժեն դէպի քաղաքներ: Ահա ասոնք քաղաք իջած լաճեր են, օրուան հացի ի խնդիր անցորդներու կօշիկները կը ներկեն: Մէկը կ'ըսէ՝ «Պարոն, ես ներկեմ ձեր կօշիկները, իմ ներկա լաւագոյնն է», ուրիշ մը իր խոզանակը կը գովէ, երրորդ մը՝ իր վարպետ ըլլալը կը յայտարարէ...

Կարպիսը տխուր է: Երբ կը շարժինք, կ'ըսէ.

- Ես երբեք կօշիկս ուրիշին ներկել չէի տուած: Միշտ ես ներկած եմ: Տեսակ մը նուաստացած կը զգամ սա մատղաշ տղոց հաշտոյն: Արդեօք կարեւոր էր սա կօշիկ ներկել տալը, երբ ուխտի կ'երթանք անոնց անթաղ շիրիմներուն, որոնք ոտաբոքիկ նահատակուեցան՝ անօթի, ծարաւ, հիւժուած: Անոնք եւ մենք: Անոնք ինչպէս հասան Տէր Զօր, եւ մենք ինչպէս...:

Այնուհետեւ տիրեց երկար լուռութիւն:

Օթոպիւսը կը սուրար մերթ Եփրատի ափէն, մէկ ուղեմոլոր: Բարկ էր արեւը: Կարպիսը ձուլուած էր երթուղիին, աննիւթացած: Թէեւ կողքին էր մեր, բայց այնքա՛ն հեռու, մահուան կարաւաններուն հետ...

Ինքնաշարժն ալ էր անօթի: 150 քիլոմետր Ռազգա-Տէր Զօր ճամբան լափեց ուղիղ մէկուկէս ժամուան ընթացքին:

Ահա Տէր Զօրը: Մեր օրերուն ան, որ չէ տեսած Տէր Զօրը, ունի բոլորովին այլ պատկերացում քաղաքին մասին: Մեր խօսքը կը վերաբերի մերայնոց, որոնք, երբ լսեն Տէր Զօր եզրը, իրենց աչքերուն դիմաց մահաստան մը կը պատկերացնեն:

Իսկ Կարպիսին աչքերուն դէմ եռուզեռով ապրող քաղաք մը, անա-

պատէն ետք, Եփրատի շուրթին աճած նշենի մը է Տէր Զօրը:

Կարպիսը եւ Տէր Զօր այցելութիւն տուող իւրաքանչիւր հայ ինչպէ՛ս ընդունին այս իրողութիւնը:

Լուռ եւ արագ քայլերով, ճեղքելով արաբ բազմութիւնը՝ կը յառաջանք դէպի Մեծ Եղեռնի յուշակոթողը, որ մատուռ համալիր մըն է:

Նախապէս ալ այստեղ կար մատուռ մը՝ կեանքի կոչուած Սիւրմէեան Սրբազանին ճիգերովը՝ Ս. Հռիփսիմէն: Բայց այսօրուանը Տէր Զօրի սիրտին վրայ թառած սպիտակ աղաւնի մըն է, մեծ վիշտէն յոյս մը, որուն աստիճաններէն կը բարձրանանք ահա:

Կառոյցին ճարտարապետը Սարգիս Պալմանուկեանն է՝ շրջանաւարտ Երեւանի Պոլիտեխնիկ ինստիտուտէն: Սարգիսը աշխատած է մեր նահատակներուն ոգին ներկայացնել եւ ... Կոչել ապրողաց...

Մենք կ'երթանք տասնամեակ մը ետ, երբ շաբաթ մը ամբողջ Հայկազուն Գահուճեանի հետ կը խուզարկէինք Սուրիական անապատի հայ գողգոթայի կեդրոնները՝ հասնելով Տէր Զօր: Հայկազունը, կիսախուլ, անմխիթար վիճակը տեսնելով Ս. Հռիփսիմէին, մեր ալ քաջալերանքովը, որոշեց նոյն վայրին վրայ գեղակերտ կոթող մը կառուցել տալ: Եւ իր որոշումին գործադրութեան ի խնդիր մեծագումար իր մասնակցութիւնը ներկայացոյց Գաթարոյեան Սրբազանին, որուն օրով կառուցուեցաւ համայն հայութեան այս սրբավայրը:

Մեր դիմաց մեծղի տուֆակերտ խաչքար մը՝ ղրկուած Հայրենիքէն: Հայրենիքն ու Սփիւռքը այս խաչքարով միացած են իրարու «Խորհուրդ խորին»-ով: Մտորումներու մէջ անշարժացած կը նկարուինք: Կը շրջինք բակին շուրջ, կը դիտենք վերաքանդակուած յուշարձաններու մանրակերտերը՝ Ս, էջմիածինէն, Անթիլիասի վանքէն, Պիքֆայայի յուշարձան, նաեւ Մոնթէպէլլոյի: Կը կարդանք հայ-արաբ բարեկամութեան նուիրուած արձանագրութիւնը: Ահա յաւերժութեան նշանը, որ հայուն գոյատեւումին նշուլագեղ գերբը եղած է դար ու դարեր քանդակուած մեր ճարտարապետական բազում կոթողներուն վրայ:

Կարպիսը հոս է եւ հոս չէ: Աչքերը դարձած են ովկէանոս, եւ մեր պատմութիւնը՝ ջրամոյն, անոր աչքերուն մէջ...

Կը մտնենք մատուռին դռնէն, միւռնոնաբոյր պատեր յանկարծօրէն կը բարձրանան գրկելու համար լուսազանակ լուսամուտներով զմբէթը, որուն սուր ծայրը կը ձգտի դէպի երկինք, անտառուող հայութեան ոչ թէ աղերսանքը, այլ վերյարնումը արձանագրելու երկնքի ջինջ անսահ-

մանութեան վրայ:

Կարպիսը ստացաւ տեսքը մոմիայի՝ դարերու գաղտնիքը շրթներուն: Ո՛վ գիտէ կարդալ սիրտը... պահ մը կը մնանք այդպէս: Բառեր փոխառնելով՝ Նարեկացիէն՝ երկխօսութեան մը կ'անցնինք երկինքին հետ... պահը դարեր կ'ընդգրկէ...

Ոլորապտոյտ աստիճաններէ կ'իջնենք վար, ուր հայ հոգին կը ճգնի, ուր մեր վերյարնումի հունտերը կան: Զէ՞ որ ստեղծագործութիւնը կը դարբնի լուսութեան մէջ...

Ոսկերտիքը ահա փոլորակ փոսի մէջ՝ ածու առ ածու դրած ապակիներու տակ... ի տես այս նիւթական խորհուրդին, փոխան շարականի, Կարպիսին կուրծքէն քարեր ցնցող անգուսպ ողբ մը կը բարձրանայ, որ կը տեւէ ըսպէս: Կը մտնեք թեւը ու կ'առաջնորդենք զինք դէպի փոքր դահլիճ-թանգարանը, ուր վաւերաթուղթեր կան այլալեզու՝ Մեծ Եղեռնը հաստատող:

Կարպիսին քիչ մը հանդարտած ըլլալը հաստատելով՝ կ'առաջարկենք, որ շարական մը երգէ մեր նահատակներու հոգիներուն համար:

- Կոկորդս խցկուած է: Սա ոսկերներէն ոմանք կրնան ըլլալ մեծ հօրս կամ մեծ մօրս ոսկորները: Եթէ օր մը թիւրքին ներել ցանկանք, այս մատուռը տեսնելէ ետք կ'ըեսնք՝ ո՛չ, անկարելի է:

- Բայց Կարպիս, եթէ մեկնինք այս սրբավայրէն առանց շարական մը քակելու մեր շարակնոցէն, այդ անբուժելի վէրք մը պիտի մնայ հոգիիդ մէջ, - կ'առաջարկենք երգել Կարպիսին:

Եւ մեր նախադասութիւնը դեռ չաւարտած, խուլ, բայց դաշն կը բարձրանայ ձայնը Կարպիսին «Աշխարհ ամենայն»-ով...

Հանգստացած ենք:

Ոսկերտիքի բաժինին ճիշդ կեդրոնէն դէպի մատուռը եւ անկէ ալ վեր խոյացող կոթողին ուղղութեամբ մեր աչքերը բարձրութիւն կը վերցնեն... Ի՜նչ մեծ խորհուրդ դրած է ճարտարապետը այս կոթողին մէջ: Գլտորուած է հայութիւնը ծածկող դամբանաքարը, ու հայը յարութիւն առած կը սաւառնի դէպի բարձրալը՝ ըսելու համար. «Լինել չլինելու հարցին մէջ եկած ենք յայտարարելու՝ Լինել՛լ...»:

Մխիթարուած ենք: Կը բարձրանանք, շնորհակալութիւն կը յայտնենք մեզի ուղեկցող պահակ Յակոբին ու կ'ելլենք դուռս, կը մեկնինք՝ վերադարձողներու պէս...

Վերադարձ Ռաֆֆա: Մեր ճամբու ընկերները մեզ կը սպասեն:

Դարձեալ հիւրասիրութիւն, մտորումներ, շնորհակալութիւն Ապումը-կըրին, ու ճամբայ կ'ելլենք դէպի Հալէպ:

Թորոսը կարծէք վարորդ ծնած ըլլայ, կը վարէ Հանգիստ, զգոյշ: Քիչ չեն վթարները: Յանկարծ կը պոռուանք՝ Թորոս... եւ ի տես անոր զարմանքին, կ'ըսենք. «Եղբայր, անուանովդ մեր անունը Հնչեցուցինք»: Կը խնդանք բոլորս:

- Է՛հ, ես ալ երբ անուանակիցի մը Հանդիպիմ եւ Կարպիս ըսելով դիմեմ իրեն, տեսակ մը կ'ըլլամ, - կը շարունակէ միտքս Կարպիսը:

Ասատուրը, որ եղած է մեր ուսուցիչը ոչ թէ Մեղգոնեանի, այլ Հալէպի Ամերիկեան գոլէճին մէջ՝ մեզի դառնալով, կ'ըսէ.

- Միշտ զարմացած եմ՝ կարգալով Մեծարենց ու Դուրեան: Ութսունի սեմին եմ եւ տակաւին կը շարունակեմ զարմանալ մեր այս Հանճարեղ բանաստեղծներուն մտքի եւ լեզուի պայծառութեան վրայ: Մանաւանդ Մեծարենցի լեզուին: Իրենց շրջանին միթէ՞ մեր աշխարհաբարը այդքան գեղեցիկ էր...

Ու կը քակուի խօսքի կծիկը մեր արշաւին դէմ բացուող ճամբուն երկայնքին պէս:

- Լեզուաշինարար եղած են այդ երկու պատանիները: Իրենց ժամանակակիցներէն ոչ ոք ունեցած է բիւրեղային այն հայերէնը, որ իրենք ստեղծեցին: Այսինքն, պէտք է ըսել, որ Դուրեանը սկսաւ ստեղծել փայլուն լեզու եւ Մեծարենցը կատարեց՝ Մեծասցուցէն... Այնուհետեւ լեզուաստեղծութեան ուլունքաշարը կը դառնայ ոսկեայ մանուկ: Իտալերէն լեզուին Համար լեզուաշինարարները եղած են Բեթրարքն ու Տանթէն: Ռուսերէնի Համար եղած է Պուշկինը: Յրանսերէնի Համար՝ Պալգաքը: Անգլերէնի Համար՝ Շէյքսպիրը: Տոսթոեւսքին չէ եղած լեզուաշինարար, - Ասատուրի հարցումին կը պատասխանէ Կարպիսը:

- Տոսթոեւսկին պատմութիւններ կը պատմէ: Ես չեմ ձանձրանար: Այսինքն, հեղինակը զիս չի՝ ձանձրացներ: Բայց արդեօք կրկնութեան մը բնոյթը չե՞ն առներ այդ բոլորը, - կը խառնէ մեղուին փեթակը Ասատուրը:

Նետը Հասած է թիրախին: Սուրէնեանը չի կրնար չպատասխանել որեւէ հարցումի, բայց մանաւանդ, երբ հարցադրումը Տոսթոեւսկիի մասին է: Ինքնաշարժը կը սուրայ դէպի Հալէպ: Սուրէնեանը արդէն բռնած է նետուած ձեռնոցը.

- Տոսթոեւսկին Համար ամենէն առաջ, վէպը ըլլալու է հետաքրքրա-

շարժ ընթերցողը իրեն կապող: Ահա թէ ինչու պատմութիւններ կը պատմէ ան, որոնք երբեք կրկնութիւն չեն: Թէեւ չխորանալու պարագային, ոմանց մօտ կրնան կրկնութիւն ըլլալու տպաւորութիւնը յառաջացնել:

Երկրորդ, Տոսթոեւսկիին Համար վէպը պէտք է ըլլայ Ֆանթաստիկ-իրապաշտական: Ֆանթաստիկ, այո՛, բայց ոչ շինծու:

Երրորդ, Տոսթոեւսկիին մօտ վէպը մեծ մասամբ տիալոկով կ'ընթանայ, ուր կը տրուի մարդուն հոգիին մէջ կուտակուածը, չտրուածը:

Գրողին մօտ յստակ են այս երեք յատկանիշները:

Հարցասէրը բաւարարուած էր տրուած մեկնաբանութիւններէն, բայց կ'ուզէր փորձանաւոր այլ հարցով մը զրգռել Կարպիսը.

- Ի՞նչ է այս Փիքասոյին ըրածը: Այդ լուրջ նկարիչը ինչո՞ւ կը խնդայ մարդոց վրայ, խաղալի՞կ կը կարծէ մեզ՝ վերջին շրջանի իր քիւպիզմով, ապսթրակտով...

- Բայց ապսթրակտը ինչո՞ւ կը նեղէ ձեզ, - կ'ըսէ Կարպիս, - երբ նկարիչը ունի ուժը տեսնուածին ետին տեսնելու եւ արտանկարելու՝ չտեսնուածը:

- Կարդացա՞՞մ ես, - զէնքերը վար չի դնէր Ասատուրը, - Գառզուի ելոյթը, զոր ան արտասանած է Յրանսական Գեղարուեստից կաճառի անդամ ընտրուելուն առիթով: Գառզուին թիրախը Փիքասոյի վերջին շրջանի գործերն էին: Կարծեմ, Գառզուն լուրջ արուեստագէտ մըն է, եւ իր խօսքերը կշիռ ունին, ի՞նչ կ'ըսես այս մասին, Կարպիս:

- Գառզուին խօսքերը ճշգրիտ չեմ գիտեր, որ վերջնական կարծիք մը տամ այդ կապակցութեամբ, բայց ըսուածին չափ կարեւոր է նաեւ իմանալ, թէ ըսուածը ինչպէս հասկցուած է եւ ինչպէս կը մեկնաբանուի: Գուցէ, Հայ նկարիչը ուրիշ բան ըսել ուզած է:

Մեր կողմէ կը յայտնենք, թէ Գառզուի այդ ելոյթը ճակատային ըլլալուն, յախուռն ըլլալուն եւ մանաւանդ կաճառին մէջ արտասանուելուն ժամանակի մեծագոյն նկարիչներէն մէկուն մասին, Հայ նկարիչի մը կողմէ սխալ մեկնաբանութիւններու լուսամուտները բացաւ:

Ինքնաշարժի երկար ուղիերթը ձանձրոյթ չի պատճառեր Կարպիսին, այլ՝ տեսակ մը էյֆորային վիճակ: Երբ լուռ է, ինքն իր հետ է, այսինքն աշխահի հետ: Երբ կ'արտայայտուի, իր ներքին աշխարհը կ'արտաբերէ, այդ ալ լսողներուն ձանձրոյթ չի պատճառեր:

Իր ծնողները Ագշէհիրցի են: Կիլիկիայէն վեր փոքր քաղաք մը, որ

Հռովմէացիներու շրջանին կարեւորութիւն ստացած ու կոչուած է՝ Ֆիլոմէլիոն։ Երբ Կարպիսը իմացած է, որ Կիկերոնը այստեղ պատասխանատու պաշտօն ունեցած է եւ այս տեղէն չորս նամակ յղած Հռովմ, եւ որ այդ նամակները պահուած կը մնան, ուրախացած է։ Չենք զարմանար, որ եթէ Կարպիսը առիթը ունենայ երթալու Հռոմ, անպայման կը փնտռէ այդ նամակները։ Անկասկած Կիկերոնի պերճախօսութենէն ժառանգութեան բաժին մը ունի Սուրէնեանը։

Ճամբան անվերջ է, նոյնպէս՝ պատմութիւնները Կարպիսին.

- Մեծն Աղեքսանդր իր արշաւանքներէն մէկուն ընթացքին կը հանդիպի անանցանելի գետի մը, իր զինուորներէն մէկուն կը հրամայէ անցնիլ գետը եւ տեղանքի մասին տեղեկութիւններ բերել։ Զինուորը կը տատամսի։ Մեծն Աղեքսանդրը կը հարցնէ զինուորին անունը։ «Աղեքսանդր, տէր իմ», - կը պատասխանէ ան։ «Կամ փոխէ անունդ, կամ անցիր գետը», - կը հրամայէ զօրապետը։

Բագրատ անունով հայաստանցի հայ մը միջոց մը կը հաստատուի Քամչաթքա։ Հոն կը զբաղի հացագործութեամբ։ Բագրատը տեղւոյն բնակիչներուն համար կը սկսի պատրաստել Երեւանեան մատնաքաշ հաց։ Տեղաբնիկներուն համար նորութիւն, որոնք այդ օրէն ի վեր մատնաքաշ հացը կը կոչեն Բագրատ։ Ուրեմն, եթէ օր մը իյնաք Քամչաթքա եւ ըսէք՝ Բագրատ, ձեզի կու տան մատնաքաշ հաց։

Ուրկէ ուր, խօսք ծնաւ երկու Կարապետներու մասին։ Ներողութիւն, մէկը Կարապետ էր, միւսը՝ Կարապետեան։ Այս վերջինը ճանցած ենք, աւելի ճիշդը Երեւան, ուսանողութեան մեր տարիներուն տեսած ենք զինք գրողներու տան մէջ։ Այդքա՛ն։ Անունը Արամայիս էր։ Կ'ըսէին, թէ կը գրէ բանաստեղծութիւններ, ո՞ր ձեռքով... Հասցէ՞ն, առ որ անկ է։ Եթէ այս մարդը զրպարտիչ է՝ ոչ միայն բանաստեղծ չէ, այլ նաեւ...

Գիրքը լոյս է։ Եթէ մէկը գիրով խաւար ստեղծէ, խաւարի բաժին կը դառնայ ժողովուրդին մօտ։

Հիմա մենք մէկ քանի խօսքով ձեզի կը ներկայացնենք այս անունը եւ եզրակացնելը կը թողունք ձեզի։

Հայաստանի մէջ Նարեկացի կը տպագրեն։ Կը տպուին յօդուածներ։ Ի մէջ այլոց, նարեկացիին մասին առաջին արտայայտողներէն մէկը Կարպիս Սուրէնեանը կ'ըլլայ։

Այսօր, ո՛վ չի յիշեր վանեցի Մկրտիչ Խերանեանի աշխարհաբար թարգմանութիւնը Նարեկացիին «Մատեան»-ին, կամ փրօֆ. Մ. Մկրեանին /նոյնպէս վանեցի/ մէկ ուսումնասիրութիւնը։ Այս վերջինը ուշագրաւ, բայց որոշ կողմերով վիրաւոր՝ ժամանակի մտածողութեան պարտադրանքով յատկանշուող։

Եւ ահա այս Արամայիս Կարապետեանը բազմաթերթ բողոքի նամակ մը կը փութացնէ Մոսկուա, այն մասին, թէ Հայաստանի մէջ կը զօրանայ կրօնական քարոզչութիւնը։ Բողոք նամակն ստացող բաժնի վարիչը, որ ի պաշտօնէ գաղափարական հարցերով զբաղող պատասխանատու մը կ'ըլլայ, Երեւանէն կանչել կու տայ Արամայիսը եւ կը հարցնէ այս ոչինչին. «Այս բողոք նամակին հեղինակը դո՞ւք էք»։ Մարդը, իր պաշտօնին գիտակից, Արամայիսին հաստատական պատասխանէն ետք կ'ըսէ. «Լա՛ւ, բողոքած էք Նարեկացիի հրատարակման առիթով։ Գիտեմ, թէ Երեւանի մէջ հրատարակուած է Տանդէի գիրքը։ Այդ գործը կրօնական բովանդակութիւն չունէ՞ր, կամ հեռո՞ւ էր կրօնական ըլլալէ»։

- Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք ընկեր..., - կը թոթովէ Արամայիսը։

- Ըսել կ'ուզեմ, ինչո՞ւ Տանդէի առիթով բողոք չբարձրացուցիք եւ միայն Նարեկացիի առիթով բողոքեցիք...

- Բայց ընկեր... Տանդէն միջազգային կլասիկ է, դասական...

- Նարեկացին ալ միջազգային հայ կլասիկ է, դասական։

Ի՞նչ կը սպասէիք միայն անուն մականունով հայ այս մարդէն...

Դուրս գալով այս պաշտօնատունէն՝ 70 էջերէ բաղկացեալ զրպարտագիր մը կը յղէ գերագաս մարմիններու այն մարդուն մասին, որ միջազգային դասական Հռչակած էր Նարեկացին։

Երկուքն ալ կը կանչուին ատեան՝ «Հայն» ու Ռուսը։ Ռուսը ամբողջ եղեղութիւնը բացատրելէ, Նարեկացին վերլուծելէ ու Տանդէի մասին խօսելէ ետք, օրինակ կը բերէ ռուս գրականութենէն այնպիսի կրօնաշունչ գիրքերու հրատարակութեանց մասին, որոնք արուեստով ետ կը մնային Նարեկացիէն...

Արամայիս Կարապետեանը կը ստանայ Հանդիմանութիւն եւ կը ղրկուի տուն... Սիպիրի ճամբաները նեղցած էին այդ օրերուն...

Այս բոլորը Կարպիսին պատմած է Մոսկուայի մէջ նոյնինքն այն մարդը, որ Նարեկացին միջազգային դասական անուանած էր ու համալսարանի մէջ դասախօսած էր Կարպիսին։

Արամայիսին յարմար անուն մը դուք տուէք:

Երկու հոգիի մասին պիտի պատմէինք չէ՞: Առաջինը ճանչցաք: Երկրորդը, որ Կարապետ կը կոչուի, մենք չենք ճանչցած: Գործունեայ մարդ այս Կարապետը պատած ու քննած է Խորհրդային Միութեան մեծագոյն Փապրիք-գործարանները բազմաթիւ քաղաքներու մէջ ու որպէս դիտող աչք հաստատած, որ յիշեալ աշխատավայրերու դաշտերուն վրայ կան կուտակուած երկաթի ջարդոնի հսկայական պաշարներ՝ թողլքուած արեւին ու անձրեւին գութին:

Կուտակուած երկաթէ այդ շեղջակոյտերուն մէջ գտնուած են պիտանի առարկաներ նաեւ՝ գործիքներ, ծորակներ, անիւներ, խողովակներ: Կարապետը հաստատելէ ետք, որ այդ թափոններէն, Մոսկուա գտնուողներէն մասեր պէտք են Լենինկրատին, Լենինկրատ գտնուողներէն մաս մը պէտք են Քիելին եւ այսպէս շարունակաբար: Ելլելով այս իրողութենէն՝ Հայ Կարապետը կը կազմակերպէ այդ բոլորին փոխանակումը:

Արամայիս Կարապետեաններ քիչ մը ամէն տեղ ներկայութիւն են, ինչպէս մոլախոտը ցորենի արտին մէջ: Անոնք գործի կը լծուին, զրպարտագիրներ կը պատրաստեն Կարապետին դէմ՝ ըսելով, թէ ան անձնական շահեր կը հետապնդէ, պուրժուական բարքեր կը ներմուծէ երկիր:

Քննութիւն մը կը բացուի: Կարապետը պատասխանատուութեան կը կանչուի: Անոր կ'արգիլուի զբաղիլ այս օգտաշատ գործով, կ'երեւի այդ բարքերը կապիտալիստական էին... Միջոց մը ետք, օգտուող Փապրիքներու աշխատանքի դաշտերուն վրայ դարձեալ բրգանալ կը սկսին չօգտագործուող երկաթէ գործիքներ: Պատասխանատու տնօրենները Փապրիքներու զարմանքով կը հաստատեն, որ Հայ Կարապետը չքացած է հրապարակէն, եւ անոնցմէ մէկ քանին, իրարու մօտ գալով, յօդուած մը կը խմբագրեն՝ «Կտի Թըյ, Կարապետ» /Ուր ես, Կարապետ/ խորագրով ու կը ղրկեն Մոսկուայի պաշտօնաթերթին:

Կը պարզուի Կարապետին անմեղութիւնը: Միայն անմեղութիւնը...

Թորոս Պասմաջեանը արագութիւն վերցուցած էր ասֆալտ ճամբուն վրայ: Յանկարծ Կարպիսը դադրեցաւ պատմելէ... ինչո՞ւ: Հասած էինք Հալէպ:

- Թորոս, ինչո՞ւ արագ քշեցիր մեքենան:
- Բայց ո՞վ ըսաւ, թէ արագ քշեցի:
- Եթէ արագ չքշէիր, կը շարունակուէին Կարպիսին պատմութիւնները:

Բայց այնուամենայնիւ Ասատուրն ու Կարպիսը համախոհութեան հասան Փիքասոյի վիճարարոյց հարցին շուրջ: Խօստացան մեր տան մէջ կարդալ Գառզուի ակադեմիականի ելոյթը ու վերլուծել ըսուածները:

Այսպէ՛ս գացինք Տէր Զօր: Այսպէ՛ս վերադարձանք:

Կան Տէր Զօրներ: Ու կան աշխարհի բոլոր Տէր Զօրներէն վերադարձողներ:

ՕՐ ՔԱՌԱՍՈՒՆՎԵՑԵՐՈՐԴ

Երէկ հինգշաբթի էր, ապրիլի 14-ը: Կարպիս Սուրէնեանը պիտի դասախօսէր Հ.Բ.Ը.Միութեան Հ.Ե.Ը.ի սրահին մէջ: Նի՞ւթը՝ «Յուշեր Վահրամ Փափագեանի մասին»:

Քաղաքին մէջ նոյն օրը, նոյն պահուն կային տարբեր ձեռնարկներ: Բայց այդ չէր միակ պատճառը Հ.Ե.Ը. սրահին յորդուն չըլլալուն:

Ըսուած էր, որ մենք ներկայացնենք օրուան դասախօսը: Եւ մենք սիրով կատարեցինք այդ պարտականութիւնը այս միտքերով.

«Յիսուս երկու հազար տարիներէ ի վեր անօթի զանգուածներու կը բաժնէ հոգեկան հաց... Բայց վերցնողներու թիւը քիչ է, շատ քիչ, ինչպէս այսօր... /Զարուակեցինք, խլրտումներ եղան սրահին մէջ/: Ծշմարտութիւնները երբ կը հրապարակուին, խլրտումներ կը յառաջանան...»:

Օրուան դասախօսին գրականութիւնը բաժնեցինք երկու մասի՝ Ա. Սեփական ստեղծագործութիւն.

Բ. Թարգմանչական ստեղծագործութիւն:

Երբ զարմանք նկատեցինք ունկնդիրներուն մօտ մեր վերջին խօսքէն ետք, ըսինք. «Մի զարմանաք վերջին արտայայտութեանը մեր, քանի որ իրա՛ւ թարգմանիչը վերարտադող մը չէ՛, այլ տառապանքով իր թարգմանած երկը վերայդացող մը: Այդպէս է: Սուրէնեանը երեք տարի յատկացուց թարգմանելու համար, մենք կ'ըսենք՝ հայացնելու համար Տոսթոեւսկիի «Քարամազով եղբայրներ» վէպը: Այդպէս է: Սուրէնեանը յատկացուց հինգ տարի, որպէսզի Անգլիական գրականութեան գլուխ գործոցներէն ծոն Կոլսուորտի «Յորսայթ Սական» հնչէ հայերէն: Կատարեց երկու այլ թարգմանութիւններ նաեւ թատրոնի բեմ բարձրացնելու համար: Առաջինը՝ գերմանական գրականութենէն, երկրորդը՝ Տոսթոեւսկիի «Ապուշ»-ը: Կրնանք ըսել, որ Սուրէնեանը իր կեանքի

մէկ ութերորդը յատկացուց թարգմանական ստեղծագործութեան: Վերջին բառը, իմացէք, տեղին է:

«Մաքուր ձեռքեր», «Բնիկ որտեղացի էք», «Ոգու ամրոցներ», «Արեւորդիները», «Երանութեան կղզին»: Առ այժմ ասոնք են իր գործերը:

Մենք այս բեմէն Հաստատապես կ'ըսենք, որ Սուրէնեան Կարպիսը, որուն հետ մեր ծանօթացումին եւ բարեկամութեան յիսուն տարուան Հասած ենք, մրցավազքի մէջ է որպէս գրող եւ թարգմանիչ: Եւ այս վազքին մէջ, շոգեկառքին զոյգ ընթացող գիծերուն պէս զոյգ վազք մըն է իրը:

Քիչ ետք իր կենդանի խօսքը ինձմէ լաւ պիտի ներկայացնէ զինք՝ ցոյց տալու Համար ձեզի, որ օրուան դասախօսը կեանքը կ'ընկալէ ոչ թէ անոր կոհակուող մակերեսէն, այլ կը խորաչափէ զայն:

Այժմ խօսքը իրն է, լսենք զինք»:

Ու խօսեցաւ Սուրէնեանը: Մեծ դերասան ու անուանի գրող Վահրամ Փափագեանի մասին: Այստեղ պիտի զգոյշանանք վերապատմելէ այն յուշերը, զորս որպէս Հմուտ ձկնորս, իր միտքի ուրկանով Փափագեանի ծով կեանքէն լոյսին բերաւ օրուան դասախօսը: Միայն պիտի արձանագրենք, որ իր խօսքը անհուն սիրոյ, պատկառանքի, երախտագիտութեան զուլալ արտայայտութիւնն էր այն զոյգ մեծութեան նկատմամբ, որ դերասան եւ գրող Վահրամ Փափագեանը կը յատկանշէ:

Յուշերու պատումներուն զուգորդութիւնը նշուող-փայլփլող մանեակի տեսք ստացան, ոչ միայն աչք շոյող, այլ հոգիները Հարստացնելու իմաստով:

Զոյգ այս յատկանիշներէն բարձրացաւ նաեւ առիւծաբաշ Մարդ Փափագեանը: Մեծութիւններու դէմ ցեխ նետելը կը նմանի արեւի դէմ լարուած ցեխարձակումի: Ինչո՞ւ մեր ժողովուրդին մօտ մնայուն գիծի վերածուի իր մեծութիւններուն վրայ անպայման թերութիւններ տեսնելու ճիգը:

Այս դասախօսութեամբ մեծ ուսուցիչը տեսանք Փափագեանին մէջ, որ կը սորվեցնէ մեզի՝ սորվիլ բնութենէն, բնութեան գեղեցկութենէն, անկիւններու մէջ անտեսուած անդուլ ծաղկումներէ: Բնութիւնը, անդուլ ծաղկումի օրինակը կու տայ մեզի:

Անապառ մեծութիւն մը՝ Վահրամ Փափագեանը:

Սուրէնեանը՝ խորագննող մատուցող մը:

Ժպիտ կար, ուրախութիւն կար ներկաներուս դէմքերուն:

ՕՐ ՔԱՌԱՍՈՒՆԵՑՈՒՆԵՐՈՐԴ

Ամէն օր ձեռնարկ մը կայ մեր ապրած քաղաքին մէջ: Առաւօտ կանուխ, Գրիգոր Շահինեանի զանգով Կարպիսին հետ կը հրաւիրուէինք ներկայ գտնուիլ զրոյցի մը՝ կլոր սեղանի շուրջ, որուն նիւթը՝ պիտի ըլլար Ֆրանսահայ գրականութիւնը: Շահնուրի եւ Սարաֆեանի մասին պիտի զեկուցէր Գրիգոր Շահինեանը:

Աւելի ուշ, երկրորդ զանգով մը մեզմէ կը խնդրուէր, որ նոյն ժամուն ոչ միայն ներկայ ըլլայինք յիշեալ կլոր սեղանին շուրջ, այլ մեր կարգին ներկայացնէինք Զարեհ Որբունին եւ Կարապետ Փօլատեանը:

Այս ձեռնարկին ներկայ պիտի ըլլար Տօրա Աղբալեանը՝ մեր երեւանեան օրերու հարեւանուհին՝ դուստրը Նիկոլ Աղբալեանի:

Ըսինք, որ զեկոյց մը տալու Համար նախապատրաստուիլ պէտք է: Ժամը յետմիջօրէի հինգն է, եւ կ'ուզէք, որ ժամը 8,30-ին զեկոյց մը ներկայացնենք Ֆրանսահայ երկու գրողներու մասին: Շատ չէ՞ այդ ժամանակը: Եթէ ձեր խնդրանքը ըլլար նիստէն քառորդ ժամ առաջ կ'ըլլար աւելի ընդունելի... Այս պարագային երեւի կրնանք միայն պատմել յուշեր զոյգ գրողներու հետ մեր Փարիզեան ու Մարսէլեան Հանդիպումներէն:

Կարպիսին, երբ յայտնեցինք վերոյիշեալ առաջարկը, ըսաւ. «Այնուամենայնիւ երթանք»:

Որոշեալ ժամուն հոն էինք: Հոն էր նաեւ Գրիգոր Շահինեանը:

Պէտք եղաւ սպասել ուղիղ մէկ ժամ, որպէսզի երեկոն կազմակերպողները բարեհաճին յայտնուիլ:

Ընդհանուր ակնարկ մը տրուելէ ետք Ֆրանսահայ անունին տակ հանդէս եկած գրողներու թւումին, խօսքը տրուեցաւ Շահինեան գրականագէտին, որ յայտնեց, թէ ինք նման խօստում մը տուած չէ եւ առանց նախապատրաստութեան խօսիլը դուրս է իր սովորութենէն: Այս խօսքէն ետք, շատ ճարպիկօրէն Գրիգորը իր խօսքը գնդակի հարուածով մը գլտորեց դէպի մեր բերդը, զոր պատրաստուեցանք բռնել զոյգ ափով:

Մեր խօսքին մէջ անդրադարձանք այն իրողութեան, որ Զարեհ Որբունին ծնած էր Սեւ ծովի ափին՝ Օրտու, ուրեմն Թիւրքիոյ հիւսիսը, իսկ Կարապետ Փօլատեանը Թիւրքիոյ հարաւը՝ Մարաշ քաղաքին մէջ:

Նմանապէս Ֆրանսայի մէջ եւս մեր այս երկու գրողները նոյն ձեւով՝ Որբունին երկրին հիւսիսը, Փարիզի մէջ ապրեցաւ, իսկ Փօլատեանը՝ Մարսէլ, հարաւի մէջ: Երկուքն ալ եղան մեր գրականութեան

սպասարկող: Փոլատեանը շատ առաւ ու քիչ տուաւ: Որբունին դարձաւ յարգուած անուն:

Քիչ ըսելով՝ մենք նկատի չունէինք հրատարակուած գիրքերու քանակը: «Արեւելքի տղաքը», «Կը հրաժարիմ հայութենէ», «Արծիւները անապատին մէջ» ու տակաւին «Զրոյցներ»-ու շարք կու գային Փոլատեան գրողէն: Հոն պակսողը մեծ գրականութիւնն էր:

Գերազանց խոհարար մըն էր Փոլատեան, որուն ապացոյցը ունեցանք մենք՝ հիւրընկալուելով Մարսէլի մէջ Փոլատեան գրողին կողմէ, ուր ինք բնութագրեց իր գրականութիւնը՝ ըսելով. «Սիրելի Թորոս, երանի, գրածներս ալ կարենայի պատրաստածս միջոցով քէօֆթէյի համեղութեան հասցնել»:

Փոլատեանը եղաւ ուսուցիչ ու տնօրէն Եթովպիոյ մէջ: Մարսէլի մէջ բարեկամութիւն հաստատեց Ֆրանսացի գրող Լիւք Անտրէ Մարսէլի հետ, որ խմբագիրն էր «Քայլէ Տիւ Սիւտ» ամսագրին ու գայն մղեց գործակցաբար թարգմանելու Վարուժան ու Նարեկացի:

Միով բանիւ, Փոլատեանը կը ներկայանայ մեզի բազմաշխատ, համեստ եւ օգտակար գրող մը որպէս:

Իսկ Որբունին, որուն առաջին գիրքը արդէն խոստում մըն էր իր կեանքի վերջալոյսին, կ'երեւի, նկատելով Գաբրիէլ հրեշտակին մօտալուտ գալուստը, լծուեցաւ եռանդուն աշխատանքի ու հասաւ Երեւոյթ կոչուելու աստիճանին:

Որբունիին «Փորձը» եւ Շահնուրին «Նահանջը» գրեթէ միաժամանակ մատուցուեցան հանրութեան: Բայց «Եւ եղեւ մարդ» հոգեբանական գործը եղաւ յաջողութեան նշանաձողը Որբունիի մշակած գրականութեան, զոր շնորհաւորելու համար Շահնուր անձնապէս Նիսէն Փարիզ եկաւ:

Որբունիին միւս գործերը՝ «Անձրեւոտ օրեր» պատմուածներու հատորով սկսող, «Վարձու սենեակ»-ով շարունակուող եւ հասնող «Հալածուածները»-ի շարքին, «Աս ֆալտ» վէպով՝ դիւրին ընկալելի գործեր չեն: Խորթ թափանց գործեր են եւ ընթերցողէն պատրաստուածութիւն սպասող:

Գրիգոր Շահինեանը հակառակ իր սկզբնական ելոյթին, երբ շեշտեց, թէ սովորութիւն չունի յանապատրաստից ելոյթներ ունենալ, ուղիղ մէկ ժամ խօսեցաւ Շահնուրի եւ Սարաֆեանի գրականութեան շուրջ՝ վեր առնելով անոնց արժանիքները: Ապա, հարցումի մը պատասխանելով՝

Շահինեանը անդրադարձաւ Գրիգոր Պլըտեան բանաստեղծին ու արձակագիրին վաստակին ու շեշտեց, որ ահա ունինք իրաւ բանաստեղծ մը, որուն մէկ գիրքին վերլուծումին յատկացուած է ամբողջ հատոր մը Լիոնի Նորման եպիսկոպոսին գրիչով:

Շահինեան օրինակով մը ուղեց զօրացնել իր ըսածը՝ բերելով Պլըտեանի «Ու մտայ դուրս» միտքը: Նա այս բացատրութիւնը ներկայացուց մէկէ աւելի իմաստներով՝ որպէս իր անձէն ելլելով մտնել Սփիւռքի մէջ, մտնել օտարներու մէջ:

Բայց մարդ կը մտածէ: Արդեօք բանաստեղծը Սփիւռքին մաս չի կազմեր, որ դուր մտնելով կը միանայ Սփիւռքին: Կամ ինք միթէ մաս չի՞ կազմեր Ֆրանսայի, ուր կ'ապրի եւ ուր ստացած է իր ուսումը, որ դուրս մտնելով կապուի Ֆրանսայի: Եթէ Պլըտեանը իր դուրս մտնելով շահ մը բերած է մեզի, մենք եւս հետեւինք իրեն, դուրս մտնենք ու շահ մըն ալ մենք բերենք ազգին, անշուշտ համեստօրէն:

Ներկաներէն ուրիշ ոչ մէկ հարցում: Կարծէք, միայն լսելու համար եկած ըլլային:

Լռութիւնը խզողը եղաւ Կարպիս Սուրէնեանը՝ շեշտելով մասնաւորաբար, որ գրողին գործը էն առաջ պէտք է ըլլայ հասկանալի՝ գրականութեան առաջին պայման որպէս:

Երբ թելադրուեցաւ Տորա Աղբալեանին, որ ինք եւս կարծիք մը յայտնէ, նէ ըսաւ. «Եթէ հարցերը վերաբերուէին երաժշտութեան, կրնայի կարծիքներ յայտնել: Բայց պայմաններու բերումով Սփիւռքահայ գրականութեան մասին բաւարար տեղեկութիւններ չունենալուս, ուրախ եմ լսածներուս համար»:

«Կլոր սեղանը» այդ օր տեւեց մինչեւ ժամը 11.30, ուստի բոլորս ալ դուրս մտանք արտորոնք:

ՕՐ ՔԱՌԱՍՈՒՆՈՒԹԵՐՈՐԴ

Այսօր ապրիլի 17-ն է: Սուրիական հողամասէն ֆրանսական վերջին գինուորին հեռացումին տարեդարձը: Հեռացումը 1946-ին էր:

Օրը կիսաժպիտ արեւով մը բացուեցաւ: Բարեկամի մը մահուան քառասունքն է: Պէտք է ներկայ գտնուիլ: Յետ միջօրէին հրաւիրուած ենք կէս ժամ խօսելու Հայ Աւետարանական երիտասարդութեան: Ապրիլեան օրեր են, մեր նիւթը, հասկանալի է չէ՞՝ մեր Դատը:

Ժամը յետ միջօրէի եօթնին հայրենի քանդակագործ մը ու նկարիչ

մը քաղաքիս Արարատեան սրահին մէջ բացումը պիտի կատարեն իրենց գործերուն անհատական ցուցահանդէսին: Չենք ճանչցած քանդակագործն ու իր աշխատանքները: Բայց դիտած ենք նկարիչին գործերը եւ ունեցած այն տպաւորութիւնը, որ մեր կերպարուեստի երթին եկած է միանալու ըսելիք ունեցող թարմ ուժ մը, սեփական վրձին ունեցող կոչեցեալ մը՝ յանձին Հրազդան Թոքմաճեանի:

Ուրեմն օրը գրաւուած է երրորդութեամբ՝ եկեղեցի, ամպիոն, ցուցասրահ:

Թաղարիս ծաղիկները ժպտեցան ինծի՝ կանաչ տերեւներու ընդ մէջէն լոյսի ճառագայթներ արձակելով: Օրը բարի է: Բարիին ցանկութիւնը կոհակ առ կոհակ կը վէտվէտի հոգիիս մէջ: Ելլեմ բաժնեմ մարդոց բուռ-բուռ, ինչպէս էր երբեմն, գիւղացին ցորենը կը նետէր հողին մայրութեան, որպէս մէկը վերածուէր տասնի, հարիւրի...

Յօրանջելը փոխանցիկ է, կ'ըսեն: Ժպտիլը եւս փոխանցիկ չէ՞: Բարի ցանկութիւնները եւս չեն կրնար փոխանցիկ ըլլալ: Բարի՛ն աւելնայ, աւելնա՛յ...

Ինչու՞ կը գրուին այս էջերը: Տեւելո՞ւ համար: Եւ ի՞նչ է տեւելը: Տեւելը մինչեւ ե՞րբ կրնայ ըլլալ: Սահարան անապատ ճանչցած ենք, բայց չէ՞ որ անծայրածիր անապատին աւազները կը վկայեն, թէ Սահարան եղած է ջրամոյն տարածութիւն: Որքա՛ն ժամանակ... ո՛վ գիտէ: Ու որքան պիտի տեւէ իր անապատային այս վիճակը:

Գալով մեր գարծներուն, կրնա՞ն տեւել եւ որքա՞ն: Միամիտ հարց մը կը թակէ մեր միտքին դուռը: Հոմերոսը ինչո՞ւ կը տեւէ, յանկարծ չկարծէք, որ բաղդատութիւն մըն է մեր ըրածը, քաւիցի, ըսել կ'ուզենք՝ այսօր Հոմերոս կարդացողներու թիւը քանի՞ հոգիի կը հասնի ամբողջ աշխարհի մէջ: Այո, Հոմերոսը կը յիշուի դպրոցներու մէջ, գրական վերլուծութիւններու ընթացքին, բայց ընթերցողներ, վատահ ենք, ունի քիչ: Ու այսպէս կրնանք թուել բազմաթիւ անուններ, որոնք ունին համաշխարհային հռչակ: Սամբրսէթ Մոսս, Հեմինկուէյ, Պերնարտ Շոու, Նոյնիսկ Պոլշկին, իրենց ապրած օրերուն աւելի կը կարդացուէին, քան իրենց մահէն ետք:

Նոյնը հայ գրականութեան մէջ: Այսօր ո՞վ կը կարդայ գրեթէ մեզի ժամանակակից դասական Յովհաննէս Յովհաննէսեանին գործերը: Նմանները քիչ չեն: Գրողը, անշուշտ, կը զբաղի իր գործերուն ճակատագիրովը, բայց ինչ եզրակացութեան ալ յանգի, կը շարունակէ գրել:

Գրելը շնչել է գրողին համար: Իսկ եթէ իր գրածը շարունակէ շնչել իր իսկ շնչելէ դադրելէն ետք, լաւ: Բայց որքա՞ն ժամանակ կը շարունակուի այդ: Բացառիկ մեծերուն տրուած է ապրիլ հարիւր ամեակներ՝ Շէքսպիր, Տանդէ, Տոսթոևսկի, Մեսրոպ...

Բայց Խորենացին պիտի կարդացուի, Նարեկացին օրաւուր հող չահի: Հարիւր տարի ետք հայ մարդիկ պիտի կարդա՞ն Շահնուրի «Նահանջ»-ը կամ Մահարիի «Այրուող այգեստաններ»-ը: Գուցէ կարդան «Պճեղ մը անոյշ սիրտ»-ը Շահնուրի: Մեր այս մտորումները կը տխրեցնեն մեզ: Այս բոլորը կը յայտնենք Կարպիսին, որ ժպտով մը կը փորձէ հանդարտեցնել մեզ՝ ըսելով.

- Տաճնապիլը գնահատելի երեւոյթ է: Տաճնապիլը կը ձեռնարկէ որոնումներու, ենթական կը լարուի՝ իր տուած հարցերուն կարենալ պատասխան մը տալու համար:

- Դուն ցանէ՛, - կ'ըսենք ի պատասխան, - ցանէ ցորեն մտածումներդ մարդոց հոգեկան արտին մէջ, ինչ փոյթ, որ անոնցմէ ոմանք իյնան ապառաժի վրայ կամ դառնան թռչուններու կեր:

Մեր օրը լեցուն էր, ըսած էինք: Ներկայ եղանք Ներսէս Գասարեանի մահուան քառասունքին: Խօսք առինք՝ շեշտելով, որ մեռելները մեզ հաւաքելու զօրութիւն ունին:

Յետ միջօրէին Հայ Աւետարանականներու էմմանուէլ եկեղեցւոյ սրահին մէջ հարիւրեակ երիտասարդներու ներկայութեան ոգեկոչեցինք Ապրիլեան մեր նահատակները: Դիտել տուինք, որ եթե կը հաւատանք անտեսանելիին, ինչո՞ւ չհաւատանք տեսնուածին ու չլարենք մեր ուժերը, որ աշխարհ եւս տեսնէ, ընդունի ու հատուցէ մեր կորուստները:

Օրինակ բերինք Ամերիկա բնակւող, Եղեռնը ապրած պատուելի Թուրեանը, որ ամբողջ տասնամեակներ իր եօթ գաւակներուն երեք չէ պատմած իր տեսած զարհուրելի ջարդերու մասին, որպէսզի իր որդիները չզինէ վրէժխնդրութեան ոգիով ընդդէմ թիւրքին՝ անշուշտ քրիստոնէաբար: Բայց ի վերջոյ՝ վասն հանդարտեցման իր հայու խղճին, վասն վկայութեան, գրեց գիրք մը եւ ըսաւ ամէն ինչ:

Մարդկային խիղճը քարացած պէտք է ըլլայ անտեսելու Մեծ Եղեռնը: Մեզի կը մնայ իր յարատեւութեամբ ապառաժը ծակող կաթիլին նման ամենուր, ամէն ընկալ յիշեցնել մեր Դատը, մինչեւ... յաղթանակ:

Ներկաները աշխոյժ պատանիներ էին: Հարցակոխ ըրին մեզ: Խօսեցան մեր առաջին թերթին, առաջին տպագիր գիրքին, Ս. Գիրքի առաջին

տպագրութեան եւ այլ հայկական բնոյթ կրող հարցերու շուրջ: Տակաւին, Սուրիական հողերու վրայ, հայեցի զգացումներով մանուկներ կը ժմնին:

Ձոյգ ցուցահանդէսէն Կարպիսն ու մենք գոհ մնացինք:

Օրը տարածամած էր, երբ հասանք տուն:

ՕՐ ՔԱՌԱՍՈՒՆԻՆԵՐՈՐԴ

Մեսրոպեանենց ենք դարձեալ: Մելգոնեանցիները որքա՞ն կը սիրեն իրար մօտ գալ:

Խօսքը դարձեալ էսսէի մասին է: Ասատուրը դժուարահաճ է: Մեր մօտ էսսէիստ չի գտներ ու շարունակ կը սիրէ խօսիլ անգլիական գրականութեան մասին:

- Ասատուր, ինչու չես տեսներ քիթիդ տակը, կողքիդ է Կարպիս Սուրէնեան-Սարկաւագեանը: Էսսէիստ վարպետ մը չէ՞ ան, - կ'ըսենք մենք:

- Վարպետը աշխարհաճակ ըլլալու է մոնթէյնի պէս:

Կարպիսը լուր է: Ինքնապաշտպանութեան պէտք չունի...

- Կը կարծէս, - կ'ըսենք Ասատուրին, - Մովսէս Խորենացին, որ աշխարհաճակ է, էսսէիստ մը չէ, ինչպէս ալ սահմանես խոհագրութիւնը: Բլաթոնը էսսէիստ մը չէ՞ր: Ըստ քեզի, ի՞նչ է Քսենոֆոնի «Անաբազիսը», եթէ ոչ խոհագրութիւն: Սամբրսէթ Մոամի «Տհը Սամմինկ Ափ»ը էսսէ մը չէ՞, Հեմինկուէյի «Մերունին եւ ծովը» նոյնպէս: Յետոյ, ինչու խոհագրութիւն չկոչել Կոստան Զարեանի «Բանկօօպը եւ Մամութի ոսկորները»:

Ասատուրը խանդավառուեցաւ եւ գրեց բերանացի էսսէ մը /Ասատուրին բոլոր գործերը բերանացի են/.

«Օձի մը հանդիպեցայ: Իժ էր: Այսինքն կարճ, թունաւոր, խայթող: Կէսօրուան մօտ էր: Օձերը երբեք իրենց համար բոյն չեն պատրաստեր, բայց կը մնան բոյներու մէջ: Այդ բոյները սովորաբար պատրաստած կ'ըլլան դաշտամուկերը: Ուր դաշտամուկ, հո՛ն օձ: Կէսօր մը հանդիպեցայ իժի մը, ինձմէ տաս մեթր հեռու: Նստեցայ ու նայեցայ այդ օձին: Ինք ալ ինծի նայեցաւ: Շարժում չըրի: Բայց ինք ֆշշաց, ըսել ուզելով, որ նկատեց զիս:

Օձին նայեցայ երկար: Սիրուն էր: Փայլուն աչքեր ունէր, շատ փայլուն եւ ի՞նչ գոյներ՝ ուղղակի մագնիսացնող:

Յաջորդ օրուան կէսօրին այդ օձին հանդիպեցայ նոյն տեղը, մէկ մեթր առաջ անցայ: Նայեցայ աչքերուն: Անշարժ, թոյլ տուաւ, որ նայիմ իրեն: Բայց այս անգամ ոչ միայն ֆշշաց, այլ լեզուն ալ դուրս հանեց, կարծես ըսել կ'ուզէր՝ «Զգոյշ եղիւր»: Ես չչարժեցայ տեղէս: Ինքն ալ անշարժ էր: Դիտեցի: Իսկապէս սիրուն էր օձը:

Այսպէս, ամէն օր մէկ մեթր մօտեցայ իրեն: Բարեկամացանք գրեթէ: Ես զինք կը դիտէի, ինք՝ զիս: Անշուշտ ամէն օր կը ֆշշար եւ լեզուն դուրս կը հանէր: Բայց երբ մեր հեռաւորութիւնը մնաց չորս մեթր, աւելին չարտօնեց: Ինք օձ էր, ես՝ մարդ: Աւելին չարտօնեց:

Ես խորեցայ, թէ մարդոց հետ եւս հեռաւորութիւն մը պահել անհրաժեշտ է: Երբ նմանիդ ամէն ինչը հասկնաս, թէ եւ ամէն ինչ հասկնալ անկարելի է, մարդը ոչ միայն կը ֆշշայ, ոչ միայն լեզուն դուրս կը հանէ, այլ եւ կը թափէ իր թոյնը: Իժը չթողուց, որ չորս մեթրէն աւելի մօտենամ իրեն: Օձը գեղեցիկ էր: Շնորհակալութիւն յայտնեցի մեր տեսակցութեան համար»:

Աւարտին հասաւ Ասատուրին էսսէն: Եթէ օր մը ան պատահութիւնը ունենայ կարգալու մեր գրածը, վստահօրէն պիտի ըսէ. «Բարեկամս չէ կրցած վերարտադրել պատմածս»: Բայց այդպէ՞ս է, Ասատուր:

Մենք ալ այդ գիշեր հասկցանք անգամ մը եւս, որ Սարոյեանը իր գրականութիւնը հիւսած է ոչ թէ գիտնականներու հետ զրոյցի նստելով, այլ պարզ մարդոց հետ սերտակցելով: Որովհետեւ պարզ մարդոց խօսքը կ'ըլլայ անմիջական, առանց ծածուկ միտքերու...

Որպէս օրինակ դարձեալ տանք Ասատուրին մէկ այլ պատմութիւնը.

«Ֆելլահի մը օր մը հարց տուի.

- Բարեկամ, ծառայ Աստուծոյ, եթէ յանկարծ երկինքէն քեզի իյնայ հարիւր հազար ոսկի, ի՞նչ կ'ընէս:

- Ամենէն առաջ կին մը կ'առնեմ, - ըսաւ արաբը: - Գիտե՞ս, կը ճանչնա՞մ մեր դրացի Ֆաթմէն, նազանքով կը քալէ, ոսկի մատանիի պէս կ'ըլլի բերան ունի եւ գիշերով փայլող կատուի աչքերուն պէս աչքեր: Զինք ունենալը ճէննէթ մտնելու պէս կ'ըլլայ:

- Յետո՞յ, յետոյ ուրի՞շ:

- Կ'առնեմ էշ մը եւ քառասուն ոչխար: Զանգակներ կը կախեմ էշուն վիզէն ու այդ զանգերու ձայնին տակ ոչխարներս կ'առաջնորդեմ ջրարբի վայրեր:

- Յետո՞յ:

- Յետոյ վրան մը կը գնեմ: Այծի մազէ շինուած վրան մը: Դուն քաղաքացի ես, չես գիտեր, այծի մազէ հիւսուած վրանէն ներս անձրեւը չի թափանցեր: Վրանին մէջէն, երբ երկինք նայիս, աստղերու լոյսին թափանցելը կը տեսնես, բայց անձրեւը ներս չի թափանցեր, այդ չես տեսներ: Այսքանով գոհ կ'ըլլամ: Դրախտը երկիր իջած կ'ըլլայ: Ո՛ւր էր, թէ այդպիսի բախտ մը ունենայի: Բայց կը նայիս կը պատահի...»:

- Նոյն հարցումը, եթէ քաղաքացի կնոջ մը տայի, - կ'աւելցնէ Ասատուր, - ոչ թէ երկինքը կիջեցնէր երկիր, այլ Լոնտոնի խանութները, որոնց Մոլլ կ'ըսեն, եւ դրախտը կը վերածուէր դժողբի... Հասկցա՞ր:

Հասկցանք Ասատուր, հասկցանք, որ ամրան գիշերներուն պէս պայծառ ու աստղազարդ է արաբ պետուհին հոգին...

Հայաստանի համար հիմնադրամ մը ստեղծելու հարցը հրապարակած է մեր երկրին առաջին նախագահ Լեւոն Տէր Պետրոսեան: Երկրի եւ արտերկրի մէջ հայ մը չկայ, որ գնահատելի չգտնէ այս ծրագիր-առաջարկը:

Գաղափարը դրուեցաւ գործադրութեան: Բայց ամսո՞ւս, պարզուեցաւ՝ որոշ հայեր չմասնակցեցան ազգօգուտ այս ձեռնարկին: Թէեւ այս երեւոյթը կեցուածք մը ցոյց կու տայ, որ կրնայ որպէս հենք ունենալ քաղաքական բնոյթի, բայց երկրին օժանդակը վեր է բոլոր տեսակի գաղափարական հակումներէ:

Բարեկամ մը այլ կերպ կը բացատրէ այս երեւոյթը՝ հարցը դիտելով մակերեսէն:

- Ինչպէս ամէն տեղ, հայերուս մէջ եւս կրնանք հանդիպիլ մարդոց, որոնք սպունգի կը նմանին: Այդպիսիները լաւ մը սեղմելու ես, որ դրամ ելլէ իրենցմէ: Մարդոց երկրորդ տեսակը ապառաժի կը նմանի: Այդպիսիներուն գլխուն պէտք է զարնես, որ կարենաս դրամ ստանալ, նոյնիսկ ամենամարդասիրական նպատակներու համար:

Երրորդ տեսակը մարդոց անոնք են, որոնք չեն կրնար չտալ: Անոնք կը նմանին մեղուի: Նոյնիսկ բանտարկեա, մեղր պիտի տան:

Տակաւին կան նաեւ մարդեր, որոնց մայրերը գրպան չեն կարած, որ ձեռքերին երկարեն դէպի իրենց գրպանը եւ ազգին տան այնքան, որքան կրնան:

Ուրիշներ ալ կան, որոնք գրպան ունին, բայց կը կարծեն, որ հոն

ոգնի մը պահուած է: Չեն երկարեր ձեռքերնին իրենց գրպանը:

Կան նաեւ այնպիսիները, որոնց երբ դիմէք իրենց տանը մէջ, ոչինչ կու տան, բայց նոյն այդ մարդիկը հասարակութեան մէջ իրենց տուածովը կը զարմացնեն ձեզ առատաձեռնութեամբ:

Այս մէկը օգուտ տալու համար չէ, այլ՝ վասն ցուցադրութեան:

Որքա՞ն բարդ է մարդկային հոգին:

Բայց անդին կան մարդեր, որոնք ինքնեկ կերպով պատրաստ են վճարելու առանց դիմումի, առանց ցուցադրութեան::

Այս պարզ երեւոյթն ալ բարդութեան այլ մէկ երեսն է, երբ կը փորձենք թափանցել մարդու հոգիին մէջ:

- Բայց չէ՞ք կարծեր, - ըսինք մեր բարեկամին, - որ բոլոր օրինակներէն վեր, այսօր կայ երկիրը պահելու, ամրապնդելու, անոր շարունակելիութիւնը ապահովելու հարցը: Առանց հողի, պետականութեան, ո՞ւր կը մնայ ազգը: Ի՞նչ բանի կը ծառայեն դիզուած հարստութիւնները: Եսը, անձնական հանգստաւէտ կեանքը երկրէն ու հայութենէն վեր դասողներուն պէտք է տանք այս հարցը:

- Կարեւորը գորդեան հանգոյցը քակելն է, - յայտնեց մեր բարեկամը, - ամբողջ հայութիւնը մէկ մարդու պէս շարժելու, ցնցելու, միակամ դարձնելու համար մեծն Աղեքսանդրի մը պէտք ունի:

ՕՐ ՅԻՍՈՒՆԵՐՈՐԴ

Աւարտեցինք Սամբրսէթ Մոսմի «ՏՀԸ Սամինկ Ափ» գիրքին ընթերցումը: Երկու հարիւր էջնոց գիրքին ընթերցման աւարտին հասնելու համար պէտք ունեցանք չորս օրերու: Ատով հանդերձ չենք կրնար ըսել՝ հեղինակին բոլոր մտածումները եղան մերը: Կ'ըսենք՝ կարդացինք: Բայց խոստովանենք, որ գործը գրուած է տարապայման անկեղծութեամբ: Այսքան անկեղծութեան հանդիպած ենք միայն Սարոյեանի մօտ: Վերջինս սակայն, որպէս առաւելութիւն առաջինին, ունի երեսայական անուշութիւն մը՝ անխաթար մնացած երեսայական հայացքով: Մինչդեռ Սամբրսէթ անգլիացիին մօտ ամէն ինչ մտածուած, կշռուած է կեանքին պատկերին կնիքովը, լոյսով ու ստուերով, մանաւանդ իր անձնական թուլութիւններուն, մեղքերուն պատկերումովը:

Աշխարհը փոխուած տեսնելու այդ ի՞նչ ճիգ: Աշխարհը ոտնատակ ըրած այս մարդը՝ միջոց մը բժշկական ուսանող եւ աշխատող, ի՞նչ կիրքով կարդացած ու վերլուծած է համաշխարհային մշակոյթի բոլոր

մեծագոյն առաքեալներուն գործերը՝ Պղատոնէն մինչեւ Պերսոն, Քունօ Ֆիշըրէն մինչեւ Պերթրանտ Ռասըլ, տակաւին՝ Հէկէլ, Սքինոզա մինչեւ սուպեկտիւ իտէալիստ Պէրքլի, ակնոստիկ՝ Հիուս, Նիցչէ, Պրէսլի, Ֆիլսոֆ տէ ու մանաւանդ Շոքէն Հաուէր...

Մեթաֆիզիքներ, բրակմաթիսթներ, մաթէրիալիստներ...

Շատերու մեկնակէտը եղած է ճշմարտութեան որոնումը: Այս անգլիացին նոյնպէս նոյն որոնումի, խուզարկումի, մարդկային հոգին ճանչնալու ճամբուն վրայ յամառօրէն քալած է ու եղած այն ճամբորդը, որ ձգտած է Հասնիլ գեղեցիկի ու սիրոյ ըմբռնումի նրբութիւններուն, ճշմարտութեան, բարութեան /կուտնէս/, որ թարգմանի նաեւ Սիրոյ:

Տակաւին, Մոամ գրողին մտահոգութեան առարկան, սոսկական մարդը ըլլալով հանդերձ, մեր ամբողջ մոլորակին վաղուան օրն է: Դէպի ո՞ւր կ'երթանք, օրերէն օր մը կրնա՞յ պատահիլ, որ բնութիւնը տեղէ մը խախտի: Դուք ըսիք. «Կորսուի մեր մոլորակի հաւասարակշռութեան օրինաչափութիւնը, որուն ծանօթ ենք քիչ մը, եւ յանկարծ, դարերով երկնուած քաղաքակրթութիւնը բոլորէ մը մէջ մոխրանայ... եւ մարդիկ դադրին գոյութիւն ունենալէ... Պեթհոփէնը լսող մը չգտնուի, ոչ ալ Նարեկացի կարդացող, որ չհրգուին Կոմիտասեան երգերը, չգտնուի մէկը, որ Հաստատէ Հոմերոսի աշխարհ եկած ըլլալը:

Եթէ մեր դիմաց կարելի ըլլար հրաշքով մը ունենալ Սամըրսէթ Մոամը, անոր պիտի ըսէինք.

- Բնութիւնը շատ աւելի խելօք է ու հաւատարիմ իր տիեզերական օրինաչափութիւններուն, քան իրմէ ծնած մարդկային արարածը: Այս մոլորակը աւելի շուտ կործանումի կրնայ տանիլ մարդը, քան բնութիւնը ինք դիմէ նման անձնասպանութեան: Ուստի, վախը մարդէն է, այլ ոչ՝ բնութենէն, ու էն առաջ ճիգերը լարել պէտք է մարդը դարձնելու համար՝ ՄԱՐԴ:

Բազում ժողովուրդներ ճանչցած կենսասէր այս գրողը կրցած է բարեկեցիք կեանք մը վարել գրականութեամբ՝ իր հոգիին մէջ կրելով չհանգած հրաբխի ատրաշէկ լաւայի յորձանքներ...:

Երբ Կարպիսին փոխանցեցինք մեր այս միտքերը, ըսաւ.

- Աւելի ահաւորը կայ: Լսա՞՞ծ ես, որ արդէն այսօր կը գործէ Կէներու ինճեներիան, ո՞ւր կրնայ հասնել մեզ այդ գիտութիւնը: Արդեօք մարդը պիտի չդառնա՞յ աւելի գազան, քան ամենէն վայրագ գազանը...

Տակաւին, Սամըրսէթ Մոամ բազում մտածումներէ ետք որպիսի

եզրակացութեան մը կը յանգի, երբ կաւաղէ՝ մարդուն մահը, զոր կը նմանցնէ սիրոյ նուազումին:

Մեկ խօսքով, Սամըրսէթ Մոամի այս գործը իր վարակիչ անկեղծութեան շունչով այնքան պարուրեց մեր հոգին, որ անկասկած մենք պիտի վերադառնանք այս գիրքին, ինչպէս յաճախ կը վերադառնանք թումանեանին կամ Մեծարեցին, ինչպէս մարդ հեռաւոր ճամբորդութենէ մը կը վերադառնայ իր հայրենի տունը, իր հարազատներուն:

Վերցուցէք սէրը աշխարհէն, ու աշխարհ կը կործանուի, ու որքան ալ արեւն ու անձրեւը պտղաւորեն այգիներն ու անդամատանները, մոլորակը անապատի վերածուած կ'ըլլայ առանց արարչագործ սիրոյ...

ՕՐ ՅԻՍՈՒՆՄԷԿԵՐՈՐԴ

Ապրիլի 21-ի երեկոյ: Կարպիսին երկրորդ դասախօսութիւնը Հալէպի մէջ:

- Մարդու կորուստը, սիրոյ կորուստն է, - ըսինք ներկաներուն՝ բացումը կատարելով դասախօսութեան երեկոյին, ավելցուցինք, - եւ ուրեմն մարդուն ծնունդը՝ սիրոյ աւելնալը: Բացակաները կ'ապացուցեն մարդկային ստեղծագործութեան հանդէպ, մշակոյթի հանդէպ իրենց սիրոյ պակասը: Անոնք ենթարկուած են հոգիի սովի՝ ճոխ սեղաններու շուրջ, ինչպէս բնորոշած է Աւետիք Իսահակեան: Իսկ ներկաներդ կը յատկանշէք ծնունդը, սէրը, ուրեմն բարի եկած էք լսելու արձակագիր ու թարգմանիչ Կարպիս Սուրէնեան-Սարկաւագեանի այսօրուան գեկուցումը՝ նիւթ ունենալով «Թատրոնն ու կեանքը»:

Սուրէնեանը իր մէկ ժամ ու տասը վայրկեան տեւած ակադեմական գեկոյցով առինքնեց ներկաները՝ սկիզբը թարգմանչական արուեստի մասին սեղմ փակագիծ մը բանալով ու շեշտելով այն նրբութիւնը, որ թարգմանիչը լեզուէ մը այլ լեզուի մը վերածող մարդը չէ, այլ՝ հեղինակակիցը այն գործին, զոր կը թարգմանէ:

Արդարեւ, ոմանք այն կարծիքը կը սնուցանեն, որ թարգմանուած գործին մէջ բնագրին կրակը կը պակսի, եւ մեզի ներկայացուածը կ'ըլլայ շատ-շատ տաք մոխիրը բնագիրին:

Խորապէս սխալ եզրակացութիւն, երբ խօսքը իրա՛ւ թարգմանիչի, ստեղծագործ թարգմանիչի մասին է: Վատ թարգմանիչները արուեստին փերեզականներն են...

Այլապէս, մենք եւ մեզի հետ օտարներ, ինչո՞ւ մեր համբուրելի

Թարգմանիչներուն գործը, 5-րդ դարուն եւ մինչեւ այսօր կը կոչեն՝ Թագուհի Թարգմանութեանց:

Հապա ինչո՞ւ Մասեհեան խանի Շէյքսբիրեան Թարգմանութիւնները կը կոչենք անգերազանցելի:

Նոյնն է պարագան Կարպիս Սուրէնեանին Համար, երբ նկատի ունենանք անոր վերստեղծած «Քարամազով եղբայրները» Տոսթոեւսկիի Հայերէնով:

Սուրէնեան իր դասախօսութիւնը Համեմեց օրինակներով՝ բերելով Հատուածներ դասական եւ ժամանակակից գրողներէ եւ այդ բոլորը կապելով մեր առօրեային:

Թատրոնը կենդանի մարդը ցոյց կու տայ մեզի: Բեմ ու ժողովուրդ Հաղորդակցութեան մէջ են, մինչդեռ սինեմայի մէջ մարդիկ առանձին են բազմութեան մէջ:

Թատրոնը կը մնայ մի՛շտ աւելի մագնիսական:

Բարեկամի մը տան մէջ ենք՝ միշտ անբաժան Կարպիսէն:

Մենք կ'ուզենք խօսիլ գրականութեան շուրջ: Տան տէրը կը թէքէ խօսակցութեան նիւթը ու կ'ըսէ.

- Կենդանական աշխարհէն սորվելիք շատ դասեր ունինք: Դիտա՞ծ էք երբեւէ, որ արհեստականօրէն աշխարհ եկած Հաւու ճուտիկները կորսուցողցած կ'ըլլան բնագոյնին իրենց արժանիքները: Օրինակ, անապատի գիւղերուն մէջ ես Հանդիպեցայ ինկուպատօրէն դուրս եկած ճուտիկներու, որոնք կը վազեն դէպի օձին բերանը, իսկ մայր Հաւի ջերմ թեւերուն տակէն, թուխսէ ծնած ճուտիկները բնագոյնին կը զգան վտանգը եւ ուժ կու տան իրենց մանրիկ թեւերուն: Փորձով գիտեմ: Ինչպէս ինկուպատօրէն դուրս եկած ճուտիկներ, որոնք Հեռատեսիլի մը առջեւ ժամ ու ժամեր կը նստին՝ տրուած բոլոր յայտագիրները դիտելով ներկայ-բացակայ դէմքով մը: Անոնք ոչ թէ կը զարգանան, այլ՝ կ'անբանան:

Իրեն կը ձայնակցի Կարպիսը՝ ըսելով.

- Այո՛, Հեռատեսիլը, որուն ստեղծումին մէջ բաժին ունի նաեւ Հայ մը՝ Ադամեանը, քսաներորդ դարու ամենէն վնասակար երեւոյթներէն մէկը դարձած է: Հեռատեսիլը մտած է ամէն տուն ու /քասէթներու/ ձայների զննելու միջոցաւ կը տարածէ վայրագ մարդասպանութիւններու

տեսարաններ: Ուրիշ է, երբ կը դիտէք պալէ մը, սիմֆոնի մը, մարզական խաղ մը: Բայց երբ ժամեր ամբողջ գամուած կը մնաք Հեռատեսիլի առջեւ, եկող մարդու Հետ չէք խօսիր, գիրք չէք կարդար, ուրեմն այդպէս կը վերածուիք անբանի...

Հեռատեսիլի վնասները անսահման գտանք բոլորս ալ: Ո՞վ կրնայ ընել այնպէս, որ դիտողները Հետեւին միայն լա՛ւ ծրագիրներու: Թէեւ, իրաւ է, որ լաւին ըմբռնումը մարդէ-մարդ կը տարբերի: Երբ մէկը լաւ կը նկատէ սիմֆոնին, ուրիշ մը լաւ կը սեպէ գաղտնի ոստիկանական ֆիլմ մը: Եւ այսպէս Հարցը կը մնայ անլուծելի: Մինչ Հեռատեսիլի գործիքները ելած արշաւի, միլիոնաւոր դիտորդները կը գրաւեն տուն առ տուն, երբեմն նոյն տան տարբեր սենեակներուն մէջ առանձնացած սեռային սանձարձակութեան տեսարաններ կը «վայելեն»: «Ո՞վ դարձ, ո՞վ բարձ», - պիտի ըսէր մեր մեծ Հայրը՝ քիւֆիւր մըն ալ գլտորելով այդ արտայայտութեան ետեւէն:

Կէս ժամ այս էր մեր նիւթը:

Յետոյ անցանք գրականութեան:

«Հայը ունի՞ գրականութիւն»: Այս Հարցումը կու գար ամէն օր երկաթի Հետ կռուող մեր բարեկամէն՝ Ասատուրէն:

Երբ ըսինք, թէ ունինք Նարեկացի, Շնորհալի, Սայաթ Նովա՛...

- Օ, - ըսաւ անիկա, - ես ալ կրնամ աւելցնել՝ Բակո՛ւնց, Տէրեան, Վարուժան, Չարենց՝ Լուսամփոփի պէս աղջիկ, աստուածամօր աչքերով... Խօսքս նորերու մասին է, նորերու... նորեր, որոնք ընդունուած ըլլան միջազգայնօրէն...

- Հրանդ Մաթեոսեան..., - ըսինք:

- Մէկ ծաղիկով գարուն չի գար, - պատասխանեց մեր բարեկամը ու շարունակեց, - չկրցանք ունենալ, որովհետեւ մեր երգը միօրինակ է, եւ այդ ալ երգ չէ, ողբերգ է: 1895-96-ի ջարդեր, 1909-ի ջարդեր, 1915-ի ցեղասպանութիւն: Ողբերգ, մեր գրականութիւնը օտար գրողներ աւելի լաւ ձեւակերպեցին՝ Յրանց Վերֆէլ, վերջերս ալ ամերիկացի մը իր «Վիշապը լուսնի վրայ» թատերգութեամբ: Միջազգային ընտանիքը երբեք չունի ողբերգութիւն ունկնդրելու պատրաստակամութիւն:

Բայց յանկարծ իր խօսքին ուղղութիւնը շեշտակի փոխելով՝ մեր բարեկամը դարձեալ կը դիմէ կենդանական աշխարհէն՝ շուրհին.

- Շունին լակ տուած ունի՞ք, - կը Հարցնէ ան՝ դիտելով մեզի ու Կարպիսին, - շունին, երբ տաք կերակուր կու տաք, օրինակ, երբ գետին

Թափէք լակը, շուներ, որ ժառանգականօրէն ուշիմ է, կը սկսի լակին շուրջը դառնալ եւ լակել եզերքները: Լակը եզերքներու վրայ շուտ կը պաղի, ուստի շուներ կրնայ յագուրդ տալ իր սովածի փորժակին:

- Առակս զի՞նչ ցուցանէ, - կը հարցնենք Ասատուրին:

- Ես երկաթի հետ կռուող մարդ եմ: Եւ երբ հարցը գրականութեան կը վերաբերի, լակին շուրջ դարձող շան նման կը դառնամ մեր գրականութեան ծայրամասներուն շուրջ, որպէսզի փորժակս բաց մնայ: Տեսէք, քիչ առաջ Չարենցէն ի՞նչ արտասանեցի, դուք իմ տեղս, կերելի կ'արտասանէիք «Ամբոխները խելագարուած»-ը...

Լսեցէք, հայ գրողներ, կ'ըսեմ բարձր ձայնով, ուտելիք բան մը տուէք ինձի: Հերիք է, եղբայր, բաւարարուեցանք եղեռնապատումներէն, հերիք է: Ծիշտ չէ՞, եթէ կրկնեմ ըսուած խօսք մը՝ գրողներ ունինք, բայց գրականութիւն չունինք... Ի դէպ, - շարունակեց մեր բարեկամը, - երկու օր ետք Ապրիլի 24-ն է: Բոլոր բեմերէն ճառեր պիտի խօսուին: Ովքեր պիտի ըլլան խօսողները, քիչ մը մեր կղերը, քիչ մը կուսակցութիւններու ղեկավարները: Եւ ի՞նչ պիտի խօսին: 79 տարին երէ ի վեր խօսուած խօսքեր: Մէկը հարցնէ այս ճառախօսներուն՝ դուք եղեռնը տեսա՞՞ք, թէ միայն գիրքերէ կարդացած էք, իսկ այսօր ովքե՞ր են ունկնդիրները այդ ճառախօսներուն, այս յետեղեռնեան երիտասարդութիւնը ի՞նչ կը մտածէ եղեռնի մասին, արդեօք մեր ճառախօսները հաշուի կը նստի՞ն նոր սերունդի զգացումներուն հետ... Հարցումներ, որոնց պատասխանը չունիմ...

- Ուրեմն ի՞նչ կ'առաջարկես, բարեկամ, ուրեմն չնչե՞նք Ապրիլի 24-ը, - կը հարցնենք մենք:

- Ո՛հ, այդպէս բան չուզեցի ըսել: Այլ ես կուզեմ, որ ամէն հայ գիտնայ եղեռնով հայութեան գլխուն նիւթուած ցաւը, եւ երբ մէկը բեմ կ'ելլէ այս մասին խօսելու, եղեռնի ծանրութիւնը, ահաւորութիւնը գերազանցող ծանրութեամբ խօսք մը ըսելու պատրաստակամութիւնը ունենայ: Այլապէս, լաւ կ'ըլլայ, որ բեմ չելլէ եւ իր պոռչտուքով մեր ցաւած գլուխը աւելի չցաւցնէ: Կարպիսը միկրէն ալ ունի, ան պէտք է վախնայ նման ճառախօսութիւններէ: Չեմ գիտեր, կրցի՞ հասկցուիլ:

- Մեր հասկնալը կը բաւարարէ՞ քեզ...

Ժպտեցաւ մեր բարեկամը եւ ըսաւ.

- Ուրեմն տակաւին խակ ենք, ազգովին խակ ենք եւ հասունալու պէտք ունինք: Լռութեամբ մոմ մը վառելը մեր մեռելներու հոգիին

համար աւելի ճիշդ է, քան քսան ճառ ու բեմախօսութիւն...

Չկրցանք խօսիլ մեր այցելած ցուցահանդէսին մասին, ուր հանդիպեցանք օրիորդի մը, որ աւաղեց Կարպիսին դասախօսութիւն կարենալ ներկայ չգտնուելուն փաստը՝ աւելցնելով, որ գացած էր ունկնդրելու այլ դասախօսութիւն մը, որ կը տրուէր նոյն պահուն:

Օրիորդը կ'ուզէր, որ մեր հայ կազմակերպութիւնները համագործին իրենց գործունէութիւնները, զիրար տեղեակ պահէին ձեռնարկներու թուականներէն, զիրար չխաչաձեւէին...

Ըստ երեւոյթին դժուար պիտի ըլլայ ոչ թէ համագործելը, այլ՝ համակարգելը, քանի որ մեր միութիւնները իրարմէ անկախ կ'աշխատին եւ կը նմանին այն խանութներուն, որոնք սեփական յաճախորդներ ունին. այս խանութին յաճախորդը հազուադէպօրէն գնումներ կը կատարէ միւս խանութէն, որքան լաւ ըլլայ միւս խանութին մէջ տրուածը:

Աստուած մեզ աւելի վատէն ազատէ, քանի առ այժմ բարեւ կու տանք եւ բարեւ կ'առնենք իրարմէ...

Ահա պատճառը, որ օր մը, մեր մէկ լուսանկարիչ բարեկամին առաջարկեցինք, որ լուսանկարէ մեր հալէպահայ բոլոր միութիւններուն ձեռնարկները եւ տարի մը ետք դարձեալ լուսանկարէ ու բաղդատէ: Գրաւի եկանք, որ նոյն սրահին մէջ նոյն դէպքերուն պիտի հանդիպի: Այսքան ալ հաստատակամութիւն:

ՕՐ ՅԻՍՈՒՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ

Հարց տուինք Կարպիսին օնթոլոգիի մասին:

- Անոր գործը գոյին կապուած է, - ըսաւ:

- Իսկ էքիսթոմոլոգի՞ն:

- Այդ ալ կապուած է գիտական իմացաբանութեան հետ:

Կը զարմանանք այս բոլոր գիտութիւններուն վրայ, երբ մարդ աշխարհ կու գայ ժամանակաւոր կեանք մը վարելու, ոչինչէն կու գայ ու կ'երթայ ոչինչին եւ երեխաներու պէս խաղալիքներով կ'ուրախանայ, այսինքն իր գիւտերով: Այդպէս ստեղծուած են իզմեր, հոգեբանական եւ մանկավարժական տեսութիւններ, նիւթի կամ գաղափարի առաջնայնութեան հարցեր, որոնց մարդ արարածը, հակառակ իր ամբարած գիտութեան, չէ կրցած վճռական լուծում մը տալ: Նիւթն է առաջնայինը կը պնդեն մաթեմատիկամբ դաւանողները: Հակառակորդը կը պնդէ՝ ոգին է առաջնայինը:

Վեճը կը շարունակուի: Ամէն մէկը ունի իր ճշմարտութիւնը: Բայց սովի հարցերը չեն լուծուած ոչ միայն Ափրիկէի ու Հնդկաստանի մէջ, նաեւ դարաւոր մշակոյթի երկիր Հայաստանի մէջ:

Ըսող մը գտնէինք՝ փաստացի ցոյց տար մեզի, որ մարդ արարածը քարայրներէն մինչեւ երկնաքեր տուներու բնակարանները ինչ փոփոխութիւններու ենթարկուած է:

Ծովափնեայ քարերը կը յղկուին, կը ձեւափոխուին ծովու ալիքներուն մշտաներկայ հարուածներէն, բայց դարերու փոթորիկները, յեղափոխութիւնները, բոլոր կրօնները, ըսէք խնդրեմ, ի՞նչ փոխած են:

Կարպիսը յաճախ կը յիշէ Գառնին: Հեթանոսական այս տաճարը մեզ կը տանի առաջին դար: Նախապէս եղած է բերդ, որուն պարիսպներուն մի քանի քարերը այսօր ալ կը տեսնուին: Գառնիի տաճարին վերակառուցման մեծագոյն բեռը դրուեցաւ ճարտարապետ Սահինեանի ուսերուն:

Իշխանական համալիր մը գտնուած է այստեղ, որ աւելի վաղ դարերուն եղած է ամրոց: Ուրեմն անոր հին օրերու կեանքը կ'երկարաձգուի դէպի ետ, գրեթէ հինգ հազար տարի: Ծաշակ ունեցած են մեր նախահայրերը՝ յատկապէս համալիրի տեղանքի ընտրութեան մէջ, որ անառիկ ըլլալու հիմնական տուեալներ ունի: Բարձր դիրք՝ բաժնուած ձորով, հոսող աղբիւրներ, շուրջլեռներով պաշտպանուած:

Այս մասին Կարպիսը խորհած է գրել հատոր մը, բայց ափսո՛ս, որ չէ գրած: Հետաքրքրական էսսէ մը կ'ըլլար այդ գործը, եւ այդ նիւթը, ինք լաւագոյնս կրնար մշակել իր երեւոյթները դիտելու, վերլուծելու, պատմական ճշմարտութեան կապելու կարողութեամբ եւ այդ բոլորը մատուցելով փիլիսոփայօրէն: Կը խորհինք, թէ ուշ չէ այդ ծրագիրը գործի վերածելու համար:

ՕՐ ՅԻՍՈՒՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ

Այս անգամ ուրիշ Ասատուրի մը հետ էինք՝ Պետեանին, ու երեքով ծրագրուած հանդիպումը կ'ունենայինք մեր տունին մէջ պատասխանելու զոյգ Ասատուրներուն՝ բոլորս Մելգոնեանցի:

- Միջազգային արժէք ներկայացնող գրականութիւն ունի՞նք:

- Անշուշտ, ունինք: Եթէ մենք՝ Հայերս, մերթ մեր ունեցած մշակու-

թային արժէքները գերազնահատած ենք՝ աքլորանալով, յաճախ սակայն տառապած ենք ստորակայութեան բարդոյթէ: Եթէ առաջինին պատճառը ունի ինքնապաշտպանութեան բնոյթ, ապա երկրորդին՝ ինքնաճանաչման թերացում: Այս պարագային չենք ճանչցած մենք զմեզ, չենք կարգացած, չենք սերտած մեր արժէքները: Անուններ տուած ու գոհացած ենք:

Անուններ գիտենք, ոչ՝ անոնց ստեղծագործութիւնը: Վերցնենք մեր 5-րդ դարի թարգմանիչները, անոնց յաջորդները: Անոնք լոկ թարգմանիչներ էին, միայն պատմաբաններ: Ո՛չ, այսօրուան իմաստով գրագէտներ էին անոնք՝ Եղիշէն, Բուզանդը, Կողբացին, Խորենացին...

Փո՞քր էր Դաւիթ Անյաղթը, Անանիա Շիրակացի տիեզերախոյզը: Փո՞քր էր արծիւի նման լեռներու պռունկին թառած Գրիգոր Տաթեւացին, կամ անկէ առաջ՝ 10-րդ դարուն փայլակնացած Նարեկացին, որ այսօր ճանչցուած է որպէս իր ժամանակները կանխող միջազգային արժէք ու սուրբերու կարգին դասուած, որուն ստեղծագործութիւնը մեր ողջ ժողովուրդին բարձի գիրքը եղաւ դարերով:

Հապա Շնորհալի՞ն Եւդեան տաւիղ՝ հիսաքանչ շարականներով, հապա Թլկուրանցին, Նաղաշը, Քուչակը սիրոյ երգիչ ու 18-րդ դար՝ երգի արքայ Սայաթ Նովա եռալեզուեան աշուղը:

Մենք պէտք է ունենանք մեր արժէքներուն գիտակցութիւնը: Իզուր չէ ըսած մեր բանաստեղծներէն մէկը. «Գերմանացին իր որսը դեռ խորովել չգիտէր, մենք աստուածներ էին ձուլում ու վայելում գինի»:

Մենք պէտք է ճանչնանք մեր հպարտութեան աղբիւրները, ապա ճանչնալ տանք ուրիշներու, որպէսզի մեր հողէն ծնած աստղերով զարդարուին մարդկութեան կապտաջինջ երկինքները:

Հոս է մեր սխալանքներէն մէկը: Մենք մեզի խօսած ենք, օտարներու չենք ցուցադրած մեր գանձերը, երբ օտար գոյներով զարդարած ենք մեր մշակոյթը:

Տան տիրոջ իրաւունքով այսպէս սկսանք մեր զրոյցը:

Ապա Պետեանը յարեց.

- Քսաներորդ դարուն, դարին հետաքրքրութիւնը շարժող մեծ արձակ չենք ունեցած: Դեմիրճեանի «Վարդանանք»-ով, Զորեանի «Պապ թագաւոր»-ով մենք կրնանք խանդավառուիլ, բայց այս գիրքերը օտարին ի՞նչ կ'ըսեն: Քանի՞ ֆրանսացի կարգացած է Փարիզի մեջ ֆրանսերէնով հրատարակուած «Վարդանանք»-ը:

- Բայց ֆրանսերէնով հրատարակուած մեր Սասունցի Դաւիթ դիւ-
ցազներգութեան համար Cest merveilleux - հոյակապ է, ըսած են, -
պատասխանեցինք մենք:

- Բակունց եկած էր նոր խօսք ըսելու, գնդակահարեցին: Շահնուրը
եկած էր եւրոպական ճաշակ մը տալու նուրբ ու տոկուն հայերէնով
մը, բայց հակառակ իր խորաթափանց, կռահող, նախատեսող միտքին,
ունեցաւ անտեսումներ, եւ տասնամեակներ տեւող հիասթափութիւն
մը զգետնեց զայն:

- Անոր գործերը՝ ֆրանսերէնով գրուած, արժանացան մրցանակ-
ներու:

- Այո՛, բայց այսօր ֆրանսագիր Շահնուրը ճանչցուած է միջազ-
գայնօրէն: Ո՛չ:

- Իսկ բանաստեղծութի՞ւն, խնդրեմ, տուած ենք: Փո՞քր անուններ
են Դուրեան, Մեծարենց, Վարուժան, Տէրեան...

- Մի, մի՛ չարեր այդ ցանկը, մենք ալ գիտենք, ծանօթ ենք այդ
անուններուն եւ անոնց գործերուն...

Ամբողջ ժամ մը այս էր մեր երեքին նիւթը:

Նոր վէճի նիւթ դարձաւ Նարեկացիի մասին Շահնուրի գրածը:
Նաեւ այն գործը, ուր Շահնուր կը խօսի մեր չորս մեծութիւններուն՝
Մաշտոցի, Կաթողիկէի, Կոմիտասի, Զօր. Անդրանիկի մասին:

- Անդրանիկը չորրորդութեան մաս կը կազմէ՞..., - հարց տուաւ
Ասատուրը:

- Իրաւացիօրէն, - պնդեցինք մենք, - որովհետեւ Անդրանիկի անձին
մէջ խտացուած է մեր դիմադրական ոգին, մեր ազատասիրութիւնը,
մեր պայքարը դարաւոր ստրկութեան դէմ: Եւ Շահնուր իր ամբողջ
հոգիով կ'ատէր ստրկութիւնը: Ահա թէ ինչո՛ւ, Շահնուր Անդրանիկը
նկատի ունի ոչ միայն որպէս յաղթական կռիւներ մղող Ֆիդայի, այլ
որպէս ամբողջ մեր ժողովուրդին դիմադրական ոգին:

Իսկ Նարեկացիի պարագային միթէ՞ Շահնուր այն գեղազէտն էր,
բառին լայն իմաստով գեղազէտը, որ պիտի չհասկնար բանաստեղծին
մեծութիւնը: Շահնուր լաւ կը ճանչնար Նարեկացին: Անոր ցաւը մեր
ստրկամտութիւններ էր: Տեղ մը պէտք էր տալեր մեր սիրտը, որ ցնցը-
ւէինք, քանի Նարեկացին ջանացած էր աշխարհի բոլոր մեղքերը առնել
իր վտիտ ուսերուն: Շահնուրը եղաւ մեզ արթնացման մղող աքլորա-
կանչ: Ահա բոլորը:

Այստեղ արդեն պոռթկաց Կարպիսը.

- Բայց ո՞վ ըսաւ, թէ Նարեկացին արտայայտած է ստրկացնող
միտքեր: Նարեկացին մեծ ըմբոստ մըն է: Այս առումով, իմ սիրած
Շահնուրը խորապէս սխալած է: Աստուծոյ ուղղուած բողոքի այնպիսի
խօսք, զոր արձակած է Նարեկացին, դժուար թէ գտնես միջազգային
ամբողջ գրականութեան մէջ:

Նարեկացին, իր խօսքը ուղղելով Աստծոյ, ըսած է. «Միթէ ես քեզմէ
պահանջեցի՞», որ զիս աշխարհ բերես: Ու եթէ բերած ես, ես իմ լաւով
ու վատով քուկդ եմ: Նորոգէ զիս, նորոգէ զիս»:

Այս խօսքերուն մէջ ստրկամտութեա՞ն, թէ բողոքի հզօր ձայն կը
լսենք: Ու Նարեկացին տակաւին ըսած է. «Նորը ստեղծելը աւելի դիւրին
է, քան ստեղծուածը նորոգելը»: Ամբողջ իմաստասիրութիւն մը կայ
այս խօսքերուն մէջ: Եւ այս բոլորը ըսողը ո՞վ է, կրօնաւոր մը, այդ
ալ ո՞ր դարուն, տասներորդ դարուն, մեզմէ ուղիղ հազար տարի առաջ...
Նարեկացին մեր ժողովուրդը առաջնորդած է իբրեւ ստրկամտութեան:
Թիւր, չպատճառաբանուած կարծիք: Նարեկացին աշխարհի բոլոր մեղ-
քերը իր վտիտ ոսկորներու վրայ վերցնելու քաջութեան առնթեր,
ահաւոր բողոք բարձրացուցած է Աստուծոյ դէմ:

Կարպիսը, երբ այս խօսքերը կ'ըսէր, ելած էր ոտքի, ելած էր ինքն
իրմէ դուրս եւ դարձած էր փոթորկալի բողոք:

- Հանճարեղ խօսքեր են ըսուածները, - յարեցինք մենք, - բայց ամ-
բողջ տասը դար, մեր ժողովուրդը Նարեկացիին այսպէ՛ս, քու ըսածիդ
պէս որպէս մեծ բողոքարկու ընդունած է, ճանչցած է որպէս այդ-
պիսին, թէ դարձած է այնքան հեզ ու բարի, որ Նարեկացիի անունով
իր վիզը ծռած է եւ ստրկօրէն աշխատած է ուրիշներու համար:

Այստեղ, անշուշտ, մենք ըսած չենք ըլլար, թէ Նարեկացին է յան-
ցաւորը, յանցանքը անոնցն է, որոնք ոչ միայն սխալ ճանչցած են Նա-
րեկացին, այլ սխալ ճանչցուցած են ժողովուրդին: Ժողովուրդը ստր-
կացնողները Նարեկացին ծուռ հայելիի մէջ ցոյց տուողները եղած են...

- Բայց ծուռ հայելի մըն ալ Շահնուրը պէտք է՞ ըլլար:

Մինչ մենք ու Կարպիսը կռուող աքաղաղներու պէս մեր թեւերը
կը թափահարէինք, Պետեանը մեղմ ձայնով մը կ'ըսէր.

- Այս բոլորին մէջ ինծի համար կարեւորը այն է, որ այսօր, Նարե-
կացին սկսած են ընդունիլ որպէս համաշխարհային արժէք:

Մեր վեճը հաշտութեամբ փակուեցաւ: Կը մնար, որ մեր գրակա-

նույն ժամանակ նոր ներկայացուցիչները զգան եւ մեր արձակը հասցնեն միջազգային համբաւի:

Ազգը ունի ներքին անիմանալի այն ուժը, որով դժոյղքի մէջ անգամ գրագէտ կրնայ ծնիլ:

Ոմանք կ'ըսեն, թէ հին ճամբորդը՝ ժողովուրդն Հայոց, ծերացած է արդէն: Ու գիտէք ծերերուն վախճանը: Բայց այդպէս մտածողները չեն գիտեր միթէ, որ ամէն վախճան նոր սկիզբի մը ուժը ամբարած կ'ըլլայ իր մեկնումէն առաջ, այս կապակցութեամբ մոռացութեան չտալ Բագրատունեաց իշխանութեան անկումին փաստը, որմէ ծնաւ Ռուբինեան իշխանապետութիւնը:

ՕՐ ՅԻՍՈՒՆՉՈՐՍԵՐՈՐԴ

Օրը բացուած էր լուսութեան մէջ: Բնութիւնը կը ստեղծագործէ լուսօրէն: Հանդարտ, լո՛ւռ այգաբաց էր՝ արարումի պահ: Եսասիրութիւն, նախանձ, հաւատք: Ուրկէ ուր այս երրորդութիւնը ներկայացաւ մեր աչքին: Դուք պիտի ըլլայիք մեզի բարի լոյս ըսողը, երբ պարտէզը մեր կը խայտար ծաղկունքով: Իսկ եթէ բարի լոյս կ'ըսէք, այդ պէ՞տք է ըլլայ այգաբացի պղտորում:

Ոմանք կ'ըսեն, թէ վերի երրորդութիւնը հեռու է շօշափելի ըլլալէ: Սակայն հարց կը ծագի, եթէ անոնք շօշափելի չեն, չեն ինչպէս քարը, փայտը, զաւակը կամ թոռնիկը, կը վերածուին շօշափելի իրականութեան՝ ըլլան չար, թէ բարի:

Եսասիրութիւնը անպայման չարութիւն չենթադրէր, ոչ ալ նախանձն ու հաւատքը: Եւ երեքն ալ անշօշափելի, կրնան տալ շօշափելի արդիւնքներ:

Յրէզնոյի մէջ մահացաւ մեր հօրաքրոջը թոռնիկը՝ Նուէրը, հեզահամբոյր աղջիկ մը: Ծնողներուն հասցէագրեցինք նամակ մը, ուր կար պոռթկուն բողոք Աստուծոյ դէմ, թէ «Ինչո՞ւ Նուէրը տարած էր իր մօտ»:

Ստացանք պատասխան նամակ Նուէրին հօրմէն՝ Պաղտասար Աճէմեանէն, որ իր հոգու խաղաղութեամբ ինծի կը մխիթարէր.

- Սիրելի քեռորդիս, ինչո՞ւ այդքան զայրացած ես. մեր Նուէրը աւելի լաւ տեղ մը գնաց, իր փրկչին մօտն է ան, հանգստացիր:

Ահաւոր հաւատք մը կայ այստեղ, հաւատք մը, որ հանդարտեցուցած է որդեկորոյս ծնողները: Մենք իրաւունք ունի՞նք կողոպտելու

այս մարդոց հաւատքը: Ո՛չ, իրաւունք չունինք: Ուրիշներ եւս իրաւունք չունին կողոպտելու մե՛ր հաւատքը, որ այլ հաւատք ըլլալով չի դադրիր հաւատք ըլլալէ...

Նաւաբեկեալի մը աչքերուն մէջ, ամեհի ծովուն վրայ, խորագոյն զարհուրանք պիտի չգտնենք, եթէ ան կը հաւատայ իր ուժերուն: Հէմինկուէյի «Ծերունին եւ ծովը» վկայ:

Թող հաւատան: Շիրազը ըսած է. «Մի բանի պէտք է հաւատալ... Հաւատալով թող երջանիկ ապրին մարդիկ»:

Եսասիրութիւն: Սէր կայ այս բառին մէջ, ուրեմն բոլորովին վատ չի կրնար ըլլալ: Մեր եսասիրութիւնը լաւ է այնքան ատեն, որ չի վնասեր մօտ ու հեռու ոչ ոքի:

Նախանձ: Բիւրիցս գրուած ու ըսուած է, որ կայ նաեւ բարի նախանձ: Երբ տուեալ ձգտումները իրագործուին, արդէն անշօշափելի են ծնած կ'ըլլայ շօշափելին:

Այս առաւօտ, երբ բարի լոյսին հետ մեզի հիւր եկան այս մտածումները՝ եսասիրութիւն, նախանձ ու հաւատք, առաջին վայրկեանին մեր ողնաշարին երկայնքէն կարծէք մը շիւններ քալեցին: Յետոյ հանգստացանք՝ անոնց մէջ գտնելով նաեւ բարին:

Կարպիսը, ըստ սովորութեան, արթնցաւ կանուխ՝ արթնցնելով իր գլխացաւը: Յաճախ գլխացաւով կ'արթնայ եւ անպայման կը խօսի այդ մասին: Չենք հարցուցած իրեն, թէ երբ կը խօսի գլխացաւի մասին, այդ զահրուժարը կը պակսի՞: Եթէ կը պակսի, լաւ է, որ խօսի, եւ մենք ունկնդրենք, գէթ առանց դեղորայք առաջարկելու բժշկած կ'ըլլանք զինք՝ յիշելով մանաւանդ, որ բժիշկ ենք: Թող խօսի, բայց կամաց-կամաց կը զգանք, թէ երբ ամէն օր կը կրկնէ իր գանգատները, մեր մէջ եւս ցաւի հունդեր նետած կ'ըլլայ, ու մենք եւս կը սկսինք զգալ ցաւ մը, որ չենք կրնար ըսել, թէ ֆիզիքական է, այլ՝ ոչ շօշափելի ցաւ մը, ընկերոջ ցաւին արձագանգը, զոր բացատրել դժուար է:

Երէկ, ամբողջ օրը մեզի համար եղաւ վազվզութի օր:

Ապրիլի 24-ն էր: Հեռախօսազանգեր ստացանք Ամերիկայէն, Կիպրոսէն, Լաթաքիայէն, Պէյրութէն ու Դամասկոսէն: Բոլոր զանգերուն մէջ ցաւի զգացումներ 79 տարիներ առաջ գործադրուած ահաւոր եղեռնի մասին:

Կարպիսին հետ գացինք Հալէպի Հայոց Ազգային գերեզմանատուն, որուն բնակիչները շատ աւելի մեծ թիւ կը կազմէին, քան գաղութին

մէջ ապրողները:

Ապրիլեան եղեռնի նահատակներուն նուիրուած յուշակոթող, նախագիծ՝ Իտալիոյ մէջ ուսանած էրզրումցի Անդրանիկ Մարկոսեանի, մեծ բազմութիւն: Ելոյթ՝ Գաթարոյեան Սրբազանին կողմէ:

Քիչ ետք հասանք Հայ Կաթողիկէ համայնքի Ս. Խաչ եկեղեցին, ճարտարապետ՝ Սարգիս Պալմանուկեան, շրջանաւարտ Երեւանէն: Հոս խաչքար կը զետեղեն, կը խօսի համայնքի առաջնորդը՝ Մրէաթեան Սրբազան՝ յայտարարելով, որ խաչքարին քարը Սուրիայէն է, արուեստագէտը Հայաստանէն:

Յետ միջօրէին Նոր Գիւղի Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ շրջափակին մէջ կատարուեցաւ բացումը Զէյթունի ապստամբութեան նուիրուած Յուշարձանին: Հոն ենք Կարպիսին հետ: Ելոյթներ, երգեր: «Պահել Զէյթունի ըմբոստ, ազատատենչ ոգին», - այդպէս վերջացուց իր խօսքը Յակոբ Միքայէլեան:

Ելլելով այդ տօնահանդէսէն՝ հասանք հայրէնի քանդակագործ Բենիկ Պետրոսեանի անհատական ցուցահանդէսին, զոր կազմակերպողը բժիշկ Կարօ Նարպէկեանն էր:

Փայտի, մարմարի, արծաթի վրայ աշխատուած քանդակներ, որոնք ոչ թէ իրենց ծաւալով, այլ կատարողական նրբութեամբ աչքի կը զարնէին: Յայտնի է, որ էկզոթիկան քանդակագործին սիրած նիւթն էր:

Հրաւիրեցին մեզ, որ երկու խօսք ուղղենք ներկաներուն: Սրբազանը պիտի խօսէր, բայց աճապարեց հասնիլ այլ ձեռնարկի մը՝ դարձեալ նուիրուած եղեռնին:

Նկատելի բազմութիւն: Ցուցահանդէսը կը կրէ «Վերածնունդ» անունը:

Այդ եղաւ մեր ելոյթին բանալին:

- Երբեք զարմանալի մի՛ գտնէք բացումը այս ցուցահանդէսին Հալէպի մէջ Ապրիլի 24-ին առիթով: Հալէպը հայերով բնակուած է նաեւ 2000 տարիներ առաջ: Այս քաղաքը եղաւ ապաստանը մեր ժողովուրդին եղեռնէն ետք:

Բենիկ Պետրոսեան, բանալով այս ցուցահանդէսը, ըսել ուզած է. «Մենք վերապրեցանք, մենք պարտական ենք արարներուն եւ ահա մեր արուեստ կը բերենք իրենց ըսելու, որ մեր վախճանը վերածեցինք սկիզբի»:

Արուեստներն են բարեկամութիւնը զօրացնող միջոցները:

Արուեստը սիրոյ արտայայտութիւն է:

Բարի եկած էք, բարի վայելում:

Կարպիսը կանգ առաւ մէկ այս, մէկ միւս քանդակին առջեւ, յետոյ ընկողմանեցաւ բազկաթռի մը, խորը ու երկա՜ր մտածեց: Ամբողջ օրը, ուր ալ գացած էինք, մնացած էինք ոտքի վրայ: Այստեղ նստելու առիթ կար: Երբ մօտեցանք իրեն, ըսաւ՝ «Էյֆորիայի մէջ եմ»: Թողուցինք հանգստանայ:

Եկաւ ժամը վերջին հանդիսութեան, ուր ելոյթ պիտի ունենային մեր երեք կուսակցութիւններու ներկայացուցիչները:

Իւրաքանչիւր կուսակցութիւն միւսին դէմ նիզակ ունէր ճօճելիք: Հայկ Նահապետին կապարճին մէջ նետ չմնաց, որ արձակուի ոչ թէ հայու, այլ թշնամիի դէմ:

Կերեւի բարի նախանձը, զոր նշեցինք քիչ մը վերը, մեր կուսակցութիւններուն համար չէր: Կերեւի ե՛ս ըրի, ե՛ս ըրի, ե՛ս ըրի մտածում դադրեցնելը ժամանակի ուժերէն վեր է: Կերեւի, տեղ մը, բոլոր կուսակցութիւնները նոյնն են: Կրնա՞ն ապրիլ մարդիկ առանց կուսակցութիւններու: Այդ եւս անկարելի է...

Այս մտածումներով ուշ գիշերին հասանք տուն: Օրը լեցուած էր շունչովը նահատակներուն: Յայտնի էր, որ տարողունակ ուժ ունէին մեր մեռելները:

Վա՛յ այն օրուան, երբ մեր նահատակներուն ուժը նուազի:

Քիչ առաջ բարեկամ մը հեռախօսով հարց տուաւ մեզի.

- Երեկ բացակայ էի քաղաքէն, կրնաս գաղափար մը տալ ինծի, թէ ինչպէս անցան ձեռնարկները...

Եւ բարեկամիս տուինք գաղափար մը օրուան ձեռնարկներուն վրայ.

- Երէկ, ամբողջ օրը անցուցինք հաւաքոյթներու մէջ: Բոլորն ալ նուիրուած էին մեր ջարդերուն, անշուշտ այլազան անուններով: Կը նեղուի՞ս, եթէ պատկեր մը տամ: Դուն գտնուած ես գիւղական միջավայրի մէջ: Դաշտերու մէջ արածող կովերու եւ ոչխարներու հանդիպած ես, երբ անոնք խմբովին կանգնած, իրենց սառած աչքերը անորոշութեան մը ուղղած կորոճան իրենց կերած խոտը...

Անշուշտ ճառեր խօսուեցան՝ ածականներով հարստացած, ոչ թէ

մեր մէկ ու կէս միլիոն նահատակներու յիշատակին, այլ իր սեփական կուսակցութեան իրագործած հերոսութիւններուն մասին: Ոչ ոք ըսաւ, թէ այդ հերոսութիւններէն որքա՜ն տուժեց մեր ժողովուրդը: Պանք Օթոման, Պապը Ալիի ցոյց եւ այլն...

Ի միջի այլոց, Լիզպոնի հինգ նահատակ երիտասարդներու մասին շատ աւելի խօսեցան, քան մեր անմեղ նահատակներու մասին: Լիզպոնի հինգերը, անշուշտ բարի, նուիրեալ տղաք էին եւ զոհերն էին զիրենք Լիզպոն ղրկող անփորձներու անճարակութեան: Այդ տղաքը զոհուեցան եւ հիմա կ'օգտագործուի անոնց եղեռական մահը: Տակաւին, անոնց նուիրուած Յուշարձանը կցուած է մեր Մեծ Եղեռնի Յուշարձանին, կը խորաչափէ՞ք համեմատութեան ճշգրտութիւնը...

Կրցի՞ր բան մը հասկցնել:

Մեր բարի ժողովուրդը ոչխարներու նման գլուխը կախ մտիկ կ'ընէր 79 տարիներէ ի վեր նոյն միտքերը կրկնելէ չճանճրացած ճառախօսները, ապա աշակերտական կարգապահութեամբ կը մեկնէր տուն:

Եւ մի զարմանար, այդ ոչխարներուն մէջ մենք եւս կայինք Կարալիսին հետ, բայց ի տարբերութիւն շատերու՝ ըմբոստացած...

Ուրախալին այն էր սակայն, որ Երեւանի մէջ Պետութիւն եւ ժողովուրդ շարք առ շարք բարձրացած էին Ծիծեռնակաբերդ: Տկար, բայց պետական ժողովուրդ ենք: Հոն, մեր երկիրը ունի պահանջատէրի դիրք:

Ահա մեր տեսածին, լսածին ու մտածումներուն մէկ հակիրճ ամփոփումը:

ՕՐ ՅԻՍՈՒՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Ուշ երեկոյին հրաւիրուեցանք Սոնա Գաբրիէլեանենց տունը: Տիկնոջս քոյրը՝ Զապէլն ալ եկած էր Փարիզէն եւ մեզի հետ էր: Հոն էր Հայաստանէն նկարիչ Անդրանիկ Անտոնեանը, որ վեց ամիսներէ ի վեր եկած էր Հալէպ մեր Առաջնորդարանին հրաւերովը եւ աւելի քան 500 տարիներու կեանք ունեցող մեր Ս. Քառասնից Մանկանց եկեղեցիին սրբապատկերները կ'ենթարկէր վերականգնումի/Restore/:

Մեր խօսքը կը կեդրոնանայ սրբապատկերներու վրայ: Անդրանիկը վեց ամիսներու ընթացքին վերականգնած էր տասը սրբապատկեր, որոնց մէջ յայտնագործած էր մեծարժէք գործեր: Գործեր, որոնք կու գային 16-րդ, 17-րդ եւ 19-րդ դարերէն:

Ան յատկապէս կանգ առաւ Շնորհալին ներկայացնող գործին վրայ

/16-րդ դար/, զոր նկատեց բարձրօրէն մեծարժէք, անյայտ հայ նկարիչի գործ, որուն նմանը նոյն դարէն Հայաստանը չունի:

Մեծարժէք նկատեց նաեւ սրբապատկեր մը /17-րդ դար/՝ Մարիամ Աստուածածինը Յիսուս Մանուկը գիրկին: 18-րդ դարուն, Հալէպի մէջ աշխատող Մելքիդ նկարիչներ վերանորոգած են այս նկարը՝ մելքիդ ձեւ մը տալով Աստուածածնի դէմքին, սրելով անոր դիմագիծը: Բայց վերականգնող մասնագէտը՝ Անդարանիկ Անտոնեան, սրբելով տուեալ դիմագիծին երկու այտերը եւ վերացնելով այդ դէմքը երկարաւուն դարձնող ներկերը, երեւան հանած էր բուն նկարին կլորաւուն դիմագիծը՝ խոշոր, փայլուն, հայու աչքերով:

Հարց ծագեցաւ, թէ մեր Հայրենի նկարիչը նօթեր ունէ՞ր իր կատարած գործը հաստատող: Տասը իւղաներկ սրբապատկերի վերապրեցնող արժեքավոր դեր մը կատարած էր Անտոնեան: Այդ գործերը հարկ էր բացատրել նկար առ նկար: Հարցը բարձրացնողը Կարալիսն էր:

- Ի սէր Աստուծոյ, որո՞ւն համար: Վեց ամիսներ աշխատեցայ Հալէպի մէջ, բոլոր այդ օրերուն, բացի Սրբազանէն եւ Սոնայէն ոչ ոք հետաքրքրուեցաւ ըրածովս: Որո՞նց համար գրեմ եւ ինչո՞ւ գրեմ: Կատարած գործերուս կենսագրութիւնը մանրամասնօրէն գիտեմ, բայց գրեմ որոնց համար..., - դժգոհեց Անդարանիկը:

Քիչ մը խիստ արտայայտուելով՝ առինք խօսքը.

- Սիրելի Անդրանիկ, հարց կու տանք քեզի, երբ Մովսէս Խորենացին գրեց Հայոց Պատմութիւնը, ըսա՞ւ, թէ որու համար կը գրէր եւ ինչու կը գրէր: Իր ապրած շրջանին Հայոց Պատմութեան պատրաստութեամբ զբաղող քանի՞ հայ գոյութիւն ունէր բովանդակ Հայաստանի մէջ: Բայց Խորենացին՝ խորաթափանց պատմագրողը, հակառակ տարապայման դժուարութիւններու ենթակայ ըլլալուն, գրեց Հայոց Պատմութիւնը եւ մեզի կտակեց մեր յաւերժութեան անցագիրը:

Դուն պարտաւոր ես ու պէտք է գրեմ կատարած գործիդ պատմութեան մանրամասնութիւնները: Շնորհալին այդ կը պահանջէ քեզմէ: Դուն ըսիր՝ որո՞ւ համար գրեմ, գրէ նկարելու շնորհք ունեցող զաւկիդ համար, գրէ մեզի համար: Մենք պատրաստ ենք քու այդ գործդ հրատարակելու:

Կարալիսը մտաւ իր տարերքին մէջ: Ըստ երեւոյթին, Անդրանիկը Սարեանը չէր նկատեր մեծ երփնագրող, այլ կը նկատէր գծանկարիչ:

Կարալիսին համար փայլուն առիթ էր վերլուծելու, փաստագրուցելու

Սարեանի կեանքին ու գործին մասին:

Անդրանիկը այն կարծիքին էր, որ Վարպետին շուայուած էր մեծ յարգանք: Իսկ Կարպիսը թուականներով հաստատեց Վարպետին կեանքին տառապալից շրջանները, անոր դէմ յարուցուած հալածանքները, անոր ֆոփոխմով դատաւարտուելը, այնպիսի վիճակներու մէջ իյնալը, երբ տիկին Սարեանը, դուստրը՝ Ղազարոս Աղայեանի, օր մը ըսած է Վարպետին. «Պիտի երթամ ուրիշներու լուացքը ընեմ, որ ապրելու հաց ունենանք»: Սարեանը մահով սպառնացած է իր կնոջ նման գործ մը ընելու պարագային: Բայց տիկին Լուսիկը ըրած է այդ գործը գաղտնօրէն, որպէսզի ընտանիքը չմնայ անսուղ:

Կարպիսը պատմեց նաեւ ուրիշ դէպքեր Վարպետին կեանքէն եւ որպէս արդիւնք իր ներկայացուցած տուեալներուն, քննադատութիւններուն, կարգ մը պատասխանատու վայ հայեր, ըրած են այնպէս, որ ոչ մէկ նկար վաճառուի Սարեանի գործերէն: Այսինքն նիւթական շրջափակումի ենթարկած են զայն:

Դուրեանը ի գուր չէ գրած. «Ո՛հ, յատակն են իմ փրփուրներ...»

Անդրանիկը խոստովանեցաւ, թէ այդ բոլորը չէր իմացած:

Այդպէս է մեր կեանքին մէջ շատ անգամ: Վճիռներ կ'արձակենք առանց եղելութիւնը գիտնալու: Մանաւանդ քաղաքական վճիռներ, երբ անտեղեակ ենք քաղաքական կեանքի Ա.Բ.Գ.-էն...

Մարդիկ, կեանքին մակերեսը տեսնելով, այդ իսկ չքննելով, խեցեմի՞նք կ'արձակեն:

Սարեանին Տուն թանգարանը տեսնելով, որ յիշուի սքանչելիք մըն էր, քանի սրտեռանդ պահապան մը ունեցաւ յանձին Շահէն Սաջատուրեանի, կը բացագանչեն.

- Ի՛նչ երջանիկ կեանքով կ'ապրի Սարեանը:

Հայ մարդիկ, Վարպետը երջանիկ կեանքի արժանի չէ՞ր: Փոխանակ հպարտանալու, ուրախանալու ինչու կը բամբասէք ու չէք ճանչնար անոր մեծութիւնը:

Միայն օտարը ձեզի պէտք է, եթէ կ'ուզենք իրապէս մեծնալ աշխարհի աչքին:

Ապա խօսեցանք տարբեր հայ նկարիչներու մասին: Մենք պատմեցինք, թէ օր մը Հոռմի մէջ ինչպէս հանդիպեցանք Կիրակոսեան ազգանունով հայու մը եւ, երթալով անոր տունը, զարմանքով տեսանք, թէ այդ տան պատերը զարդարուած էին Օրաքեան նկարիչին գործե-

րովը: Միայն այն հարցումին, թէ պարոն Կիրակոսեան որքա՞ն Օրաքեան ունիք: «Այո, - ըսաւ մեր հիւրընկալը, - Օրաքեանը բարի էր կ'ապրէր խեղճ վիճակի մէջ, երբեմն օրուան հացին կարօտ: Ամէն անգամ, որ մեզի հանդիպէր, բաց չէինք թողուր զինք ու կը պահէինք ճաշի: Յաջորդ անգամ կու գար նկար մը շալկած ու կ'ըսէր. «Այս նկարը ձեր մօտ թող մնայ...»: Այդպէս, շատ մը նկարներ ունեցանք Օրաքեանէն:

Բայց կ'երեւի կային մարդիկ, որոնք կ'ըսէին՝ Երանի Օրաքեանին, Իտալիոյ մէջ կ'ապրի, քաղաքակիրթ երկրի մէջ, բայց... սոված»:

Այս ալ Սփիւռքահայ նկարիչի վիճակ...

Կիրակոսեանը, երբ զգաց, թէ շատ կը հետաքրքրուինք Օրաքեանով, զանգ տուաւ Իտալուհիի մը, որ ատենին շատ մօտիկութիւն ցոյց տուած է հայ նկարիչին:

Իտալուհին, որուն անունը կը վրիպի մեր յիշողութենէն /անցած է 35 տարի/, մեզ արցունքով ընդունեց իր սեմէն ներս ու երկար խօսեցաւ Օրաքեանի բարեմասնութիւններու, մարդեղութեան մասին, իր երաժիշտ ամուսինին ներկայութեան:

Այդ տունին մէջ Օրաքեանի պաշտամունք կար: Տան պատերէն մեզի կը նայէին նկարիչին գործերը: Սա պահուն, ըսինք ներկաներուն, երբ աւելի քան 35 տարիներու հեռաւորութենէն ձեզի կը պատմենք այս բոլորը, մեր աչքերուն դէմ կը պայծառանայ Օրաքեանի մէկ գործը Իտալացի այդ ընտանիքին պատէն կախուած՝ Կարապ մը ու կարապի վիզով աղջիկ մը... Ո՛ր մէկն էր կարապը ու ո՞ր մէկը աղջիկը: Հիացած էինք այդ նկարով:

Իտալուհին արցունքով մեզի նուիրեց Օրաքեանի գործերէն մէկը, փոքր ծաւալով նկար մը, որ կ'առանձնանար նկարիչին միւս գործերէն, քանի որ այստեղ Օրաքեանը նկարած էր կառք մը հնձուած դաշտի մէջ... Կառքը՝ բարձած ցորենի որաներով, բայց մարդ չկայ անոր շուրջ բոլորը... շուրջը՝ լուսթիւն եւ անսահմանութիւն... լեցուն կառք, լքուածութիւն... Ի՛նչ էր պատահած... այդ ամայութեան մէջ լեցուն կառքը Օրաքեանը չէ՞ր արդեօք:

Այդ նկարը բերինք Երեւան: Նուիրեցինք Պետական Արուեստի թանգարանին՝ ուրախանալով, որ թանգարանին Օրաքեան մը բերինք: Միջոց մը ետք, թանգարանի աշխատակիցներէն մէկը ըսաւ մեզի. «Տղայ, ինչու յանձնեցիր այդ գործը թանգարանին, նետուեց պա-

տուալ...», այսինքն ներքնայարկ...

Այս անգամ արցունք կար մեր աչքերուն մէջ:

Իսկ այս երանելի իտալուհին, բարի իտալուհին, լացակուճաց ցոյց տալով իր տան պատերէն ամէն օր զինք դիտող Օրաքեանին գործերը, ըսաւ. «Իմ եւ ամուսինիս նիւթական պայմանները փայլուն չեն: Բայց եթէ Հայաստանը զիս ու ամուսինս Երեւան հրաւիրէ, պատրաստ եմ այս բոլոր գործերը նուիրելու Հայաստանին, քանի որ Օրաքեանը, ապրելով իմ երկրիս մէջ, իտալիոյ մէջ, կը պատկանի Հայաստանին»:

Օրին, այս բոլորը պատմեցինք Սփիւռքահայութեան հետ Մշակութային Կապի նախագահին: Ոչ մէկ արձագանգ: Աւելի ուշ, Համազասպեանը առիթով մը ըսաւ մեզի. «Թող ելլեն գան, մենք նրանց կը հիւրասիրենք...»:

Ախր, չէին կրնար գալ, դրամ չունէին, իսկ այդ օրերուն այնպիսի մարդիկ կը հրաւիրուէին Հայաստան: Բինօքիոներ...

Ո՛վ գիտէ, այսօր եւս, որքա՜ն Հայ արժէքներ կը կորսուին Սփիւռքի տարածքին: Որքա՜ն գանձեր, որոնք, մերը ըլլալով, մերը չեն:

Օրինակով մը փակենք այս էջը: Պետական նկարիչ Նալպանտեանը, որ կ'ապրէր Մոսկուա, ծանր հիւանդ էր: Ան, աշխարհը պտտած ըլլալով եւ ըլլալով կուսակցապետութեան պաշտօնական նկարիչը, ընդհանրապէս դիմանկարիչ, դիզաժ էր հսկայական հարստութիւն:

Մենք Հալեպէն յօդուածով մը այս հայ նկարիչին պարագան վեր առինք մամուլով եւ թելադրեցինք, որ տիրանանք անոր հարստութեան՝ արուեստի հայ եւ օտար սքանչելի գործերուն:

Լսող չեղաւ: Մարդը մահացաւ: Ո՛ր եւն հայ նկարիչին գործերը...

ՕՐ ՅԻՍՈՒՆՎԵՑԵՐՈՐԴ

Մէկ քանի օրերէ ի վեր Կարպիսը կը կարդայ Քրիսթաֆոր Ուոքըրի «Տհը Սըրվայվըլ օֆ ք փիփըլ» եւ Տէյվիտ Մարշըլ Լենկի «Արմենիա Քրէտը օֆ Սիվիլիզէյշըն» գիրքերը: Հոն, իրեն համար կը գտնէ որոշ արխիւային նորութիւններ: Լենկը խօսած է Անիէն միայն չորս քիւմիթր հեռու, Հայաստանի հողին վրայ գտնուող Երեւոյթի ճարտարապետութեան մասին՝ նմանեցնելով հայկական կառույցը Սուրիոյ Սէն Սիմոնի պաղիւիքային:

Անգլիացի պատմագէտը կը հաստատէ, որ Երեւոյթը նախապէս եղած է հեթանոսական տաճար եւ յետոյ միայն վերածուած քրիստոնէա-

Կարպիս Սուրենեանը, Թորոս Թորանեանը Դամասկոսի Օմայեան մզկիթի առջեւ

կան եկեղեցիի եւ աւելի վաղ կառույց է, քան Սէն Սիմոնը, ճարտարապետականօրէն աւելի կոկ, սեղմ, գեղակառույց:

Մէկ խօսքով, Լենկի գիրքով կը հաստատուէր շարաթներ առաջ

Կարպիսին մեզի ըսածը:

Այսօր, մեր խօսակցութեան նիւթը մեր ներքին աշխարհն էր, Կարպիսին Հայրենադարձութիւնը, Երեւանի մէջ անոր ապրած 47 տարիները: Այն հարցը վերլուծեցինք, թէ Սուրէնեանը Հայրենադարձութիւն կատարած չըլլար, մնալով Աթէնքի մէջ, ուր պիտի հասնէր:

Խօսողը մենք էինք: Ինք մնաց ունկնդիրը մեր ըսածներուն մինչեւ աւարտը մեր խօսքին: Դիմելով իրեն ըսինք.

- Գուցէ Պելճիգ երթայիր եւ Պրիւքսելի Համալսարանը աւարտէիր: Այդ նախատեսուած էր: Բենիամին Նուրիկեան գրագէտը ապահոված էր բարերար մը, որ ուսանիս Ամերիկայի մէջ: Ենթադրենք կ'աւարտէիր Հարվըրտի Համալսարանը: Ի՞նչ պիտի ընէիր: Բենիամին Նուրիկեանը հոն էր, անոր ողջութեան դադրեցաւ հրատարակուելէ իր այնքան օգտաշատ «Նոր գիր» գրական եռամսեան: Դադրեցաւ երկու պատճառաւ՝ դրամի եւ ընթերցողներու սովին:

Դուն եւս, Հաւանաբար պիտի հետեւէիր գրականութեան եւ Լեւոն Սիւրմէլեանի նման դառնայիր Ամերիկեան Համալսարանի մը դասախօս՝ հեռու ազգակիցներուդ մխիթարական շրջապատէն: Չէ՞ որ Մելգոնեանը քեզ պատրաստած էր Հայ ժողովուրդին ծառայութեան կոչուելու համար: Յետո՞յ: Յետոյ այդքան:

Մինչ Հայաստան հաստատուելով, այո, ունեցար դժուար, շատ տխուր օրեր: Բայց տիրապետեցիր ուսներէն լեզուին, բնագիրէն թարգմանեցիր Տոթոեւսկիի «Քարամազով եղբայրներ»-ը: Աքանչելի թարգմանութիւն, որ ոչ միայն ուրախութիւն, այլ Հպարտութիւն պատճառեց բոլորին: Մեղմութեամբ արձանագրեմ, եթէ Հայաստան չերթայիր, դժուար թէ կարենայիր թարգմանել ուս եւ համաշխարհային գրկանութեան այս գլուխ-գործոցը:

Յետո՞յ: Յետոյ եղար ժողովուրդիդ հետ, միասին կրեցիր անոր դժուարութիւնները եւ որպէս գրող մասնակից դարձար անոր արձանագրած յաջողութիւններուն: Քի՞չ է:

Մոսկուայի մէջ բարձրագոյն ուսում ստացար, ապրեցար այդ մեծ քաղաքին եռուզերը: Մանօթութիւն Հաստատեցիր ուս եւ այլազգի մտաւորականներու հետ, ուս եւ համաշխարհային գրականութեան գոհարները քուկդ եղան... Այս բոլորը քի՞չ են:

- Բայց ես զրկուեցայ աշխարհը տեսնելու առիթէն: Սուրիական անցագիրով ինչու դուն պիտի կարենայիր ըմբռնանել Լուվրի թանգա-

րանին հարստութիւնը, ես հսկայ Խորհրդային Միութեան անցագիրով չկարենայի դուրս գալ անոր սահմաններէն:

- Սիրելի Կարպիս, դուն կը կարծես, թէ Սիւրմէլեան մէջ ապրող ամէն Հայ կրցած է պտտիլ աշխարհը: Զարեհ Որբունի գրագէտին տունէն ոչ հեռու, հիւրանոցի մը մէկ փոքր սենեակին մէջ մեռաւ Հայ բանաստեղծ Գրիգոր Ճեզմէճեանը, եւ մարդիկ միայն երեք օր ետք հասկցան անոր մահանալը՝ արձակուած նեխի հոտէն: Ո՛ր մահացաւ Ահարոն Տատուր բանաստեղծը՝ ծերանոցի մը մէջ, ինչպէս եւ Մառի Աթմաճեանը, որուն մահուան լուրը լսեցինք ամիսներ ետք: Քու Մելգոնեանի ուսուցիչդ Կիպրոսի ճամբաներուն վրայ քար կոտրեց իր օրապահիկը վաստակելու համար:

Իզուր չէ՞, որ Ժնեւ ապրող վանեցի լրագրող Արման Գասպարը օր մը կ'ըսէր մեզի. «Ամէն Հայ, որ Հայաստանը կը լքէ, կը կարծէ, թէ դուրսը Կիւլպէնկեան պիտի ըլլայ»:

Յետոյ, մի մոռնար, որ դուն, Ակրոպոլիսի փեշերուն ծնունդ առնելով, քու ներսիդիդ ամրագրած էիր յունական մեծ մշակոյթը: Այսինքն՝ արեւելում մը ունէիր: Քու գրագէտի շէնքիդ հիմերը ամուր էին, Մեսրոպի կողքին քու վրադ կը հսկէին Աթենաս Պալասը եւ Պղատոնը: Դուն տուն դարձած էիր ինչպէս վարպետ Սարեանը, Իսահակեանը:

Անկասկած, Կարպիսին մէջ հոգեկան կռիւ մը կար, երբ կ'ունկնդրէր մեզ: Տեսակ մը խռովութիւն, որ կու գար իր ապրած վատ օրերէն:

Պտոյտ մը կատարեցինք: Հանդիպեցանք բարեկամներու: Եւ ուր ալ գտնուեցանք, հարց տուին Կարպիսին.

- Ինչպէ՞ս կ'ապրիք Հայաստանին մէջ:

- Կ'ապրինք, կը տոկանք, պատերազմի մէջ ենք, - կ'ըլլար պատասխանը:

- Այս բառերով կը բացատրուի՞ ամէն բան, - հարցուց մէկը:

- Դուք կ'ուզէ՞ք, որ Արցախը կորսնցնենք: Եթէ որոշած ենք չկորսնցնել, պիտի տոկանք: Մենք անօթի պիտի մնանք, որ Ղարաբաղը մնայ Հայկական: Ահա այս է իրականութիւնը, - կը հաստատէր Կարպիսը:

ՕՐ ՅԻՍՈՒՆԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

Արմինէն նախաճաշի պատրաստութիւններ տեսած էր: Մենք Կարպիսին հետ «Առաւօտ լուսոյ»-ի ճառագայթները կը տարածէինք մեր տան մէջ, երբ դրան զանգը հնչեց: Մտածեցինք, կ'երեւի մէկը երազ

տեսած է եւ մոլթնուլուսուն աճապարած է մեր մօտ, որպէսզի Կարպիսը
երազը մեկնաբանէ: Բայց Կարպիսը, որ շատ երազներ կը սնուցանէր,
երազահան չէր:

Բարի լոյսով ներս մտաւ մարդը եւ առանց սպասելու յայտարարեց.
- Բարի լուր մը բերած եմ ձեզի, եօթանասուն տարի Սովետին չը-
րածը Ռուսական Խորհրդարանը ըրած է: Խորհրդարանի բոլոր անդամ-
ները մէկ մարդու պէս յօտնկայս լուծեամբ մը յարգած են յիշատակը
մեր մէկ ու կէս միլիոն զոհերուն: Իսկ Երեւանի մէջ այցելած են Միծեռնա-
կաբերդ օտար դեսպաններ՝ Ֆրանսական, չինական, ամերիկեան, եւ
ծաղիկներ գետեղած են Եղեռնի զոհերու յիշատակին ու ելոյթներ ունե-
ցած: Ինչ է լուրը կարեւոր չէ՞, - հարցուց լրագրողը՝ խօսքը ուղղելով
մերուած կաթը որպէս մածուն ուտելով զբաղած Կարպիսին:

Մենք պատասխանեցինք մեր բարեկամի հարցումին, եւ խօսքը իր
կարգին եղաւ հարցում.

- Ի՞նչ ենք մենք, բարեկամ, մեր քայլերը մեզ ո՞ւր կ'առաջնորդեն,
տաշեղ մըն ենք արդեօք մարդկային ալեկոծ ծովուն վրայ: Պատահական
ալիքնե՞րը պիտի առաջնորդեն մեզ, թէ՞ մեր նաւուն ղեկը պիտի ըլլայ
մեր ձեռքին: Մուրիկի նման, որուն կ'երկարեն օթեկ հացի կտոր մը,
այնքան կ'ուրախանանք 79 տարիներ լուծելուն պահած այսօրուան
մէկ կեցուածքին դէմ: Եւ յետոյ, չէ՞ք կարծեր, որ մեր կուսակցութիւնները
աղանդաւորական են: Ամէն մէկը ունի իր ճշմարտութիւնը: Կը թմբկա-
հարէ իր ճշմարտութիւնը, կ'այպանէ դիմացինը ու կաղապարներ կը
պատրաստէ իր անդամներէն՝ յիշեցնելով մեզի, որ տեղ մը բոլոր կուսակ-
ցութիւնները նոյնն են իրենց անբեկանելի «ճշմարտութիւններով»:

- Այդ ըսողը դու՞ն ես, նո՞ր եկար խելքի..., - խօսքը ինծի նետեց
Կարպիսը:

Երկինքը խաղաղ օր մը կը խոստանար: Երկինքը մօտ էր երկրին:
Մաղթեցինք, որ աշխարհի բոլոր երկիրներու բոլոր ժողովուրդները ապրին
խաղաղութեան մէջ, ստեղծագործեն լուռօրէն ծագող արեւին պէս,
լուռօրէն մայրացող հողին պէս, լուռօրէն պտղող ծառերուն պէս, որոնք
որպէս արեւէն քաղուած ճառագայթները իրենց կանաչ տերեւներու
արանքներէն պէսպիսուն միրգեր կ'առկախեն:

Մարդը, չհասկցանք, գոհ էր, թէ դժգոհ մեր ըսածներէն: Կուսակցա-
կան էր: Ելաւ ոտքի եւ հանդիսաւոր ձեւ մը առնելով ըսաւ.

- Ձեր մօտ գալով երկու բան հաւնեցայ՝ թարմ մածունը եւ Կարպի-

սին խօսքերը...

Ամէն ինչ հասկանալի դարձաւ:

ՕՐ ՅԻՍՈՒՆՈՒԹԵՐՈՐԴ

Բազմազանութեան մասին մտածելով/Կարպիսը կարդալով զբաղած
էր/՝ մեր միտքը հոսեցաւ հանդարտ գետի մը պէս ու գնաց զարնուեցաւ
քարերու, հանքերու: Լուաց անոնց մակերեսը: Տեղ մը սեւեւ քարածու-
խէն, տեղ մը զարնուեցաւ ծծմբաքարի, զարնուեցաւ թերթաքարի, ծի-
րանքարի, շառաչեց կրանիթին դէմ, մեղմացաւ կրաքարին մօտ, ապտա-
կեց մարմարը ու պահ մը կեցաւ... Մարդիկ մարմարէ ի՞նչ աստիճաններ
կառուցած են՝ բարձրանալու համար մարմարակերտ պալատներն ի
վեր: Գեղեցկութեան սիրահար Յոյն ժողովուրդը որպիսի՝ աստուածներ
գեղաքանդակած է, աստուածուհիներ, որոնք ուր որ է, բանալով իրենց
չրթները, խօսին պիտի:

Ահա կրակաւը, կաւը մանաւանդ, որ հին օրերուն փափկացուցած
է ծամերը, որ Հայաստան աշխարհի հարստութիւններէն մին եղած է
ու դարձած դար ու դարեր այն շինանիւթը, որուն միջոցաւ Հայ մարդը
երկինքներու ճամբան հարթած է եւ Աստուծոյ հետ նստած երկխօսու-
թեան:

Հայը եկեղեցի կառուցած է տուֆաքարով ու անոր գմբէթին տակ
բարձրացող խունկի գալարներուն ընդ մէջէն իր հոգին առաքած ծուէն
առ ծուէն դէպի բարձրեալը՝ խունկի ծիրանին խառնելով ծիածանի
եօթ գոյներուն ու այդ գոյները բազմապատկելով երգած է Առաւօտ
Լուսոյ:

Որպիսի՞ բազմազանութիւն: Ու այս միայն քարերու մասին:

Երկրաշարժի երկիր է Հայաստանը: Ուրեմն մենք պէտք է հասկնանք
երկրաշարժի լեզուն, որ մերթ կը խառնէ երկրի ընթերքը աղմուկ աղա-
ղակով, ապա կը ճեղքէ երկրին կեղեւը, անդունդներ կը վերածէ բլուր-
ներու, բլուրները՝ կիրճերու եւ մէկ վայրկեանէն միւսը կը գերեզմանէ
տասնեակ հազարներ ու դարաւոր կոթողներ կը զգետնէ:

Ինչպէ՞ս չսորվինք երկրաշարժի լեզուն: Ինչպէ՞ս անոր բարկութիւնը
մեղմելը պարտականութիւն չդարձնենք մեզի համար:

Մեծ հայրս կ'ըսէր մեզի. «Զաւակներս, բարկութեան մէջ խելքը
բաժին չունի, աւելի ճիշդը բարկութեան մէջ բացակայ է խելքը: Երկրա-
շարժը բարկութիւնն է հողին: Մենք ինչպէ՞ս կաթիլ մը խելք չկաթեց-

նենք այդ բարկութեան վրայ»:

Բայց միայն երկրաշարժագէտ ըլլալը բաւարար է, որ մենք ապրինք ապահով կեանքով:

Ահա բնութիւնը՝ թաւուտներ, ծառաստաններ, թռչուններու համերգ, սարեակը կոկորդալիւր կը մեներգէ, պլպուլը կը գեղգեղէ, այլատեսակ թռչուններու խումբեր ծառերու համերգ մը կը դաշներգեն անծանօթ նօթերու, խազերու բոլոր երանգաւորումներով:

Եթէ ըլլար միօրինակ այդ համերգը, շարունակական կրկնումով, արդեօք գոհ պիտի մնայինք մենք:

Ահա սիմֆոնիք նուակախումբ մը իր լարային եւ փողային կազմով: Զկարծէք, որ հարուածային գործիքներն ալ հոն չեն:

Լարայինէն հոն են առաջին եւ երկրորդ ջութակը, վիոլան, թաւջութակը, քոնթրապասը, երբեմն նաեւ տաւիղը...

Փողային մասէն հոն են մետաղեայ եւ փայտեայ շեփորը, գալարափողը /վալթորնա/, մի պեմոլ եւ սի պեմոլ թուպան, թրամպոնը, սաքսիֆոնը: Հոն են գլարինէթը, սրինգը /ֆլուիթ/, պիկկոլոն՝ իր սուր ծայրով, ֆակոթը, պասգլարինէթը, հոպոյը:

Հարուածայիններէն ներկայ են մեծ եւ փոքր թմբուկները, թիմբանի ծնծղան, նաեւ՝ մերթ գանգակներ: Զանգերու օգտագործուած են Արամ Խաչատուրեանի երկրորդ համանուագի կատարումին մէջ:

Եկէք մէկ գործիքով սիմֆոնիք նուագախումբ կազմակերպեցէք: Տեսա՞ք բազմազանութեան արդիւնքը: Քանի տեսաք, եկէք վայելենք Պեթհովէնի սիմֆոնիաները այս բազմազանութեան միասնութեամբ: Երաժշտութիւնը մեզ կ'առաջնորդէ դէպի միասնութիւն, ինչպէս Կարպիս Սուրէնեանը կը յայտնէ, թէ հայ կառուցողական ոգին խորապէս կ'արտայայտուի մեր եկեղեցական ճարտարապետութեամբ իր զուսպ ոճով, որ միասնութեան կոչ է:

Բազմազանութիւն՝ միասնութեան մէջ:

Միասնութիւն՝ բազմազանութեամբ:

Հապա եթէ երգչախումբը եւս միանայ սիմֆոնիք օրքէսթրին:

Պարզ է, կ'ունենանք վոգալ սիմֆոնիք նուագախումբ: Ոչ թէ ժողովուրդի մը, այլ ժողովուրդներու միասնութիւն: Ու այս խումբով, բոլորս միասնաբար կրնանք վայելիլ Պեթհովէնի իններորդ սիմֆոնիան, քանի միւս համանուագները գրուած են սիմֆոնիք օրքէսթրի կատարման յատուկ, իսկ իններորդը՝ վոգալ սիմֆոնիք օրքէսթրի:

Մովերն ու ովկէանոսներն անգամ, յաճախ, միասնութեան օրինակ չեն իրենց խոր բազմազանութեամբ:

Մտածեցէք պահ մը, Հայոց լեռներէն հոսող գետերուն քանիի՞ն ջուրերը կը ներխառնուին Հնդկաց ովկէանոսի ջուրերուն: Առանց Արաքս գետէն Կասպից ծովէն բան մը չէ՞ր պակսեր:

Վայրկեան մը կրնա՞ք մտածել, թէ առանց Նեղոսի Միջերկրականը ի՞նչ կը դառնար:

Ըսինք Կասպից ծով, առանց մոռանալու ըսենք, որ հոն զիրար կը գրկեն երեք մայր գետեր՝ Արաքս, Կուր, Վոլկա: Ահա թէ ինչպէս բնութեան մէջ ներկայ է այլազանութեան միասնութիւնը:

Ուրեմն լոկ աղանդի մը հետեւիլը մեզ կը հեռացնէ ոչ աղանդաւորէն: Մեզ կը մեկուսացնէ, կը ճահճացնէ, հեռու կը պահէ մեզ լայնութիւնները ընդգրկելու կարելիութենէն, բազմազանութիւնէն:

Ապակիէ խոշորացոյցին մասին մտածեցէք, զոր երբ կը բռնէք արեւին դէմ, ան ճառագայթները կը մէկտեղէ եւ կը յառաջացնէ կրակ՝ ուժի մէկտեղումին արդիւնքը:

Այսպէս շարունակենք, կրնանք հազար ու մի օրինակ քաղել բնութենէն: Արդէն Կարպիսն ալ դադրեցուցած է ընթերցումը:

Գուցէ հիմա իրեն հետ պարզաբանենք նոյն այս հարցերը:

ՕՐ ՅԻՍՈՒՆԻՆՆԵՐՈՐԴ

Մեր վերի գրածներէն մի քանի տող կարդացինք Կարպիսին, որուն դէմքին վրայ ժպիտ մը նշուլեց:

Խօսեցանք մեր մեծ մայրերու մասին, որոնք կեանքի փորձառութեամբ զինուած էին: Օրինակ, մեր մեծ մայրիկը՝ Գոհարիկ, տարագրութեան օրերուն հասած Փոր Սաիտ, սովորութիւն ունէր կրկնելու. «Որդի, ամէն մարդ հոգ մը ունի, ցաւ մը ունի, առանց ցաւի գլուխ մը չկայ: Գիտե՞ս, որոնք ցաւ ու հոգ չունին, խենթերը»: Զարմանալի բան, Կէօթէն եւս նոյնը ըսած է:

Այսօր Ապրիլի 28-ն է: Սուրէնեանի երրորդ եւ վերջին դասախօսութիւնը լսեցինք Հ.Ե.Ը.-ի սրահին մէջ: Բացման խօսքին կատարումը դարձեալ վիճակուեցաւ մեզի:

Մենք ներկայացուցինք Սուրէնեանը որպէս գրագէտ ու թարգմանիչ՝ թուելով իր բոլոր գործերը:

Սուրէնեանը, ինչպէս արտիստիկ ընթերցումի պահուն, հատիկ-

Հատիկ սկսաւ ծանրանալ Հայ մշակոյթի տարրեր երեսակներուն վրայ: Նիւթը՝ «Հայ մշակոյթի Համաշխարհային արժէքը»:

Նախ բնորոշեց մշակոյթ բառը, որ իր մէջ կ'ընդգրկէ մարդուն ստեղծած արուեստի բոլոր գործերը: Անդրադարձաւ մշակոյթի հզօրութեան: Օրինակներ բերաւ Պլուտարգոսէն, Քսենոֆոնէն, Խորենացիէն, յայտնաբերուած պեղումներէ, Հաստատելու Համար այն միտքը, թէ յոյն մշակոյթի որոշ տարրեր ծնունդ առած են Հայոց հողին վրայ: Այսինքն եղած են Հայ մշակոյթի ծնունդը:

Միթոս յոյն գրողը ըսած է, թէ Բարդենոնի յունական ճարտարապետութեան աղբիւրը Հայաստանի մէջ է:

Դասախօսը այս բոլորով ուզեց շեշտել՝ «Հայ չի ճանչնար ինք զինք: Հեռու է իր մշակոյթը ծանօնալէ»:

Իր խօսքը դարձաւ կո'չ ինքնաճանաչումի:

Խօսեցաւ Գ - Դ դարերու իրագործում երերոյքի՝ Համաշխարհային գոհարի մասին:

Դասախօսը, Հայ ճարտարապետութեան տասնեակ մը գլուխ-գործոցներու անունները թուելէ ետք, անցաւ քանդակագործութեան: Հայը ունեցած է նուրբ քանդակագործութիւն: Օրինակ, Աղթամարի տաճարը, որուն քանդակները կ'արժանանան աշխարհի հիացմունքին:

Սուրէնեանը պատմեց, թէ ինք ինչպէս ռուս ուղեւորի մը/կիտ բառին Հայերէնը, զոր Կարպիսը ստեղծած է/ Հասկցուցած է, թէ Ռուսիոյ Վլատիմիր քաղաքի Տանիլովսկի Տաճարին մուտքի դրան զարդերը, մետալիոնները Հայկական են:

Պոլսոյ Այա Սոֆիա տաճարին գմբէթը վերականգնեց մեր Տրդատ ճարտարապետը, որ դարերէ ի վեր կանգուն է: Սա եղաւ նախօրինակը մզկիթներու, ուր փայլեցաւ հանճարը Հայ ճարտարապետ Սինանի:

Սուրէնեանը խօսեցաւ մեր խաչքարերու մասին, Հայ մանրանկարչութեան եւ երաժշտութեան մասին:

Ամէն ճակատի վրայ Հայը տուած է մեծութիւններ:

Ռուս բանաստեղծ Վալերի Բրիւսովը իր հրատարակած «Պոէզիա Արմենի» Հատորին մէջ գրած է. «Միջնադարեան Հայ բանաստեղծութիւնը մարդկային ոգիի գերագոյն արտայայտութիւններէն մէկն է», եւ իր կողմից աւելացնելով՝ «Հայը գիտէ այս բոլորը, կը կարգա՞յ, կը մատչի՞ իր մեծութիւններուն...» ու Համոզիչ ընդհանրացումներով արտայայտուելով մեր ճարտարապետութեան, խաչքարերու արուեստին,

մանրանկարչութեան, նկարչութեան, երաժշտութեան ու գրականութեան շուրջ՝ Սուրէնեանը ամփոփեց իր խօսքը:

- Օր մը ռուս բանաստեղծ Մարշակին թարգմանաբար ներկայացուցի Քուչակը: Մարշակը զարմացական յարեց. «Ո՛ւր կը փակէք այսպիսի գոհար մը»:

Սէն ճոն Բերս հռչակուած գրողը կարդալէ ետք Լիւք Անտրէ Մարսէյի թարգմանութիւնը՝ Հատուածներ Նարեկացիի գործէն, նամակով մը հարց տուած է, թէ արդեօք թարգմանիչը ի՞նքն է Ֆեթիշացնողը այս գործը:

Լիւք Անտրէ Մարսէյը պատասխանած է. «Ուր էր, թէ Նարեկացիի հանճարին մէկ մասնիկը ունենայի, Լը փոէթ Տը Լան Միլլըն է ան», այսինքն՝ Նարեկացին Հազարամեակի բանաստեղծն է:

Վերահաս ըլլալով Պետրոս Դուրեանի, Միսաք Մեծարենցի գործերուն՝ վստահաբար կրնանք ըսել, թէ անոնք կը պատկանին միջազգային արժէքներու շարքին: Ծանօնանք Դաւիթ Անյաղթը, Յովհան Որոտնեցին, Գրիգոր Տաթեւացին, որոնք օտարներու կողմէ եւս արժանացած են բարձր գնահատանքի՝ նախորդելով շարք մը եւրոպական հռչակուած փիլիսոփաներու: Յովհաննէս Իմաստասէր գեղագէտը, օրինակ, նախորդած է Հեկկէլին: Դաւիթ Անյաղթին յատկացուած է մեծագոյն յարգանք ռուսական հրատարակութեան մը մէջ:

Եթէ ճանչնանք մեր արժէքները, օտարներու Համար եւս կարելիութիւնը կը ստեղծենք մօտէն Հաղորդուելու Հայ մշակոյթով, եզրակացուց իր զրոյցը Սուրէնեան:

Փակման հետեւեալ խօսքով շնորհակալութիւն յայտնեցինք դասախօսին:

- Դուք գիտէք, որ եթէ մենք աշխարհը դիտենք ջրհորի մը խորեն, ափ մը երկինք կը տեսնենք: Բայց երբ սարերու գագաթներէն դիտենք աշխարհը, մեր տեսադաշտը կ'ընդլայնի: Կարպիս Սուրէնեանը մեզ ջրհորի մը խորէն բարձրացուց Արարատի կատարը: Եկէք ճանչնանք ու ճանչնալ տանք մեր արժէքները:

Հ.Ե.Ը-ն յուշանուէրով յարգեց օրուան պատգամաբեր դասախօսը:

ՕՐ ՎԱԹՍՈՒՆԵՐՈՐԴ

Ապրիլի 29-ն է: Սեղանի մը շուրջ ենք՝ Պատմաճեանենց տան մէջ: Զուարթ խօսակցութիւն: Կարպիսը պատմեց Շոսթաքովիչի հետ իր

մէկ հանդիպումի մասին: Խօսելով Հայաստանի բնութեան մասին՝ հրօ-
ջակուած երգահանը ըսած է. «Կարպիս, դուն տեսա՞ծ ես Կիւսթաւ
Տորէի Աստուածաշունչի նկարազարդումները... այդպիսին է Հայաս-
տանը իմ աչքին»:

Սուրէնեան իր կարգին ըսած է Շոսթաքովիչին՝ «Ու տակաւին Սա-
րեանը չհաւնողներ կան»: Երգահանը պատասխանած է. «Անոնք,
որոնք չեն հաւնիր Սարեանը, մեղքնալիք մարդիկ են»:

Շոսթաքովիչ շատ սիրած է Պրահմսը, որ պաւարիացի էր: Այդ
կողմերը բնակած են շատ հայեր՝ տանելով իրենց հետ իրենց բնաշ-
խարհիկ երգերը: Պրահմսի 3-րդ սիմֆոնիին 3-րդ մասը «Գարուն այ»ին
կը նմանի: Կարպիս երգեց տուեալ բաժինը՝ բոլորիս պատճառելով
զարմացական ուրախութիւն:

Կ'ըսեն, ամէն տեղ հայ կայ: Մարիէտտա Շահինեան երկար պըրպ-
տումներէ ետք գտած է, որ Կէօթէի մեծ հայրերէն մէկը եղած է հայ:

Մտածեցինք վերընթերցումի մասին: Վստահ ենք, պատահած է
նաեւ ձեզի, որ սիրուած գիրքի մը վերընթերցումը նոր գիւտեր ընկա-
լելու կ'առաջնորդէ մարդը: Կերեւի ընթերցումի պահը, ձեւը, տարիքը
նոյնպէս ունին իրենց դերերը:

Ձեր տան պատէն, ըսենք, ձեզի կը նայի Սարեանի կամ Մինասի
նկարը: Ամէն օր կը դիտէք: Կը ձանձրանա՞ք: Ոչ երբեք: Ամէն օր նոր
բան մը կը տեսնէք այդ նկարին մէջ, զոր նախապէս նշմարած չէիք:
Ինչու նկար մը դիտենք ամէն օր, իսկ սիրած մեր մէկ գիրքին չվերադառ-
նանք: Գիրքի մը վերընթերցումը մեր աչքերուն առջեւ կը բանայ նոր
տեսարաններ: Ոչ թէ բեմադրիչի պարտադրած տեսարանը, այլ մեր
մտածումին, մեր երեւակայութեան շնորհած տեսարանը:

Կրկին դառնալով սիրուած գիրքի մը, սիրուած եղանակի մը կամ
սիրուած նկարի՝ մենք կը հարստանանք:

Վերընթերցումը նոր լուսամուտ մըն է, ուրկէ ոչ միայն կ'ընդունինք
լոյսի նոր ճառագայթներ, այլ թարմ օդ:

Ոմանք կ'ըսեն, թէ մեր պատմութիւնը պարտութիւններու անվերջա-
նալի շղթայ մըն է: Եթէ այդպէս ըլլար, չէինք հասներ 20-րդ դարին:

Մեր քաղաքական մեծագոյն յաղթանակը Ս. Մեսրոպի մեծագործու-
թիւնն էր՝ Ա.Բ.Գ.-ի գիւտը, որ կը շարունակէ մեզ պաշտպանել ամէն

կարգի թշնամիներու դէմ:

Մենք պահեցինք Ս. Մեսրոպը: Մեծեր պահելը մեծագործութիւն է:
Բարեկամ մը զանգահարեց, հարցուց մեր որպիսութիւնը:

- Կարպիսին հետ շատ լաւ կը զգանք մենք մեզ: Մեր գործը գրել-
կարդալն է: Կարդալը կը պայծառացնէ մարդս, - ըսինք:

- Օրս պայծառացուցիք, - պատասխանեց մեր բարեկամը:

- Լոյսը բազմաբեւեռ է, ձեր պայծառացումէն մենք եւս ունեցանք
մեր բաժինը, - հաստատեցինք մենք:

Կարպիսէն գիրք մը պիտի տպուի Հալէպի մէջ՝ «Ոգու ամրոցներ»:
Հոն Կարպիսը առաւելաբար ծանրացած է հայ ճարտարապետական
արուեստին վրայ: Ոսկիի հանք մը՝ մեր ճարտարապետութիւնը ու
Կարպիսը՝ ոչ միայն հանքագործ, պեղող, այլ նոյնիսկ՝ վերստեղծող:

Հալէպի Հ.Բ.Ը. Միութիւնը յանձն առաւ հրատարակել այս գործը,
որուն համար գրեցինք յառաջաբան մը եւ կազմեցինք Սուրէնեանին
հրատարակած գործերուն ցանկը:

Կարպիսին արտասահմանի մէջ տպուած առաջին գործն է այս,
անշուշտ ուրախալի երեւոյթ:

Այսօր մայիսի 1-ն է: Կարպիսը առանց յարգելու բանուորական
տօնը կ'աշխատի աւարտին հասցնել գիրքին սրբագրութիւնը, որպէսզի
իր հոս եղած միջոցին, իր հսկողութեամբ վերջանայ գործը:

ՕՐ ՎԱԹՍՈՒՆՄԷԿԵՐՈՐԴ

Ահա նստած կը մտածենք, որ մենք ունինք ազատութիւնը գրելու
մեր բոլոր մտածումներուն մասին, ըսպէ մը կը տատամսինք, արդեօք
անտես գրաքննիչ մը չէ՞ կանգնած մեր գրիչի ծայրին՝ ըսելու համար,
թէ այս գրէ, այս մի գրեր:

Ազատութիւնը կը ծնի սիրոյ զգացումէն: Բայց ազատութիւնը,
եթէ որպէս աղբիւր ունի սէրը, անոր կողքին կայ նաեւ մահը: Ազատու-
թեան համար մեռնիլ կայ: Եթէ պատրաստ չես մահը ընդունիլ յանուն
սիրոյ, ուրեմն կեղծ է սէրդ:

Մահ կայ, որ նման է արեւի մայր մտնելուն, որ յաջորդ առաւօտ
պիտի ծագի դարձեալ: Մեռնելով՝ ծագիլը պիտի առնէ նոր կերպարանք
մեր ծնելի թոռներով ու ծոռներով: Արեւի յարակայութեան առընթեր
մարդն է յարակայ:

Երբ նաւ մը առաջին անգամ ծով կ'իջեցնեն, զայն պատրաստած

կ'ըլլան դիմագրաւելու ոչ միայն ալեակները փակ ծովի մը, հզօր ալիքները բաց ծովին, այլեւ ովկէանոսներու փոթորիկները, որպէսզի կառուցուած նաւը տաշեղի մը նման չենթարկուի վերիվայրումներու եւ կուլ չերթայ ջուրերու բաց երախին:

Քաղաքականութիւնը հոգեհարազատութիւն չի փնտռեր: Հոգեհարազատութիւնը քաղաքական եզր մը չէ եղած եւ պիտի չըլլայ: Քաղաքականութիւնը որպէս հիմք ունի սեփական շահը: Մնացեալ շարադրանքները հաճոյախօսութիւններ են:

Քաղաքականութիւնը բաց ծովերու, ովկէանոսներու լեռնակուտակ ալիքները դիմագրաւել կարենալու աղուեսային արուեստն է, որ աղուեսի նման կարենաս սուտ քուն ձեւացնել, եւ որսը երբ մօտ է, կլափդ բանաս լայնօրէն:

Ահա այստեղ է նմանութիւնը ընդ մէջ նաւաշինութեան եւ քաղաքականութեան: Ինչպէս նաւը բաց ծով հանելէ առաջ կ'ենթարկենք մանրազնին քննութեան, այդպէս մանրազնին քննութեան ենթարկել պէտք է մեր վարած քաղաքականութիւնը: Քննել ոչ միայն դիմացինը, այլ քննել նաեւ ու էն առաջ մեզ: Ուսումնասիրել միաժամանակ մարդիկը՝ այս ու այն ճակատին: Բազմալար քննութիւն, ուր կայ թէ՛ մաթեմատիկա, թէ՛ արուեստ: Քննել քաղաքականութիւն վարող մարդերը, մարդը՝ ամենէ բարձր բոլոր երեւոյթներուն:

Ինչո՞ւ գրեցինք այս բոլորը: Կերեւի մեր միտքին մէջ կար Արցախի հարցը: Այդ հարցը լուծելու համար գէնքի ուժի արիւն հեղելու պատրաստակամութեան կողքին պարտինք ունենալ մարդուած քաղաքագէտներ:

ՕՐ ՎԱԹՍՈՒՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ

Այսօր 1994 թ., Մայիսի 3-ն է: Կարպիսին հետ ուղեւորութեանք Դամասկոս: Դանդաղընթաց շոգեկառքը մեզ մայրաքաղաք հասցուց առաւօտեան ժամը 7-ին: Լոյսը բացուելէն ետք, Կարպիսը՝ քիթը լուսամուտի ապակիին, կը դիտէր իր շուրջ դարձող բնութիւնը, որ շատ հեղանալատային էր, բայց աւելի անմշակ, քան՝ անապատ:

Վերջապէս տեղ-տեղ մեր տեսողութեան դէմ պարզուեցան թփուտները, ապա մշակուած հող ու բարդիներ, որոնք նազանքով կ'օրօրուէին: Արդեօք բարդիները աղջիկներէ ընդօրինակած էին այդ նազօրօրը:

Քանի կը մօտենայինք մայրաքաղաքին, այդքան աչք շոյող կանա-

չութիւն մը կը դիմաւորէր մեզ: Ի զուր չէր, որ Մարգարէն, որուն հետեւորդները այսօր հարիւր միլիոններով կը համրուին, խուսափած է մտնելէ Դամասկոս՝ խորհելով, թէ կրնայ այլափոխուիլ, նսեմանալ իր մտածումին մէջ պատկերը դրախտի:

Դամասկոս, հին այգեստան, բիրլիական քաղաք, ուր Սողոսը դարձաւ Պօղոս:

Մարդատար ինքնաշարժը կայարանէն մեզ կը հասցնէ քաղաքին կեդրոնը: Թարմանալու համար կը քալենք: Զեռքի փոքր պայուսակէ մը բացի ուրիշ բեռ չունինք:

Քիչ անդին մայրաքաղաքի Մերձէ կոչուող հրապարակն է, ուր Օսմանեան եռապետութեան անդամ Ճէմալ փաշան կախաղան բարձրացուց Արաբ ազատ մտածողութեան տէր մտաւորականներ: Ակամայ յիշեցինք Փարամազի մէկ խօսքը. «Հոն, ուր կախաղաններ են ճօճուում, հոն ազատութիւնն է ման գալիս»:

Վաղ առաւօտ է, բայց արդէն աշխոյժ եռուզեռ մը կայ քաղաքի փողոցներուն մէջ: Կարպիսը աչքերովը կը նկարէ փողոցները: Իր փնտռածը Արեւելքն է՝ հազարամեայ քաղաքը: Գիրքերէ սորվածը չի գտներ ու կ'աւաղէ կարծես անցելայոյշ կորսուածին համար:

Քաղաքը եւրոպականացած է՝ անցուղիներ, կամուրջներ, Պարատա գետը իր նուազած ջուրերով: Կ'անցնինք Դամասկոսի Բժշկական համալսարանի մօտէն, միջազգային տօնավաճառի տարածութենէն, կը դիտենք Մերիտիլն եւ Շերաթոն պանդոկները, որոնց կրկնօրինակներուն կրնանք հանդիպիլ աշխարհի շատը երկիրներուն մէջ:

- Կարպիս, - կ'ըսենք, - համբերէ, քու փնտռածդ ուրիշ տեղ է:

Կանցնինք Օմայեաններու հրապարակէն, ռատիօ-թելեվիզիոնի կայանէն: Ժամադրուած ենք բարեկամի մը հետ, որուն տունը հեռու չէ:

Երբ կը հնչեցնենք դրան զանգը, մեր բարեկամ Սարգիսը, կարծէք, ըլլար դրան ետին, լայնօրէն կը բանայ դուռն ու իր թեւերը ու կը բացագանչէ. «Ո՛ր մնացիք եղբայր»:

Սարգիսն ու Կարպիսը կարծէք ըլլային վաղեմի բարեկամներ:

Անոյ խօսակցութեան կը խառնուին սուրճին բուրմունքն ու սուրճի բաժակէն բարձրացող գոլորշին: Վաղնջական արարողութիւն: Խօսակցութեան նիւթը, ուր երկու հայ, հոն խինդ ու ցաւն է Հայաստանի, անկախութիւնը Հայաստանի:

Դամասկոսը անձրեւով դիմաւորեց Կարպիսին: Ամպերը գոյն կը

փոխեն՝ արեւի ճառագայթներէն այցուելով: Մեր մտածումները կ'ընդ-
միջուին տիկին Շաքէին ձայնովը, որ մեզ նախաճաշի կը հրաւիրէ:

Կարպիսը կը ծանօթանայ Քէշիշեաններու արուեստասէր զաւակ-
ներուն՝ Նաիրին ու Շանթին: Նաիրին բացառիկ հետաքրքրութիւն
ցոյց կու տայ թարգմանական արուեստին նկատմամբ:

Կարպիսը իր տարերքին մէջ է: Կու տայ իր տեսութիւնը որպէս
վճիտ աղբիւր, մինչ Նաիրին հոսող ջուրին բռնած է իր միտքին կուժը,
որ կը լեցուի, կը լեցուի:

Ի վերջոյ Սարգիսն է մեզ զգաստութեան հրաւիրողը: Միայն մի
քանի ժամեր ունինք վերապահուած շրջագայութեան: Պէյրութ մեկնու-
մի տոմսերը ապահովուած են արդէն:

Կարպիսը թեւեր առած կը թռչէր, երկարատեւ գաղթին պատրաս-
տուած չուող թռչունի պէս եւ յանկարծ՝ սթօփ:

Դուրս կու գանք հիւրընկալ տունէն: Սարգիսն է մեքենան վարողը:
Նոր վերադարձած է Փարիզէն, ենթարկուելէ ետք սիրտի վիրաբույժու-
թեան բարդ գործողութեան մը: Կառքին մէջ կ'ալիքուին հայերէն եր-
գի մանեակներ:

Ճամբուն վրայ կը հանդիպինք հիւանդանոց մը, ուր բուժուող հայ
մը կար սիրտի գործողութեան ենթարկուած: Ուեէ հայ եթէ սիրտի
գործողութեան համար Դամասկոս կու գայ, Սարգիսը անոր այցելուն
է, սիրտ տուողը, օգնողը: Ինք լաւ կը հասկնայ, թէ ինչ կը նշանակէ
հիւանդ սիրտ ունենալ:

Սիրտերը ինչպէ՞ս դիմանան դարի ճնշումներուն:

Վերջապէս Սարգիսը կը հասցնէ մեզ Դամասկոսի հնամեայ թաղա-
մասերը: Կը տեսնենք հին քաղաքին պարիսպներուն մնացորդները:
Այս մէկը Պէպ Շարքին/Արեւելեան դուռ/ է: Փլած դրներու վրայ՝ նախ-
շաղարդեր, հռովմէական կամարներ, նեղ փողոցներ: Այդ նեղ փողոց-
ներէն մէկուն մէջ բացուած դուռ մը, կարծէք, հրամայեցէ կ'ըսէ մեզի
յուշի՜կ, գիրկ-գիրկի բակեր կերելին, ուրկէ որպէս բազմերես ժպիտ
գոյն-գոյն վարդեր նոր հրաւերներ կու տան մեզի: Քիչ մը վախժելով
կը մտնենք: Բուրաստան մըն է: Կատարեալ մաքրութիւն: Կամարներ,
նախշաղարդեր, քարէ հիւսուած ժանեակներ՝ հրաշալիք մը, կաւէ պա-
տերով թաղամասի մը մէջ: Հարց ու փորձով կը հասկնանք, թէ կը
գտնուինք Հնութիւններու Պահպանութեան Վարչութեան հնամենի,
բայց առինքնող հաստատութեան մէջ:

Գտանք Կարպիսին փնտռածը:

Սարգիսը կ'օգտագործէ առիթը: Կը լուսանկարէ մեզ՝ ըսելով.

- Տակաւին ոչինչ տեսաք Դամասկոսէն: Տեսնելիք ինչե՞ր կան:

Քիչ ետք մեր աչքերուն դէմ կը բարձրանայ հրաշք մզկիթը Օմա-
յեաններու:

Խորհուրդ խորին մըն է այս իրագործումը՝ իր վիթխարի կոչուելու
չափ հսկայ բակով, պատերու վրայ երփնագրուած նկարներով... տիրո-
ղը հաւատացեալը լուռ աղօթքի մղող մթնոլորտ է, երբ մարդ ու Աստ-
ուած երկխօսութեան պիտի անցնին մարգարէին միջնորդութեամբ:

Կարպիսը, խորհրդաւորութիւն մը տալով իր ձայնին, կ'ըսէ.

- Օմայեաններու այս հրաշալիքը եօթներորդ դարի գործ է: Նախա-
պէս եղած է Եուբիթերին նուիրուած տաճար:

Զեւս, Եուբիթէր ու մեր Արամազդը մեզի այցելած էին այդ ըոպէին,
ու մենք միտքով կ'երթանք հեռաւոր անցեալ ու պահ մը կը դառնանք
կռապաշտ:

Պապե՛ր, պապեր, ձե՛ր վիշտն էր աւելի մեծ, թէ մեր: Դուք գեղակեր-
տած էք տաճարներ, մենք նոյնպէս: Դուք կարաւաններու զանգակներով
հասած էք ձեր սրբատեղիները, մենք՝ արագութեան դարի զաւակ,
արագընթաց միջոցներով: Դուք խորունկ հաւատք ունեցած էք ու
հարուստ ներաշխարհ: Այսօր այդ հաւատքը Պարատայի նուազող
ջուրերու նման նուազած է աշխարհի բոլոր ծագերուն վրայ...

Յունա-Հռովմէական ինկած սիւներ, հաշուած կամարներ, կը յամե-
նանք դարերու խորհուրդին դիմաց, կը դանդաղինք խոհերու ծանրու-
թենէն: Այստեղ ուղտերու կարաւաններ կու գային երկրին բոլոր կողմե-
րէն: Այսօր, նեղ այս փողոցներէն առաջանալը տաժանք է: Ինքնաշար-
ժերը իրար կը հրմշտկեն եւ աղմկելով կ'անցնին դարերու ժառանգին
քսուելով, սակայն առանց բաժին մը ունենալու այս հարստութենէն:

Մեկնիլ պէտք է:

Կ'ուղղուինք Հայաստանի Հանրապետութեան դեսպանատուն: Այս
դարին նորութիւններէն է: Նորանկախ Հայաստանը իր դեսպանը ունի
Օմայեաններու մայրաքաղաքին մէջ: Հոն է պետական դօշը մեր՝ որպէս
պահակ, դիմագիծ: Մեզ սիրալիր կը դիմաւորեն: Դեսպանը հիւրեր
ունի: Մենք կ'աճապարենք:

Դարձեալ Քէշիշեաններու հիւրընկալ տան մէջ ենք: Մեկնելէ առաջ
կը ճաշենք: Կարպիսը անակնկալի առջեւ է: Գորտի միս կը ճաշակէ՝

կեանքին մէջ առաջին անգամ: Սկիզբը զգայնութիւն մը կ'ունենայ... գորտերը յանկարծ չկրկրան ստամոքսին մէջ: Կը խնդանք: Կը հաւնի, ախորժակով կ'ուտէ:

Դէպի Պէյրութ հանգիստ ճամբորդութիւն: Քառասուն վայրկեան ետք մայրուղին մեզ հասցուցած է սահման: Զեւակերպումներ: Աւօն մեզի հետ է: Մեզի կ'ընկերանայ Հալէպէն մինչեւ Պէյրութ: Ամէն ինչ կ'անցնի հեղասահ:

Լիբանանեան հողի վրակ ենք: Դիմաւորելու եկած են Մելգոնեանցի Սերոր Արոյանն ու իր քենին: Կը փոխադրուինք իրենց կառքը:

- Օգին մէջ փոխուած բան մը կայ, - կ'ըսէ Կարպիս, - ամէն կողմ կանաչութիւն է:

Դէպի Պէյրութ ճամբուն վրայ պահ մը կը մտնենք Այնճար: Սուրճ մը կ'առնենք: Տեսնել կ'ուզենք ուրիշ Մելգոնեանցիի մը՝ դոկտոր Մարտիրոս Գուշագճեանը: Զայն կը գտնենք անկողինի մէջ: Հոգեկան բեկում մը կ'ապրի:

- Ելիր, Մարտիրոս, - կ'ըսենք, - սուտ հիւանդ մի ձեւանար, զօրակոչի ենթարկէ ներքին ուժերդ: Ունի՛ս այդ ուժերը:

Կ'ելլէ կը նստի: Ժպիտ մը կը ծաղկի դէմքին վրայ, ժպիտը կը փոխանցուի իր 85-ամեայ մօր՝ Մանուշակ տատիկին:

Զրոյց: Կը մեկնինք:

Պէյրութի Մելգոնեան Սանուց Միութիւնը, լսած ըլլալով, որ Կարպիս Սուրէնեանը դասախօսութիւններով հանդէս կու գայ մօտակայ Հալէպի մէջ, առիթը օգտագործել կ'ուզէ՝ պատուելու եւ լսելու համար Մելգոնեանցի հարազատ մը, մանաւանդ որ այդ հարազատը գիրի վարպետ մըն է:

Ահա պատճառը մեր Պէյրութ մեկնումին:

Դուրս կու գանք Այնճարէն՝ յիշելով, թէ ինչպէս «ասպետական Ֆրանսան», Սանճաքը թուրքին յանձնելով, Մուսալերան հայերը գաղթի մատնած եղաւ: Եւ Սուրիոյ եօթ գիւղերուն բնակիչները նոր կայք հաստատեցին այս ամայի դաշտին վրայ՝ զայն վերածելով այգեստանի: Իզուր չէր, որ մեծ մայրիկս կ'ըսէր. «Աստուած հայը ստեղծած է անապատները ծաղկեցնելու համար»:

Մութ էր արդէն, երբ մտանք Պէյրութ:

Համր փողոցին նայող պանդոկ մը իջեւանելէ առաջ մեկնեցանք ուրիշ Մելգոնեանցիի մը՝ Զաւէն Ղարիպեանին տունը: Հիւրասիրու-

թիւն: Զվերջացող զրոյցներ Մելգոնեանի մասին:

Պանդոկ կը հասնինք կէս գիշերէն ետք: Լոգանք մը եւ Մորփէոսի գիրկն ենք:

ՕՐ ՎԱԹՍՈՒՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ

Երեք տարի առաջ Հալէպէն Պէյրութ եկողի մը համար Համրա փողոց հասնիլը մահը տեսնել պիտի ըլլար: Քիչ մը վարը՝ Այն Մէյսէ փողոցին վրայ ընկերոջս՝ բանաստեղծ Գառնիկ Աղգարեանի տուն էր, որուն սիրտը չգիմացաւ լիբանանեան պատերազմին ու գնաց... Եթէ այսօր կեանքի մէջ ըլլար Գառնիկը, Կարպիսին համար ինչ երազներ կը ծնէր:

Առաւօտեան, ըստ մեր սովորութեան, արթնցանք կանուխ: Կարպիսը արդէն թաղամասին մէջ կատարած էր պտոյտ մը, եւ Սերորը եկած էր մեզի իրենց տունը տանելու:

Գացինք նախ իր աշխատատեղին: Գիրքի, մամուլի տարածման մեծ ընկերութեան մը բաժնի վարիչն է Սերորը: Մեզ կը ծանօթացնէ իր պաշտօնակիցներուն, որոնցմէ մէկուն կինը հայ ըլլալուն մի քանի բառ հայերէն գործածեց: Կը ծանօթանանք օտարուհիի մը: Հայրը՝ անգլիացի, մայրը՝ ֆրանսուհի, ամուսինը երկրաբան: Տասը տարի աշխատած է Ափրիկէի մէջ, Եոհաննէսպուրկ, Մատակասկար եւ ափրիկեան այլ երկիրներ:

Վէպ մը է այս տիկնոջ կեանքը: Երեք զաւակներու մայր: Կ'ապրի Պասքերու երկրին մէջ՝ Պիլպաս: Անգլիա, Ֆրանսա, Ափրիկէ, Սպանիա: Ռ՞ր ազգին կը պատկանի տիկինը:

- Կարպիս, - կ'ըսենք, - դուն դժգոհելու պատճառներ չունիս, ծնար Աթէնք, ուսանեցար Կիպրոս, Մոսկուա, հաստատուեցար Հայաստան: Քու հայ ըլլալդ հեռուներէն իսկ յայտնի է, իսկ այս տիկինը...

Բազմերկրացի տիկինը կը պատմէ.

- Շրջան մը Ափրիկէի այն երկրին մէջ էինք, ուր ամպերէն իջնող անձրեւը չէր հասնէր հողին, այլ վար իջած կը շոգիանար: Կրտսեր զաւակս, մեր Սպանիա հաստատուելէն ետք, երբ տեսաւ առաջին անձրեւը, ներս վազելով շնջահար բացականէն. «Մամա, մամա, երկինքէն ջուր կը թափի, ջուր կը թափի...»: Երեխան անձրեւի մասին գաղափար չունէր...

Երեխան գաղափար չունէր անձրեւի մասին... Իսկ մեր թոռները

սփիւռքի տարածքին ծնող ծոռները գաղափար պիտի ունենան Հայութեան մասին:

Կարապիսին ձեռքին է մեծղի գունատիպ գիրք մը՝ հայկական գանձերու, ճարտարապետութեան վերաբերեալ: Որքան ալ թուի զարմանալի, գիրքը Սերոբին նուիրած է արաբ մը, եւ ուրիշ արաբ մը այս տարւան Ապրիլի 24-ին, Սերոբին յայտնած է իր ցաւակցութիւնները Հայոց ցեղասպանութեան համար: Երբ կարգ մը հայեր յանուն մամոնայի իրենց վազքին մէջ մոռցած են Եղեռնը, օտարները չեն մոռցած:

Վայ այն հայուն, որ կը մոռնայ մեր անվերջանալի մղկտոցը: Կը նշանակէ, թէ ան մոռցած է իր հայութիւնը, մոռցած է ինքզինք...

Հիմա ազատ ենք: Ես ու Կարապիս կ'երթանք տեսնելու մեր ուսուցիչ Վահէ Վահեանը: Հանդիպումը յուզիչ է: Ծերունազարդ Վահեանը հազիւ կը շարժի իր տեղէն: Բայց կը ճանչնայ Կարապիսը, իրարու վիզ կը փաթթուին: Կը թողունք զիրենք գլուխ-գլխի ու կ'երթանք Սեդա Պարսումեան-Տատոյեանին յանձնելու գիրք մը՝ ղրկուած Երեւանէն, Արմենուհի Երզնկացիէն:

Սեդան անցեալի հայ աղանդաւորութիւններու մասին ուսումնասիրութիւն մը կը պատրաստէ: Կը դժգոհի: Աղբիւրները քիչ են: Բայց մեզի համար նորութիւններ կան արաբական աղբիւրներու մէջ: Հայեր, որոնց աղանդները հալածանքի ենթարկուած են երկրին մեջ, զանգուածաբար քրտացած ու արաբացած են եւ իրենց շարժումը տարածած այլ երկրներու մէջ:

Արդարեւ խիստ հետաքրքրական նիւթ:

Մօտ երկու ժամ ետք կը վերադառնանք Վահեաններուն:

Նստած էր Հոն տարիքոտ հայ օրիորդ մը: Կը ծանօթանանք: Եղած է երգչուհի: Ձայնը մարգելու միջոցները պակսած են: Հիմա կ'աշխատի հաշուակալ: Փշրուած ճակատագիր...

Վահեանն ու Կարապիսը հին եւ նոր օրերու կծիկը կը քանդեն: Ժամանակը մեզ սպասած չունի: Կը մեկնինք:

Այցելութիւն մը կու տանք «Ազգային Մշակոյթ» թերթի խմբագրութեան: Հոն, նոր լոյս տեսած բանաստեղծութիւնների գիրք մը ունինք՝ «Երկրէ հեռու, երկրին հետ»: Կ'առնենք տրցակ մը՝ բաժնելու խմբագրութիւններու, բարեկամներու:

Սօսը՝ Առաքել Խաչատուրեանին դուստրը, հոն է: Առաքելը Մելգոնեանի մէջ եղած է Կարապիսին դասընկերը:

«Զարթօնք» խմբագրատան մէջ ենք: Հոն են խմբագիր Պարոյր Աղապաշեանը, աշխատակիցներ Շահէ Ահարոնեանն ու Յովիկ Էօրտէքեանը: Կը ներկայացնենք Կարապիսը որպէս հայրենի գրող ու թարգմանիչ:

Աշխոյժ խօսակցութիւն մը ծայր կ'առնէ: Նիւթը Վարդգէս Պետրոսեանն է: Կարապիսը չի պահեր իր զարմանքը այն իրողութեան վրայ, որ կոմունիստ Վարդգէսը կը դառնայ ռամկավար, երբ ինք Հայաստանի Համայնավար Կուսակցութեան Կեդրոնական Կոմիտէի անդամ էր եւ կը վարէր գաղափարական ճակատը Հայաստանի Գրողներու Միութեան նախագահ ըլլալով:

Նիւթերը կը փոխուին կլկլակի կրակին պէս:

Կը մեկնինք «Արարատ»-ի խմբագրատուն: Ոչ ոք կայ:

Կ'այցելենք «Ազգակ»-ի եւ «Բագին»-ի խմբագրատուները: Բացակայ են խմբագիրները:

«Նոր Կեանք»-ի խմբագիրը նոյնպէս բացակայ է:

«Շիրակ» ամսագրի խմբագիր Ժիրայր Դանիէլեանն ալ տունը չէ: Պէպօ Սիմոնեան նոյնպէս: Աստուած ի՞մ, բոլորն ալ բացակայ...

ՕՐ ՎԱԹՍՈՒՆՁՈՐՍԵՐՈՐԴ

Ինչպէս Դամասկոսը, Պէյրութի նոյնպէս Կարապիսը ընդունեց անձրեւով: Ահաւոր է Պէյրութի անձրեւը: Կարծէք ամբողջ Միջերկրականը կը թափուէր քաղաքին վրայ: Փողոցները վերածուած են լայնահուն գետերու: Կառքերու վազքէն ջրվիժող ջուրերը կը թրջեն անցորդները, որոնք ակամայ կը հայհոյեն:

Մինչ Աւօն կը վարէ մեքենան, դիմացի պատին վրայ լատինատառ խոշոր տառերով կը կարդանք «Կադմոս»:

- Այս այն առասպելական Կադմոսն է, որ, ըստ աւանդութեան, իր եղբօր հետ, Փիւնիկէէն կ'անցնի Յունաստան եւ ծնունդ կու տայ Յունական այբուբէնին, - կը հաստատէ Կարապիսը:

Ձենք կրնար հաւատալ: Փիւնիկէցին ծովահէն ճանչցած էինք:

Սերոբը մեզի հետ առած կ'երթանք Հ.Բ.Լ.Միութեան Զապէլ Մովսէսեան սրահը: Հոն են խումբ մը Մելգոնեանցիներ: Կու գան նաեւ Մինաս Տէր Սարգիսեանն ու Յակոբ Տատրեանը, որոնց ուսուցիչը եղած է Կարապիս մեկ տարի, նախքան Յունաստան վերադարձը: Կէս դար վաղեմիութիւն ունեցող դէպքեր կը շնչաւորուին:

Չհինցող Մեղգոնեանցի մը անակնկալ վերապահած է բոլորիս: Մեծցնել տուած է Կարպիս Սուրէնեանին մէկ լուսանկարը, զոր պատին կ'ամրացնեն տղաքը՝ Սմբատ Փանոսեանի եւ Վահրամ Մավեանի նկարներուն միջեւ:

Մեղգոնեանցիները եկած են ծրագրելու Կարպիսին կեցութեան ժամանակացոյցը:

Պիտի երթանք դիտելու Պապլայքի հնութիւնները, Պէյթ էտ Տին, Պէքաայի դաշտ, Լիթանի, Ջահէ: Պիտի ըլլան տեսակցութիւններ, քոթթէյլ մը, երկու դասախօսութիւն Կարպիսին կողմէ, Մեղգոնեանցիներու հաւաք մը եւ... Ծրագիրները շատ են:

Երկու շաբաթը շատ քիչ է այս բոլորին համար:

Կարպիսը Հալէպէն Երեւան պիտի մեկնի Մայիսի 22-ին: Տակաւին մենք մեր Սուրիա վերադարձէն ետք այցելութիւն մը տալ որոշած ենք անապատի թագուհիին՝ Բալմիրային:

Բաւական ուշ է: Կը մեկնինք՝ կրկին միասին ըլլալու համար:

ՕՐ ՎԱԹՍՈՒՆՀԻՆՔԵՐՈՐԴ

Ժամադրութիւն մը ունէինք բազմերկրացի տիկնոջ հետ:

Պէյրութի Ռաուշէի ծովափին ենք: Բազմերկրացի տիկնոջ կը բերէ Սերորը: Չորսով սեղանի մը շուրջ ենք, ալեկոծ ծովի մը դիմաց՝ չորս ալեկոծեալ ծով:

Կարպիսը չի խմեր եւ ուտել եւս չուզէր... Ստամբուլ, միկրէնը կը խանգարեն:

Խմիչք կ'առնենք: Խմելը յաճախ կապուած է ընկերային անգիր օրէնքի մը, որպէսզի մարդ ինքզինք ընկերութենէն անջատուած չզգայ:

Չորս հոգի ենք: Չորս վէպի նիւթ: Բայց հաւանաբար ընթերցողներ հետաքրքրութեամբ կարդան բազմերկրացի տիկնոջ եւ Կարպիս Սուրէնեանին կեանքին վէպերը, եթէ երբեւիցէ նման գիրքեր լոյս տեսնեն:

Տիկնոջ մեր մօտ ուրախ ընկերութիւն մը կը գտնէ:

Կարպիսը կը շարունակէ երկու օր առաջ ընդհատուած իր զրուցը: Կը կարեւորէ զգացողութեան հարցը:

- Պէտք է զգալ, - կ'ըսէ, - օրինակ, ես կը զգամ սի պէմօլը արծաթագոյն: Զգացողութիւնը կ'օգնէ, որ երգենք ճիշդ: Շալիաբին ըսած է. «Կովն ալ ձայն ունի...»:

Ապա կ'անցնի հայ ճարտարապետութեան: Եթէ Կարպիսը շարու-

նակէ մեր ճարտարապետութեան շինարուեստը, հայ երգարուեստը բացատրել այս տիկնոջը, ան շուտով կ'ընայ ճարտարապետ եւ երաժշտագէտ վկայուիլ Կարպիսին իսկ կողմէ:

Գինիի բաժակները լեցուն են պօռնկէ-պօռնկ: Տիկնոջ բաժակ կը բարձրացնէ Իգնատիոսին կենացը: Իգնատիոսը Պասք ժողովուրդէն է: Սերորն ալ կը ճանչնայ զայն:

Շուտով Իգնատիոսը կը դառնայ մեր սեղանին հինգերորդ անդամը: Բաժակ մը գինի կը լեցուի բացակային համար, բաժակ կը պարպենք իր բաժակը զրնգացնելով:

Այս Իգնատիոսը Պասք էր ըսինք: Կրնա՞յ հեռաւոր կապ մը ունենալ իր նախահայրերուն՝ հայերու հետ: Ուրեմն, սեղանին շուրջ եղանք չորս հայ եւ մէկ բազմերկրացի: Առաջարկեցինք, որ Տիկնոջ եւս ընդունի հայութիւնը եւ սեղանին շուրջ ըլլանք միատարր:

Ընդունեց: Աւելին, խօստացաւ Պիլպաօ վերադարձին ոչ միայն Իգնատիոսին փոխանցել մեր բարեւները, այլ մօտէն հետեւիլ Պասք լեզուի եւ հայերէնի առնչութիւններուն եւ այդ մասին գրել:

Ուրկէ ուր Կարպիսը սկսաւ խօսիլ ստրուկներու մասին: Ըստ Կարպիսին, ամենամեծ ստրուկները թագաւորներն ու նախագահներն են, որոնք ստրուկներ են իրենց երկրին ընկերային կեանքին, իրենց անմիջական գործակիցներուն, այն վախին, որ կու գայ իրենց հակառակորդներէն:

Որոշեցինք, որ մենք բոլորս մեր ապրած պայմաններուն ստրուկներն ենք: Ստրուկներ, որոնք երբեմն ունին ազատութիւնը այսպէս չորս հոգիով եւ Իգնատիոսի բացակայ ներկայութեամբ ճաշարանի մը սեղանին շուրջ նստելու եւ ազատօրէն փիլիսոփայելու:

Ըսէք խնդրեմ, մեզմէ իւրաքանչիւրին մէջ ո՞վ գետեղած է այն գաղափարները, զորս մեր շրթները արտաբերեցին: Այդ գաղափարները մե՞ր յղացումներն էին, թէ մեր մանկութենէն ի վեր մեզի քարոզուած գաղափարներուն արձագանգները: Չե՞նք պարտաւորուիլ երբեմն ընել այն, զոր պիտի չուզէինք ընել, բայց կ'ընենք ստրկաբար: Խօսքին կծիկը քակուած էր դարձող ճախարակէն: Նստած էինք ծովին դիմաց, երբեւէ դադրա՞ծ են ալիքները ծովին:

Տիկնոջ ինկաւ մտածումներու մէջ: Մտորումները խորունկ տխրութիւն մը գծադրեցին անոր դէմքին: Մենք խօսքը իրեն ուղղեցինք.

- Եւ եթէ ոմանք սէրս տեսան, երկինքին վրայ անսահման, ծուխի

մը նման, կրակն անոր չտեսան:

Տիկին, ընդոստ արթնցողի մը նման բացաւ աչքերը եւ խնդրեց, որ թարգմանուին ըսուածը: Կրկնեցինք անգլերէնով:

- Ո՞վ է այս բանաստեղծը, - հարցուց:

- Իգնատիոսն է, Պասք Իգնատիոսը:

Տիկնոջ խնդուքին ալիքը միացաւ ծովի ալիքներու համերգին, հասաւ Պարչելոնա, անցաւ ձիւրալթարէն ու անկէ հասաւ Պիլպասօ՝ Իգնատիոսին:

Կարպիսը շարունակեց խօսիլ այս անգամ աստուածներու մասին, Յունական դիցաբանութեան մասին, երբ Սերոբը թարգմանաբար կ'ըսէր Տիկնոջ.

- Դուն կրակ, հագածդ կրակ, որ մի կրակին դիմանամ...

Տիկինը կ'երեւի միտքով իր երկրաբան ամուսնին հետ էր, քանի անոր բերնով ըսաւ, որ Ֆրանսացին, անգլիացին, գերմանացին, Արեւելքի կոթողները փոխադրելով Եւրոպա, ստոյգ փչացումէ փրկած է քաղաքակրթութեան բազում արժէքներ:

Տիկինը համաձայն չէ եղած ամուսնոյն կարծիքին:

Մենք համաձայն գտնուեցանք Տիկնոջ՝ կարծիք հայտնելով, որ եւրոպացին գազան է մերթ յիշեցնելով գերեզմանաւորութիւնը, Հիթլէրի գազանութիւնները: Թող Բուրգերն ալ տանէին Եւրոպա, Սֆինքսն ալ տանէին: Ինչո՞ւ չտարին: Ինչո՞ւ կողոպտեցին Արեւելքը: Իւրաքանչիւր կոթող կը շնչէ իր կանգնած միջավայրին վրայ, կտրէ գայն միջավայրէն, կը կորսնցնէ իր հմայքը:

Այս կոթողին տեղը Թրաֆալկար Աքուէրը չէ, ոչ ալ Փարիզի Գոն-գորտի հրապարակը...

Խօսքին թելը անցաւ Կարպիսին ձեռքը, երբ ան սկսաւ հայ ճարտարապետութեամբ բացատրել այս երեւոյթը: Երբ հայ ճարտարապետը կոթող մը կը բարձրացնէ բնութեան մէջ, նախ կը զբաղի տեղանքը ճշդելու հարցով: Եթէ եկեղեցին պիտի նստի լեռան կողին, չափազրուածները կ'ըլլան ըստ այնմ: Ա՞յ թեւը պիտի գայ պարապութեան, թէ ձախը, ձախը լեռան կողի՞ն պիտի յենի: Կառոյցը իր աւարտին լրիւ մաս կը կազմէ բնութեան: Վերցուր գայն տուեալ վայրէն՝ կը կորսնցնէ իր հմայքը: Եւ կ'եզրակացնէ.

- Եւրոպայի կողմէ Արեւելքէն տարուած կոթողները պէտք է վերադարձուին իրենց տէրերուն, բնութեան այն վայրերուն, ուր բարձրա-

ցուած էին ի սկզբանէ:

Տիկինը ծափ տուաւ: Հանաձայն էր:

Վստահ ենք, որ Իգնատիոսը եւս ծափ տուաւ Պիլպասոյի մէջ:

Դուրս եկանք ճաշարանէն: Քամիները տեղ մը ծուլարած էին: Գիշերը կիսուած էր: Կանչուած վարորդը մեզ կը սպասէր: Տիկինը իջաւ պնդովի մը առջեւ եւ ըսաւ. «Ի տեսութիւն»: Կարպիսը իջաւ ուրիշ պնդովի մը առջեւ եւ ըսաւ. «Գիշեր բարի»: Վարորդը մեզ հասցուց տուն, ուր Արմէն Դարեանի ոգին կը բնակի, եւ տարաւ Սերոբը իր տիկնոջ ու զոյգ աղջիկներուն:

Որքա՞ն խորհուրդ կար անցնող գիշերին մէջ:

ՕՐ ՎԱԹՍՈՒՆ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

Այս սենեակին մէջ եւս խորհուրդ կայ: Թռչող բեկորը ռումբի, պատերազմի օրերուն դիմացի պատին բացած էր իւրօրինակ պատուհան մը: Դարեան Արմէնը իր սեփական ձեռքերով նորոգեց այդ պատը: Հիւանդութեան բեկոր մը ծակեց Արմէնին որովայնը, բայց այդ պատ-ռումածքը նորոգող մը չունեցաւ: Պատ չէր, որ նորոգուէր: Ու այդ վէրքը տարաւ Արմէնը անդարձօրէն: Որքա՞ն երազներ տարաւ այդ վէրքը, որքա՞ն ստեղծագործական եռանդ...

Թորո՞ս, աշխարհի վէրքերը ո՞վ կըցած է բուժել...

Այս մտածումներու մէջ էինք եւ քանի ունէինք մէկ վաղաժամ տեսակցութեան հարց, վերցուցինք Արթիւր Բէտալէրի «Մթութիւն կէսօրին» գիրքը ու սկսանք կարդալ:

Յուսաթափ այս գրողը որպիսի ապրումներ ունեցած է: Եթէ միայն կատարենք մի քանի մէջբերում իր մտորումներէն, կրնանք երեւակայել վերիվայրումները անոր ներաշխարհին:

Հեղինակը կը մէջբերէ Սէն Ժիւսթէնէն. «Ոչ ոք կրնայ ղեկավարել առանց յանցանքի», Մաքիավէլլիէն՝ «Ով որ մենատիրութիւն կը հաստատէ եւ չի սպաններ Բրուտոսը եւ կամ ով որ կը հիմնէ հանրապետութիւն մը եւ չի սպաններ Բրուտոսի որդիները, կրնայ իշխել կարճ միջոց մը միայն»:

Հեղինակը անհրաճեշտ տեսած է նաեւ մեջբերում մը կատարել Տոսթոեւսկիի «Ոճիր եւ պատիժ» գիրքէն՝ «...Մարդ չի կրնար ապրիլ երբեւէ առանց մարդու վրայ խղճալու»:

Այնուհետեւ «Մթութիւն կէսօրին» գիրքի հերոսներէն Ռուպաշովի

հետ ենք: Այս երբեմնի նուիրեալ ղեկավարը իր բանտի մենախուցին վեց մէթր տարածութեան մէջ կ'երթեւեկէ անդադար մտածելով՝ «Պիտի գնդակահարեն զիս, պիտի գնդակահարեն զիս, պիտի գնդակահարեն զիս...»: Ալեկոծում մը, որ անկասկած աւելի ահաւոր է, քան մահը ինքը:

Մեր առաւօտը թունաւորուեցաւ: Ելլենք այցելենք վաղեմի ծանօթ մը, որ գրիչ ալ ունի ձեռքին: Մայիսի 6-ն է, Լիբանանի Նահատակաց յատկացուած տօնը, երբ Ճէմալ փաշան Պէյրութի Պուրճի հրապարակին վրայ կախաղան բարձրացուց արաբ ազատասէր մտաւորականները:

Մեր բարեկամը տունը չէ: Ծարահատ կը ժամադրուինք Սերոբին հետ:

- Ուր ես եղբայր, քեզ կը փնտռենք, - կ'ըսէ Սերոբը, - Կարպիսը, դուն ու ես Իզապէլին հետ պիտի երթանք Պէքաայի դաշտ, պիտի ուղղուինք դէպի Լիթանի գետը, կանգ պիտի առնենք արուեստական համանուն լճակի ափին՝ ճամբու ընթացքին այցելութիւն մը տալով գերմանական որբանոցի մը:

Ժամադրութիւնը յաջորդ օրուան համար է: Այսօր սգանք Լիբանանի նահատակները:

ՕՐ ՎԱԹՍՈՒՆԵՑՔՆԵՐՈՐԴ

Երեքը կը հարգեն ժամադրութիւնը: Ինքնաշարժը ուղղութիւն կը վերցնէ դէպի սարերը: Մենք երէկուանէ ի վեր մեր գումարուած տխրութիւնը փարատելու համար կ'ըսենք Իզապէլին, որ ձեզի ծանօթ բազմերկրացի տիկինն է:

- Երէկ գիշեր ձեր Պիլպաոցի բանաստեղծ Իգնատիոսին հետ էինք: Երկար խօսեցանք:

Յանկարծ այս երեքէն խնդուք մը կը պայթի, կառքին անիւր պայթեցաւ արդեօք: Ո՛չ, իրենք էին ծիծաղողները: Լուռ էր վարորդը միայն, որուն դէմքին վրայ ակամայ ժպիտ մը կը գծագրուի որպէս արձագանգ եռագլար խնդուքին:

Դառնալով Իզապէլին՝ մենք մեր միտքը կը շարունակենք.

- Բանաստեղծը գրած է. «Առաւօտ լուսոյ, արեգակն արդար...», - ու կը թարգմանենք:

- Ո՞ր բանատեղծը, - կը հարցնէ:

- Իգնատիոսը, - կը հնչեցնենք լրջութեամբ:

Իր պատասխանը բացուող արշալոյսի ժպիտին պէս է: Կ'ուրախանանք, որ նոր մթնոլորտ մը կը ստեղծուի հիմա, եւ մեր տխրութիւնը կը փարատի:

Բայց ուրկէ ուր Կարպիսը Յիսուսի ու Պիղատոսի հարց մը կը յարուցանէ: Յիսուս ըսած է՝ «Ես եմ ճշմարտութիւնը»: Պիղատոս պատասխանած է հարցումով մը՝ «Զի՞նչ է ճշմարտութիւն»:

Հիմա եկէք եւ սա սուրացող ինքնաշարժին մէջ գտէք ճշմարտութիւնը: Վէճը կը սկսի: Կը սրտնեղուինք մենք... Երէկ Քէօպէրը, հիմա ալ դուք ձեր ճշմարտութիւնը գտնելու ճիգով մեր տրամադրութիւնը շրջեցիք գլխիվայր: Սա վայրկեանիս կայ մէկ ճշմարտութիւն, որ մենք հիմա, հինգ հոգիով դէպի Լիթանի կ'ուղղուինք: Հասկցա՞ք: Այլապէս կրնաք վերլուծել կնոջ ճշմարտութիւնը, ամուսիններու ճշմարտութիւնը, զաւակներու ճշմարտութիւնը, ճշմարտութեան անսահմանութիւնը: Արդեօք մաթեմատիքական նորագոյն մեքենաներ կրնա՞ն լուծել այս բազմազուլիս հարցը...

Ինքնաշարժը քաղաքին վերջին տուններուն մնաք բարի կ'ըսէ: Կարպիսը, որ կը դիտէր փողոցներու երկայնքին ծերունիներու պէս կքած տուններու աւերակները, կ'ոգեւորուի:

- Հիմա երջանիկ եմ, յիմար մարդոց ըրածներէն հեռանալ սկսանք: Այս ի՞նչ վայրենութիւն, այս քանի հազար տուն վերածուած է աւերակի եւ ինչու համար, ինչու համար: Սահմեկեցուցիչ է: Վերջապէս այսօր պիտի ըլլանք բնութեան գիրկին մէջ: Բնութիւն-դրախտ, մարդիկ ինչու չեն արժեւորեր ծառն ու ծաղիկը, բարձունքներն ու հովիտները, երգասաց թռչունները եւ կը դառնան դժբախտութիւններու գերի... Ինչո՞ւ:

Հասած ենք Համտունը՝ Սոֆարին միացնող ճամբու եզրին: Հինգ յարկանի տուն մը, որուն սիրտը դադրած է բաբախել: Ջարդուած լուսամուտներով, կախուած առաստաղով կարծէք կը պոռուայ՝ «Օգնութիւն... պատերազմի հաշմանդամին»: Նոյն շենքին կիսափուլ պատերն ի վեր սողոսկելով բարձրացած է կանաչութիւն մը՝ պատուտակը, գետնէն մինչեւ առաստաղ ու տանիք փորձած է ծածկել մարդկային ամօթը: Հաւատացէք, պատուտակը աւելի խելացի է մարդէն:

Մենք մեր խօսքը մազլցող կանաչութեան կ'ուղղենք:

- Փլատակը չէ դադրած փլատակ ըլլալէ: Բարի ճիգերուդ համար կանաչ բարեւ մը քեզի, բայց դարձեալ, որպէսզի այս փլատակները նորոգուին ու սիրտեր բաբախեն անոր մէջ, պիտի դիմեմ մարդոց,

քանդիչ մարդոց, որ դառնան վերակառուցողներ:

Կը հասնինք գերմանական որբանոց: Մեզ կը դիմաւորեն տնօրէնն ու պաշտօնեաները: Կանուխէն տեղեակ են մեր գալստեան մասին եւ կերակուրի պատրաստութիւններ տեսած:

Սուրճ մը կ'առնենք: Կը լսենք որբանոցին պատմութիւնը: Սկիզբ առած կ'ըլլայ Երուսաղէմի մէջ 1860 թ. գերմանացի Եոհան Լիւտվիկ Շնէլլէրի կողմէ: 1948-ին, իսրայէլացիք կը գրաւեն որբանոցը որպէս գերմանական հաստատութիւն: Երեխաները կը ղրկուին իրենց գիւղերը: Կը մնան 12 անօգնական փոքրիկներ: Հաստատութեան այդ օրերու տնօրէնը՝ Հերման Շնէլլէր, իր հետ առնելով այդ 12 հոգին, տեղէ-տեղ թափառելէ ետք կու գայ եւ 1951-ին կը հաստատուի Զահլէ, ապա կ'ընտրէ այսօրուան վայրը՝ Քիրպէթ Քանաֆորի:

Ընդարձակ տարածութեան վրայ բազմաթիւ շէնքերով, եկեղեցիով, արդիական խոհանոցով ու փուռով, աշխատանոցներով, բանջարանոցներով, պտղաստանով, հազարէ աւելի հաւերէ բաղկացած թռչնանոցով, կաթնտու քսան կովերով եւ այլ միջոցներով գործող որբանոց-դպրոցի մը վերածուած է այս հաստատութիւնը՝ 275 որբերով եւ նոյնքան ու աւելի աշակերտներով: Ուրեմն իննամեայ այս դպրոցին մէջ կ'ուսանին 600 աշակերտներ՝ սովորելով արաբերէն, անգլերէն եւ գերմաներէն լեզուները:

Հաստատութիւնը ունի իր սեփական բժիշկը:

Կը շրջինք: Կը ծանօթանանք: Ծաղկալից աքասիաները, բարձրաբերձ էմքալիպսները մեզի կը յիշեցնեն Միսաք Մեծարենցը:

Կարպիսը կ'արտասանէ Մեծարենցի Աքասիաները:

Փոքրիկ մը կը խաղայ մեր շուրջ եւ մօտենալով մեզի հարց կու տայ.

- Հօրեղբայր, մըջիւնը ինչո՞ւ է ի խօսիր:

- Հարցուր ա՛յս հօրեղբօրը, - կ'ըսենք՝ ցոյց տալով Կարպիսը:

Փոքրիկը կը դիմէ Կարպիսին.

- Մեծ հայրիկ, մըջիւնները ինչո՞ւ է չեն խօսիր, ես կը խօսիմ, կը խօսիմ, կը խօսիմ իրենց, բայց իրենք չեն պատասխաներ, լեզու չունի՞ն...

- Ունին, ունին, մինչ մըջիւնի լեզուն մըջիւնը կը հասկնայ, բայց մարդը մարդուն լեզուն չի հասկնար:

Մանչուկը ոչինչ կը հասկնայ Կարպիսին ըսածէն: Գլուխը կախ կ'երթայ իր կիսատ ձգած խօսակցութիւնը շարունակելու մըջիւններու

հետ, որոնք գուցէ սկսին հասկնալ զինք...

Կարպիսը գլուխը կը շարժէ ի տես փոքրիկին մեկնումին ու ձեռքը ծոցագրպանին տանելով կը հանէ թոռնիկներուն նկարները, ուրկէ պճըլ-տուն չորս աչուկներ կը նային իրեն:

- Կարօտցած եմ, - կ'ըսէ, - կարօտցած եմ թոռներս, գետինն անցնին Հայաստանի դժուարութիւնները, երթամ հերթ պահեմ, ձմրան ցուրտին դողդողալով ձիւնի վրայ սպասեմ, հաց առնեմ թոռներուս համար, կազ առնեմ լոյսի ու ջեռուցման համար, երթամ, երթամ: Ամէն ինչ հրաշալի է այստեղ: Այս որբանոց-դպրոցը Մելգոնեանը կը յիշեցնէ մեզի, բայց իմ տեղս Հայաստանն է իր խածան ցուրտով, բայց եւ խայտակն իմ թոռներով:

Ճաշի սեղանին շուրջն ենք: Տնօրէնութիւնը ամէն ինչ ըրած է, որ մենք գոհ մնանք: Սեղանին առատութիւնը խտացուած խաչմերուկ կը յիշեցնէ գինիի շարուած շիշերով: Կարպիսը չի խմեր: Կենացներ պարպելը կ'ըլլայ մեր ու Սերոբին բաժինը:

Կ'արտասանենք բանաստեղծի տողերը.

«Սիրտս, անգուլթ, մի ճմլէր, չէ որ միջին դուն ես եար»:

Եւ անգլերէն տողացի թարգմանութիւնը մեր կը թթուեցնէ Կարպիսին երեսը: Կը սկսի իր բծախնդիր թարգմանիչի տեսութիւնները պարզել ու տողերու հեղինակ՝ Աւետիք Իսահակեանի կեանքին ու գործին մասին տալ տեղեկութիւններ:

Հազիւ վերջացուցած իր բացատրութիւնները, Սերոբ ոտքի կ'ելլէ ու մեր սեղանակիցներուն կը ներկայացնէ գրող ու թարգմանիչ Հայաստանցին:

Ներկաները լուռ կը հետեւին Սերոբի ըսածներուն, դգալ պատարաքաղի ու դանակի ձայները դադրած են:

Օգտուելով այդ լուրթիւնէն՝ կ'առաջարկենք, որ Կարպիսը ծաղկեցնէ մեր սեղանը ու կը բացատրենք ներկաներուն, որ Հայաստանի մէջ սեղան ծաղկեցնել կը նշանակէ երգել:

Վայրկեան մը, հարսնացու աղջիկներու նման չեմ ու չեմ ընելէ ետք, Կարպիսը կը սկսի երգել Կոմիտասի «Առաւօտի բարի լոյսը»:

Մեր աչքերը լեցուած են: Կը զսպենք զմեզ, որ մեր սեղանակիցները չտեսնեն մեր չհոսող արցունքները: Սակայն Սերոբը կամացուկ մը կ'ելլէ ոտքի, կ'ուղղուի դէպի դաշտագետինները ընդգրկող լայնաբաց լուսամուտը եւ աչքերը կը պահէ մեզմէ:

Մեղեդիէն յուզուելու չափ եւ աւելի յուզուած ենք այն իրողութեամբ, որ այս հրաշալիքը կը լսենք մեր կեանքին մէջ առաջին անգամ եւ այդ ալ Լիբանանի մէջ, ոչ հեռու մեր հօր գերեզմանէն ու մեր միտքէն կ'ըսենք. «Մեր հայր սիրելի, դու, որ եղած ես երգասաց, սիրած ու կատարումովդ սիրել տուած մեր երգերը, լսեցի՞ր Կարախին երգը, լսեցի՞ր, Խաչեր որդի Թորոսի...»:

Ներկաները խորապէս տպաւորուած են: Կը խնդրեն նոր երգեր: Կարախը շարականէն կ'երգէ մեր Արեւագալի «Լոյս»ը, «Յարեւելից»-ը, նաեւ Կոմիտասի «Հորովել»-ը:

Բոլորս ալ յուզուած ենք: Չենք նշմարած, որ ներս մտած են երկու արար պատուելիներ՝ ունկնդրելու Կարախը, որոնք երգի դադարումէն ետք հարց տուին, թէ արդեօք այդ մեղեդիները յունակա՞ն էին:

- Զուտ հայկական են, - կը պատասխանէ Կարախ:

Լիացած ենք: Կու գայ սուրճը: Արաքները կը հետաքրքրուին Ղարաբաղեան հարցով, Հայաստանով: Կու տանք զիրենք բաւարարող պատասխաններ:

Լիբանի հեռաւորիկ մէկ անկեան մէջ Հայաստանով կ'ապրինք:

Աշակերտութիւնը դուրս ելած է դադարի: Դպրոցին բակը ընդարձակ է: Տղաքը կը վազվզեն, կը պոռչտան, կը խնդան, կը խաղան: Խինդ ու խաղ է իրենց կեանքը: Մենք եւս իրենց պէս էինք երէկ...

Ողջագուրումով կը բաժնուինք մեր հիւրընկալներէն: Ինքնաշարժը կ'ուղղուի դէպի Լիթանի գետը: Ոլորապտոյտ կը գալարուի հեռուն՝ աւելի հեռուն կազմելով պարզ աչքով գրկելի լճակ մը. որուն վրայ նաւակներ կ'երեւին:

Կարախը Իգապէլին կը խօսի Հայաստանի կլիմային, Դիլիճանի անտառներուն, Հաղարծինի ճարտարապետական համալիրին եւ Հայ երաժիշտներու Տան մասին:

Իգապէլը ուր որ է հայ պիտի դառնայ: Կ'առաջարկենք նիւթի փոփոխութիւն: Կարախը պատրաստ է: Նիւթը՝ Կիւսթաւ Ֆլուպեռ:

- Կարախ, - կ'ըսենք, - մեր մեծ հայրը կը սիրէր կրկնել, թէ արջը երկու երգ կ'ունենայ՝ խնձորի ու տանձի մասին:

- Մեծ հայրդ մեղրը մոռցեր է, - կը միջամտէ Սերոբ, - արջերը մեղր չատ կը սիրեն, ուրեմն կ'ունենան երեք երգ:

- Կարախ մշակոյթէն անցար մշակոյթին՝ Հայ ճարտարապետութենէ Ֆլուպեռի գրականութիւն, յետո՞յ...

Կարախը կարեւորութիւն չի տար մեր ընդմիջումին ու կը սկսի բացատրել, թէ ինչպէս երկու բոլորովին տարբեր դիրքերու վրայ գտնուող երկու գրողներ՝ Ֆլուպեռն ու Ճօրճ Սանտի կը թղթակցին իրարու հետ:

Ձախից՝ Յակոբ Տատրեան, Թորոս Թորանեան, Կարախ Սուրենեան, Սերոբ Արոյեան Պապալէք, 1994թ.

Կարախը Ֆլուպեռը սիրող մըն է: Չի սիրեր Ճօրճ Սանտի վէպերը: Բայց կը հիանայ նոյն գրողին ինքնակենսագրութիւնը ներկայացնող գործին վրայ՝ ըսելով.

- Ի՞նչ դաշնութիւն, ի՞նչ նրբազգացողութիւն, յստակութիւն, դիտողականութիւն, հոգեբանական վերլուծում, նոյնիսկ ամենափոքր մանրամասնութիւն թուացող երեւոյթներու նկատմամբ: Մէկ խօսքով, Ճօրճ Սանտի վէպերը կարգացողը այս ինքնակենսագրականի կատարելութեան դիմաց պիտի խորհի, թէ այս վերջին գործին հեղինակը տարբեր անձնաւորութիւն մըն է:

Լիթանիի ափին ենք: Լիճի ափին: Մարդը կը ձգտի փոխել բնութիւնը: Բնութիւնը միշտ չէ, որ կ'ենթարկուի: Ան ունի իր օրէնքները, հանդուժելիի սահմանը երբ անցնին, կը պատժէ, կը դադրի մատուցել իր տալիքը, ինչպէս կովը յանկարծ կը դադրի կաթ տալէ, երբ զինք չեն խնամեր այնպէս, ինչպէս ինք կ'ուզէ:

Լիաթոք կը շնչենք մաքուր օդը ու կը բռնենք վարադարձի ճամբան: Ինքնաշարժին մէջ Կարպիսին պատմածը համեմուած նոր խորտիկ մըն է Իզապէլին համար: Կը պատմէ, թէ Նիւ Եորքի մէջ Արամ Խաչատուրեանը կը դժուարանայ մերժել հայ զոյգի մը ճաշի հրաւերը: Տան տէրերը հոգակուած երաժիշտը ամէն կերպ գոհ ձգելէ ետք մտածուած ծրագիր մը գործի կը վերածեն: Թախանձագին կը խնդրեն, որ իրենց տուած սուրսայր գրիչ-գործիքով իր անունը արձանագրէ իրենց տան քարէ պատին... Խաչատուրեանը, չկարենալով մերժել առաջարկը, բաւական ժամանակ ու քրտինք կը վատնէ այս անակնկալ գործին համար:

Խաչատուրեանը խորհրդային երկիր վերադառնալէ մի քանի ամիս ետք, զարմանքով կը լսէ, որ այդ տունը, շնորհիւ իր ստորագրութեան, վաճառուած է մեծ գումարով...

Սոֆար չհասած, Պէքայի դաշտին վրայ իշխող բլուրի մը գագաթին, Սերոբը կանգ առնել կու տայ մեքենան: Հոն արդիական ճաշարանի մը դռները կը բացուին մեր դիմաց: Սպասեակները ողջոյններով կ'ընդունին Սերոբը, որ տարիներու ծանօթն է իրենց: Ծաշարանին երրորդ յարկէն, կ'առաջարկէ Սերոբ դիտել պարզուող տեսարանները: Տեղ կը գրաւենք լայնաբաց լուսամուտին առջեւ: Պէքայի դաշտը բացուած սինի մըն է:

- Արարատեան դաշտը աւելի լայնարձակ է, - կ'ըսէ Կարպիս եւ կ'աւելցնէ, - մինչ դուն հիացած ես դաշտով, զիս կը գրաւէ սա դիմացի ժայռը: Նայէ, նայէ, արեւը այնքան տաքցուցած է զայն, որ ժայռը նոր գոյն առած է: Այս ժայռերը ինծի կը յիշեցնեն Հայաստանը:

Կ'ելլենք շարունակելու մեր ճամբան: Օդը ցրտած է: Ձորերը հոսող մշուշով կը պարուրուին, կարծէք փափուկ խանձարուր ըլլան: Սարերու գագաթներուն վրայ մարմրող լոյսեր կան, լեռներու կողերուն, ուր մշուշը չէ հասած տակաւին, կայծոռիկի պէս կայծկլտող լոյսեր կան: Մարդիկ, կ'երեւի, իրենց օրուան հաշուետուութիւնը կը կատարեն, կամ, կէս մը ընկողմանած, սուրճ մը կ'առնեն ու կը մտածեն աշխարհի ունայնութեան, գիւղին աւերուած ճամբաներուն մասին, սիրուած աղջիկի, հեռաւոր երկիր մը ուսանելու գացած զաւակի մը մասին, հաց ճարելու համար ղարիպութեան ուղին որդեգրած հարազատի մը կամ ծնելիք նոր երեխայի մը մասին: Այն բոլորի մասին, որուն կու տանք կեանք անունը:

Սա Լիբանանն է: Նոյն չէ՞ Հայաստանը կամ Սոմալին եւ կամ Լոն-

տոնի մէջ սա բոլորին չկա՞ն աղջիկներ, որոնք, փոխան գաւաթ մը տաք թէյի եւ մէկ գիշերուան ծածքի, պիտի ուզէին «սէր» վաճառել...

Հասանք Սերոբին բնակարանը: Ազատուհին սիրալիր ընդունեց մեր չորրորդութիւնը: Առաւօտէն բեռնաւորուած սեղանին առջեւ ծամեցինք լեզուական հարցեր, հնչոյթներու ծնունդին, բնութեան հետ անոնց ունեցած կապին, աշխարհի բոլոր լեզուներուն մէկ մայր լեզուէ ծնած ըլլալուն մասին: Անցանք լեզուաբերականական հարցերու, նախադաս եւ յետադաս մասնիկներու դերին, ածանցումներու, բարդացումներու եւ աւելի բարդացուցինք հարցերը:

Գալով լեզուներու փոխազդեցութեան՝ գտանք, որ ամենամէծ ազդեցութիւն գործող լեզուները եղած են՝ չինարէնը, յունարէնը, լատինարէնը, արաբարէնը եւ սանսկրիթ լեզուն: Չինարէնը, ազդելով ճարտարէնի եւ քորէէրէնի վրայ, ոչ մէկ ազդեցութիւն կրած է այլ լեզուներէ:

Չհասկցանք ինչ կերպով: Մօտ երկու ժամ լեզուական հարցեր խմորեցինք, լեզուաբանները դատապարտեցինք անգործութեան:

Յետոյ, հակառակ ժամանկը յառաջացած ըլլալուն, Կարպիսին համար ցուցադրեցին 1992թ. մարտ ամսուան մեզի նուիրուած երեկոյին ժապաւէնը:

Կարպիսը համբերութեամբ դիտելէ ետք ցուցադրուածը ըսաւ.

- Կատարեալ ձեռնարկ մըն է: Նոյնպիսի ձեռնարկ մը ինծի պիտի նուիրուէր:

ՕՐ ՎԱԹՍՈՒՆՈՒԹԵՐՈՐԴ

Կարդացինք Գանատաբնակ Մելգոնեանցի Մանուէլ Քէօսէեանի «Փորձութեան օրեր» գիրքը /արձակ եւ բանաստեղծութիւն/:

Գիրքին «Մուտք»-ին Քէօսէեանը գրած է. «Հայը կը սպասէ այգաբացի», իսկ Խորենացիի մասին խօսելով՝ կ'եզրակացնէ. «Իսկ ես կը սպասեմ այն օրուան, երբ այս մոլորակէն դէպի ուրիշ մոլորակ մը ճամբորդելու ատեն, եթէ հնարաւորութիւն ունենամ հայ գրականութենէն գոնէ հինգ գիրք միասին առնելու՝ հայ ժողովուրդը ծանօթացնելու համար տիեզերքի ուրիշ բնակիչներու, այդ հինգ գիրքերէն առաջիկայն պիտի ըլլայ Մովսէս Խորենացիի «Հայոց Պատմութիւն», իբրեւ թէ՛ քէօսէեանի բառերով՝ «աւանդապահը ցեղին», Խորենացիի իսկ բառերով՝ իբրեւ «յիշատակ անմահ»

Իսկ իր «Փափաք» բնաստեղծութեան մէջ Քէօսէեանը գրած է.

Անցնիմ՝ անդարձ ես ալ անցնիմ,

Անցքէս երգ մը թէ յամենայ՝

Հոն թող լոյսը յաւերժանայ:

Օտար երկինքներու տակ ճենճերող հոգի մըն է Քէօսէեանը, որ ապաստան կը փնտռէ գրականութեան մէջ:

Իրաւ ապաստանը բոլորիս համար, ամէն բանէ վեր, անշուշտ մեր այրուող երկիրն է, ուր այսօր, չկաներու շարանը անվերջ է: Բայց, այսուհանդերձ, աշխարհի վրայ չկայ ուժ մը, որ կարենայ խափանել յարակայութեան ճամբան, որուն ուղեւորն է մեր ժողովուրդը:

Պարտք ունեցողի պէս պիտի վերադառնամ Քէօսլէրին, կամ առնելիք ունեցողի պէս պիտի շարունակեմ կարգալ անոր «Մթութիւն կէսօրին» գիրքը:

ՕՐ ՎԱԹՍՈՒՆԻՆԵՐՈՐԴ

Այսօր, Կարպիսին հետ ազատ էինք: Սկիզբը զրոյց մը ունեցանք Ստեփան Ալաճաճեանի մէկ գիրքին շուրջ, զոր ան հրատարակած էր Լոս Անճելըսի մէջ: Յուշերու գիրք մըն էր, տեղ-տեղ կասկածելի վաւերականութեամբ: Այդ հաստատումները տհաճ զգացումներ արթնցուցին մեր մէջ:

Որոշեցինք երթալ Անթիլիաս: Անթիլիասը Պէյրութի մերձ քաղաք մըն է արդէն, բայց հայը, երբ կ'ըսէ Անթիլիաս, պէտք է հասկնալ՝ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարան՝ իր Մայր Տաճարով, Եղեռնի Յուշարձանով, մատենադարանով, թանգարանով, արդիական տպարանով, ննջեցեալ հայրապետներու դամբարաններով, կուսակրօն քահանաներու սենեակներով եւ Վեհարանովը, ուրկէ նորին Սրբութիւնը կը հովուէ իր թեմերը:

Աշխարհի մէջ Հայոց աշխարհ մըն է Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանը:

Կաթողիկոսարանի մուտքին, հաւատքի այս հաստատութիւնը ունի գրատուն մը, ուր տարիներէ ի վեր կը պաշտօնավարէ Մելգոնեանցի աղջիկ մը: Սուրէնեանը դիւրութեամբ կը մտնէ գրատուն, կ'ելլէ դժուարութեամբ, կրնանք ըսել՝ չուզէր ելլել: Պէտք է հետաքրքրուի գրատան մէջ գտնուող բոլոր գիրքերով ու տեղեակ պահէ նաեւ ձեռք այն գիրքերը, զորս կարդացած է, այն գիրքերը, որոնք նորութիւն են իրեն համար:

Ահա թէ ինչու այս գրատան մէջ մնացինք երկար:

Գրատան դրան առջեւէն անցաւ սրբազան մը: Առիթ էր, որ յուշէինք

Սուրէնեանին, որ այս սրբազանը լայն մտահորիզոնի տէր եկեղեցական է՝ երաժշտական, իմաստասիրական շեշտուած հակումներով:

Այդքանը բաւարար եղաւ, որ մենք երկուքով դուրս գանք գրատունէն, ձայնենք Ազնաւուրեան սրբազանին, որ զինք տեսնել կ'ուզենք:

Մենք երկու կողմերը իրարու ներկայացնելէ ետք, հրաւիրուեցանք սրբազանին սենեակը եւ շուրջ երկու ժամ եղանք սոսկական ունկնդիր երկու հայ մտաւորականներու այնքան հետաքրքրական զրոյցին, որ իր շրջագիծին մէջ կ'առնէր բովանդակ հայ մշակոյթը:

Ափսո՛ս, նօթեր չունեցանք այդ պահէն եւ մեր յիշողութիւնը, որուն նկատմամբ գանգատներ չենք ունեցած մինչեւ այսօր, ահա կը դաւաճանէ մեզի, անշուշտ ջրհոր ըլլայ կարծէք: Մենք կ'իջեցնենք դոյլը մեր յիշողութեան ջրհորն ի վար, ու դոյլը կը վերադառնայ պարապ:

Ջարմանալիօրէն այս հանդիպումէն սկսեալ՝ մենք դադրած ենք նօթեր առնելէ: Միթէ յոգնած էինք: Միթէ թուղթի տագնապ կար...

Բայց օրերը շարունակելի էին...

ՕՐ ԵՕԹԱՆԱՍՈՒՆԵՐՈՐԴ

Սերոր Արոյանը եկաւ ուրախ լուրով մը: Ծէպէյլ պիտի երթայինք: Իրեն կ'ընկերանար ուրիշ Մելգոնեանցի մը՝ Յակոբ Տատրեանը:

Ծէպէյլը տարագրութեան օրերէն ասդին ապաստան տուած էր հայ որբերու, որոնց կեանքին մէջ կատարած էր փրկարար դեր:

Պատմական այս քաղաքը իր դարերու ճամբորդ եղած ըլլալը մինչեւ օրս կը ցուցադրէ իր մաշիլ չգիտցող հնութիւններով:

Երբ հասանք «Թուշնոց Բոյն», այդ էր անունը Ծէպէյլը Հայոց որբանոցին, եւ մուտքին տեսանք Մարիա Ծէյքըպսընի կիսանդրին դամբարանի մը վրայ: Սուրէնեանը անմիջապէս ծունկի գալ փորձեց յիշատակին առջեւ այս մեծ հայասէրին, որ տասնամեակներ ամբողջ ծառայեց հայ որբերուն: Կարպիսը այս մեծ հայասէրին մասին խօսած էր գիտաժողովի մը ընթացքին Քորենհակէնի մէջ, հայասէրին Հայրենիքին մէջ:

Ջերմացնող յուզումի պահ մը ապրեցաւ Կարպիս եւ ծաղիկ մը պրկեց որպէս յիշատակ Մարիա Ծէյքըպսընի դամբարանի եզրէն ու դրաւ իր ծոցագրապանի տետրին մէջ: Մանիշակագոյն ծաղիկ մըն էր, մանիշակագոյն երազներ արթնցնող:

Սերորը անակնկալ մը եւս պատրաստած էր: Բոլորով բարձրացանք մակոյկ մը եւ աւելի քան կէս ժամ վայելեցինք Միջերկրականին կա-

պոյտը՝ բաւական մը հեռանալով ծովափէն:

Վերադարձին, կրկնակի հաճելի պտոյտ մը կատարած ըլլալով՝ Կարպիսը բառեր չէր գտներ յայտնելու համար իր գոհունակութիւնը Սերոբին ու Յակոբին:

Հայը երբեւէ երախտամոռ չէ եղած բոլոր անոնց հանդէպ, որոնք յատկապէս եղեռնի օրերուն, կամ յետեղեռնեան շրջանին օգնութեան ձեռք երկարած են մեր տարաբախտ Հայրենակիցներուն: Այստեղ՝ Լիբանանի մէջ Մարիա Ճէյքըպսըն մը, Փափա Քիւնցլէր մը, Հալէպի մէջ Միս Պիւլ մը եւ Քարէն Եփփէ մը հրաշքներ գործեցին եւ յաւերժ արժանացան հայուն երախտագիտութեան:

ՕՐ ԵՕԹԱՆԱՍՈՒՆՄԷԿԵՐՈՐԴ

Օր նոր, անակնկալ նոր: Սերոբը մեզ տարաւ Պալապէք:

Կարպիսը կարծէք ըլլար ժամանակակիցը այս վիթխարի կոթողները դարերու դէմ բարձրացնողներուն: Այո, կարծէք ըլլար շինարար վարպետներէն մէկը, այնքան լայն տեղեկութիւններ ունէր ամբողջ շրջապատին մասին:

Անդադար կը նկարուէինք:

Պէյրուծի մէջ, Մելգոնեան Սանուցի մեր եղբայրները ջերմ օրեր վերապահած էին Կարպիս Սուրէնեանին համար:

ՕՐ ԵՕԹԱՆԱՍՈՒՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ

Մայիսի 9-ն է: Խանդավառ երեկոյ: Բազմատասնեակ Մելգոնեանցիներ հաւաքուած են լսելու Սուրէնեանը: Կարպիսը վաղո՛ւց այսքան Մելգոնեանցի տեսած չունէր:

ՕՐ ԵՕԹԱՆԱՍՈՒՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ

Մայիսի 11-ն է: Սուրէնեանը նոյն Հ.Բ.Ը.Միութեան Զապէլ Մովսէսեան սրահին մէջ կը դասախօսէ՝ նիւթ ունենալով՝ «Թատրոն եւ կեանք - Վահրամ Փափազեան դերասանը, գրողը, մարդը»:

Ունկնդիրները շատ գիտելիքներ տարին իրենց հետ:

ՕՐ ԵՕԹԱՆԱՍՈՒՆՋՈՐՍԵՐՈՐԴ

Մայիսի 13-ն է: Սուրէնեանը կը խօսի հայ մշակոյթի համաշխարհա-

յին արժէքների մասին:

Հանդիպում չէր, դասախօսութիւն չէր... Հրավառութիւն էր...

Մելգոնեանցիները ապրեցան ու ապրեցուցին ու Սուրէնեանի հետ ըլլալը կոչեցին բախտաւոր օր...

ՕՐ ԵՕԹԱՆԱՍՈՒՆՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

... Եւ յառաջիկայ բոլոր օրերը մեզ ոչ միայն հասցուցին Հալէպ, այլ Կարպիս Սուրէնեանը Երեւանի իր բնակարանը, հնամենի գրամեքենային առջեւ, որ Կարպիսը, հայութեան Կարպիսը շարունակէ իր ստեղծագործական կեանքը՝ առանց տրտնջալու դժուարացող կեանքէն:

Հայ գրողը պիտի մնայ Հայրենիքին մէջ, իրեն կարդացող եւ իրեն գնահատող ժողովուրդին ծոցի մէջ: Կարպիսն է այդ գրողը, որ երբեւէ չէ մտածած լքել իր Հայրենիքը եւ ժողովուրդը:

Բայց նախքան Հայրենիք վերադարձը իր, մենք Կարպիսին Հալէպ կեցութեան նախափերջին օրը անակնկալ մը վերապահած էինք մեր ընկերոջ, մեր բարեկամին... Այցելութիւն մը Բալմիր:

Կարպիսի երջանիկ օրերէն մէկը ստեղծեց այդ այցելութիւնը եւ իրեն ըսել տուաւ.

- Ինչպէս Հայաստանը, նոյնպէս Սուրիան թանգարան մըն է բաց երկինքի տակ, ուր խաչածեւուած են բազմաթիւ մշակոյթներ, ուր Արեւելքն ու Արեւմուտքը համընթակած են:

Իսկ մենք Մելգոնեանցի Կարպիսին կ'ըսենք.

- Բարի վերադարձ, բարի կեցութիւն քեզի Հայրենիքին մէջ, որուն հպարտ քաղաքացին ես, Կարպիս:

Մեր ալ Հայրենիքն է այդ, բայց, աւա՛ղ, քաղաքացին չենք...

Ինչ արագ անցան սա երեք ամիսները, Կարպիս, կրկնել է պէտք...

Հալէպ 1994-2003

ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ

ԶՐՈՅՑՆԵՐ ԿԱՐԴԻՍ ՍՈՒՐԵՆԵԱՆԻ ՀԵՏ

Խմբագիր՝ Ժողէֆ Աւետիսեան

Հրատարակչութ. տնօրէն՝

Գեղ. Խմբագիր՝

Համակարգչ. ծեւաւորումը՝

Համակարգչ. մուտքագրումը՝

Մաշա Մնացականեան

Արա Բաղդասարեան

Անի Աւետիսեանի

Պերժ Աւետիսեանի

Տպագրութիւնը՝ օֆսէթ: Չափեր՝ 60x84 1/16: Թուրքը՝ օֆսէթ:

Ծալակը՝ 10.5 տպ. մամուլ:

«ԶԱՆԳԱԿ-97» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

375012, Երևան, Կոմիտասի 49/2, հեռ.՝ 23 25 28

Ֆաքս՝ 23 25 95, էլ. փոստ՝ zangak@arminco.com

Կայք՝ www.zangak.am